

Handwritten scribbles at the top of the page.

Handwritten text: $\overline{D\ II\ 17k}$

Handwritten text: $\overline{E\ II\ 31k}$

3. 1. 1873.
Bauer *HB*

B.
II.
4.

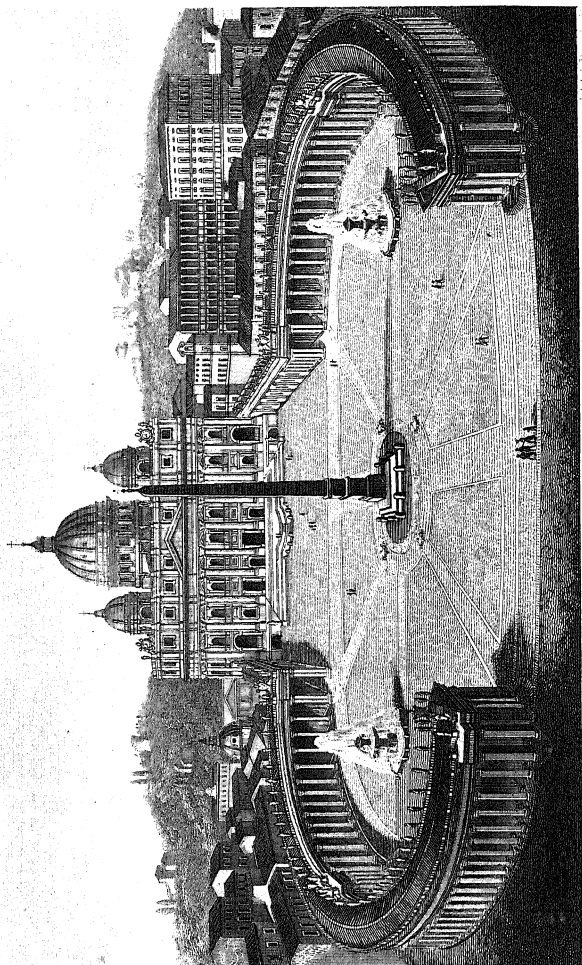

Fig. 122. St. Peter's Basilica.

St. Peter's Basilica.

OLASZ UT

1850-BEN.

HOVÁNYI.

A kegyesrendi újoncznövelde

I. könyvtára

Combien de fois la race humaine te fut
soumise! tributaire de tes armes, de tes
beaux arts et de ton ciel.

Corinne.

Bauer Lennard kegyesrendi egyetemi
tanuló ajándékából.

KECK és PIERER bécsi nyomdájában.

1851.

Lennard Bauer

914207

Iskolai könyvtár Debrecen 2.
Széchenyi

Debreceni Egyetemi Könyvtár
11. sz. sz. sz.

[Handwritten signature]

Bécs, januar 1. 1851.

Te tudod legjobban, milly igénytelenül lépnek föl e pongyolán összeférczelt uti jegyzetek: miután sem az olaszthoni könyvtárak gazdag kézírataiban elrejtett titkokat fürkészni, sem valami különös országrajzi új adatokra szert tenni, vagy a politikai légmérséklet állását kutatni szándékom nem volt. Én legfőlebb azt, a mit előttem milliók bámulva szemléltek magam is látni, csodálni, mindennek a mi szép és jó örülni, s ez örömet elvrokonimmal közleni akartam.

Igaz ugyan, hogy elindulásom napján még igen szép terveket alkoték magamnak e vándor lapok érdekes betöltése felől. De a mint szaporodtak, és növekedtek, és egymásra tolultak az utazási

hatalmas benyomások: úgy törpülének el lassanként rajzolati föllegváraim a valóság leirhatlan fönsége előtt; s jelenleg majdnem olly egészen lehangolt kedélylyel nyulok tollamhoz, mint ama híres útiró, ki e vallomást tevő magáról: *Je commence par écrire la première phrase, et je m'abandonne à la providence pour le reste.*

Egyedüli ohajtásom, hogy a vallás és művészet anyaföldét becsülni hazámfiak közül minél többen megszokják, s a kinek ideje és ereje engedi, felöle magának saját tapasztalásából tiszta hű képet szerezni ne késsék. Ha munkám e végre segédeszközül s némi ösztönül szolgál; ha jelesen téged és társaidat példám követésére indithatlak: czélomat elértem. Mások kedvezőbb körülmények mellet majd többet nyujtanak; s én bizonyosan részvevő örömmel fogok üdvözleni mindent, mi a szép Olaszhont érdeklőleg a magyar irodalom terén fölmerül, és mindig szívesen háttérbe vonulok az elől a mi jobb.

Isten velünk.

TARTALOM.

I.

Olasz honvágy. — Ut vonalok. — Dunamelléki nagyszerű kolostorok. — Ferencz császár kastélya. — Az örvény. — Romok és zárdák.

II.

Viradat a gözösön. — Reggeli út. — A linzi buzgó nép. — Gmundai érdekes vaspálya. — Az öreg Traunstein.

III.

A Traun gyönyörű tava. — Ischlbe. — A fürdő. — Kénytelen multság. — Falusi rímek. — A becsületes postatiszt.

IV.

Sóvár völgye. — Kis Vatican. — Levegői katakombák. — Haydn sírköve. — Apáczahegy. — Te saxa loquuntur. — Sz. Sebestyén sírkertje. — Kapucinus harang. — Maria Plain.

V.

Olaszuti indokok tömkelege. — Miért vágytam én. — Gaumé és Császár érdekes rajzai.

VI

VI.

Bajorhoni ünnepély. — Hegyszorosok. — A tiroli nép. — Sziklatábor. — Innsbruck. — Miksa császár síremléke. — Oriásterem. — Hasznos ögyelgés.

VII.

István hídja. — A Brenner éjjel. — Brixeni szőlőhal-
mok. — Eisak völgye. — Bolzano. — Az Etsch. — Trient.
— Buco di Vela.

VIII.

Kedves utitársak. — Olaszföldre dicső bemenet. — Aug.
18-ika. — A nagyszerű Gardató. — Komáromi magyar ten-
gerész. — Peschiera.

IX.

A másik vonal. — Az Arena külseje. — Verona multja
és dicsősége. — San Giorgio s a művészet. — S. Stefano.
— A körszin estve.

X.

Desenzano és a vérmezők. — Verona la degna. — Jóté-
kony szelleme. — Mazza Miklós. — Egyházai. — Venerdi
gnoccolare.

XI.

Két jó tanács. — Brescia. — Új és ó székesegyház. —
Vespasian temploma. — Quiriniana. — Műgyűjtemény. —
S. Afra. — Nagy kóroda. — Campo Santo.

XII.

Il Duomo Milanoban. — Staëlnő vallomása. — Seurolo.
— Manzoni emléke. — Sz. Ambrus temploma. — S. Lorenzo
s a korintheta oszlopok. — Zivatar.

VII . . .

XIII.

Ospedale grande. — S. Carlo. — Lazzaretto. — Fate bene fratelli. — Palazzo di Brera. — La Scala. — Palazzo Reale. — Ambrosiana. — Arena. — Arco della Pace.

XIV.

A Certosa alapítása. — Homloka és belseje. — Galeazzo síremléke. — Főoltár és sekrestyék. — A zárda. — Pavia. — Arca di S. Agostino. — Egyetem. — Collegio Borromeo.

XV.

Monza. — Vas korona. — Templom kincsei. — Palazzo Imperiale. — Comoi vaspálya. — A tó kellemei. — Simonetta.

XVI.

Novarai Magnificat. — Sír és bölcső. — La battaglia del diavolo. — Szép hajnal. — Albergo R. di Virtù. — Turin környéke. — Accademia. — Képtár. — Királyi palota. — La Cattedrale. — Franzoni.

XVII.

Genuai út. — S. Lorenzo. — S. Maria di Carignano. — A tenger. — Kórodák és paloták. — Annunziata. — Albergo dei poveri. — Egyetem.

XVIII.

Első éj a tengeren. — Livorno reggel. — Piza felé. — Az ébredő művészet. — A Duomo és környezete. — Lucca, Pistoja, Prato: gyönyörű kerület.

XIX.

Florenz első hatása. — A főegyház. — Palazzo Pitti. — Pal. degli Uffizi. — A folyosók. — Niobe. — Tribune. — A Renaissance kicsapongásai. — S. Croce és Galilei.

XX.

Vallás és művészet. — A kereszténység szenvedő hősei. — Il Campanile és Battisterio. — S. Maria Novella. — S. Lorenzo. — S. Marco. — Annunziata. — Del Carmine. — S. Spirito. — Boboli kert. — Esti körmenet.

XXI.

Firenze könyörintézetei. — Szép fekvése. — A Campanile tetején. — Mult idők. — Belviharok. — Az olasz művészet és nyelv bölcsője. — Sokbeszéd. — Harangok és szonettek. — Az irgalom egylete. — Káromkodó terhészek. — Művészek és Szentek.

XXII.

Toscana csodája S. Lorenzoban. — A könyvtár. — Piazza del Gran Duca. — Palazzo Vecchio. — A hivatal palota ismét. — Hetruriai cserepek. — Pogány szobrok. — Goethe, Plinius és Gaume. — Bucsúséták.

XXIII.

Livornoi út. — Atrándulás Sienába — Szép vidékek. — A főegyház. — Műkincsei. — S. Domenico. — Sz. Katalin. Fonte Giusta és Colombo. — Temetés.

XXIV.

Itt vagyunk. — Tengeri út. — Civita vecchia. — A Campagna. — Stereotyp rágalom. — Kifáradt föld. — Magyar síkság. — Roma környezete. — Éjjél után.

XXV.

Mindent láttunk. — A halász sírja. — Vértanuk piacza. — Anch' io sono cattolico. — Antonelli bibornok. — Szíves követünk. — Capitolium. — Forum romanum. — Colosseum. — Kivilágítás.

XXVI.

Sept. 8. — Piazza Navona. — S. Agnese. — S. Maria del Popolo. — A pápai körmenet. — Cappella papale. — Piazza del Popolo. — Monte Pincio. — Fontana di Trevi. — Monte Cavallo. — Barberini piacz. — Kapucinusok csontvázai. — Mózes kútja. — S. Maria della Vittoria. — Diocletian fürdői. — Az óriási romok villám fényénél.

XXVII.

M. Aurel temploma. — S. Ignazio. — Del Gesù. — Nagy férfiak tereme. — A romai egyházak. — SS. Apostoli. — Trajan fóruma. — S. Maria Maggiore. — Cappella Sistina. — Cap. Borghese. — A Lateran története. — Egyszerű belseje. — Corsini kápolna. — Torloniacé. — A legnagyobb díszgúla.

XXVIII.

Gyalog bibornokok. — A legelső jezuita. — Előteremi szíves időzés. — Afrika és tisztántúl. — Lábesók. — Ő Szent-

sége. — S. Pietro részletei. — Gyönyörű tére. — Csarnoka.
 — A nagy hajó. — Confessio, főoltár s a kúp belseje. —
 Az apostoli szék. — Oltárai és síremlékei. — Heine, Byron,
 Staëlnö. — Velabrum. — Ötvösök ive. — Négy homlokú
 Janus. — S. Maria in Cosmedin. — Templum Vestae. — T.
 Fortunae virilis. — Circus Maximus. — A Forum holdvi-
 lágon.

I.

GREIN, a duna-örvény fölött,
august. 10. 1850.

Éltem egyik legforróbb, évtized ápolta, ohajtása végre teljesülni kezde, midőn e nap reggelén B. L. barátommal, a lehető legbecsületesebb tiszavidéki magyarral, Olaszhon felé utnak indultam. Örömtül repeső kebellemmel, s a valahára kielégítendő honvágy meleg érzetével szállék a dunai gőzösre; pedig édes hazámtól messze vető, egészen ellenkező irányban, Linz felé repült velünk a széles folyó sekély medrével küzdő fürge Sophia. Porfölegbe burkolt birodalmi fővárosunkra még egy pillanatot veténk a környék fölött uralgó Lipóthegy tövéből, s egy pár hónapig Isten hozzádot mondánk neki; jelen körülményinkben épen nem tartván attól, hogy néhány-szor 24 óra múlva, miként Párizsról valaki elmésen megjegyze, egészen más alakban találjuk. ¹⁾

Tirolt, Schweizot, meg a tengeri-havasokat nevezik éjszakáról Italia külvárosinak, s Velence, Verona, Milano, Turin meg Genua mind annyi főkapu gyanánt tekinthető. E szép vonalok közül egyik érdekesebb, nagyszerűebb a másiknál; sebességre pedig, a Triestnek lekanyarodó vaspálya mindenkét felülmúlja. De szerintem az általunk választott irányt természet és történet mintegy szemlátomást jelelé ki az olasz földre igyekvő éjszakkeleti vándornak: midőn amaz a nagy Brenner-eni átmenetet csak négy ezer lábnyira emelé; ez pedig a becsületes felső osztrákot, a buzgó sóvárit, s a testi-és lelkileg ép tiroli vadászt e gyönyörű vonal mentébe helyezé; hol e hitszilárd népfajok a nyugati kereszténység anyaföldének előcsapatai s határőreiként látszanak tanyázni.

Ugy tetszik, mintha a fejedelmi Klosterneuburgot is felsőbb kéz tűzte volna ez út elejére, figyelmeztetve a zarándokot: miszerint azon magasztos szellem forrásához siet, melly hasonló roppant műveket tud teremteni olly időben midőn azok fölemelése több nemzedék kitűrő hiterejét igénylő egyszerismind és ápolá. Pedig a felduna mentén ezen kívül még néhány dicső példánya fénylik ez ép, keresztény alkotó erőnek: jelesen Göttweih, Mölk és Sz. Florian. Bővebb leírását e minden tekintet-

ben nagyszerű kolostoroknak a gözösön utazótul ne várd; ki előtt a tárgyak álmokképek gyanánt vonulnak át, s alig van ideje a parton fölmerülő tájrajzokat néhány pillanatig élvezni.

Több mérföldnyi vidéket belátó magasról büszkén tekint le a váralaku Göttweih; honnan összevonuló hegyszoroson keresztül jutni a monda szerint római szépségű Mölkhöz; melly gyönyörű építmény szemléletére a szép dunavölgy ismét kitarja dús kebelét s urához nyájasan felmosolygó alakot kölcsönöz a derült környéknek. Ezt el sem vesztők egészen szemeink elöl, már is egy közkedveségű, csinos bucsúhely, a magasban diszlő Maria Taferl tűnt föl a láthatáron. De az alkony órája beállott, mire alatta elsieténk; s míg a hegyen túl lehanyatló nap a Duna tükrét esthomályba süllyeszté, a kies tetőn fejejlő épület sűrű ablakairól leragyogó sugarai Maria templomát fényözönben égő tündércsarnokká varázslák.

Persenbeugnál, Ferencz császár kedvelt nyárkastélyánál, szép napunk végkép elenyészett: mint ha az évek óta elhagyott mulatóhelylyel karöltve akarná hirdetni minden földi örömeink mulandóságát. Itt ismét keskenyebb mederbe szorultak a szöke Duna sötéten zajló hullámai; de a hosszú völgy szűk nyilásán előnkbe világító újhöld szelid

fénye az esthajnallal vetekedve derité föl ösvényünket; míg végre ez is letünvén egészen kétes homályban hagyá a hajdan félelmes greini örvény felé füstölve törekvő sebes gőzöst.

Midőn a hely színére értünk, olly sötét lőn, hogy a veszélynek ugyan árnyékát sem látók; de a borzasztólag gyönyörű környezet élvezetétől is meg valánk fosztva. Csak a merészen áthasított forgatag iszonyu zúgása kísért bennünket a közel állomásig; hol néhány órai nyugalomra kiszállánk, még ez éjjel három óra előtt, utunk folytatása végett, a gőzösre visszatérendők.

Majd elfeledém említeni a Duna partjait festőileg szegélyző ösvarak omladványit. Greifenstein és Dürrenstein — oroszslánszivű Richard börtöne — különösen érdekesek. Valljon ez idő és vihar morzsolta romok, szemközt ama teljes épségben virágzó zárdákkal, nem nyujtanak újra bizonytságot a kereszténység szellemének tagadhatlan tényekben nyilatkozó, fenntartó és örökítő erejéről? ²⁾

II.

GMUNDA, a TRAUN tavánál, aug. 11.

A komoly méltóságában feltornyosuló Traunstein gyönyörű tava mellől írom e sorokat, hova gőz, és vaspálya, és lóerő bűvölé a vándort.

Olly rég tervezett s olly örömmel üdvözlött olasz utam ma is jókor fölriasztott. Alig vala másnak tengeren és hegyen túl olly kedvesen derengő czélja, mint nekünk e szünnapi rövid kirándulásban; mert csakugyan mi valánk elsők a hajón, kik a mély álomba merült utasok közé, a szárazról, jóval hajnal előtt visszatértünk. Egy pár itt ott pislogó lámpán kívül éjsötét és halotti csend uralkodott köröttünk; s gyönyörű alkalmunk vala a tompa morajjal zúgó örvény közelében hajnalt megelőző üdvös elméletekbe merülni.

Lassanként elevenedni tetszék a gőzös fődözete: álmos legények búnak ki egymásután sötét odiúkból és sürögni kezdenek; s rövid idő múlva nagy örömünkre könnyed füstöcske emelkedik a fölmerengő kürtő nyilásán. Keletről is nem sokára viradat jelentkezik; s a hajnali szürkület perczről perczre növekedő derűt idézvén a láthatárra, saját-

szerü rajzokban tűntek a háttéren föl a tágas ké-
mény torkán vastag gomlyokban kitoluló füst sötét
alakjai. Képzelheted, hogy én mindenben olasz kú-
pokát, és diadalíveket, és óriási romokat láték:
mig végre bekövetkező elindulásunk e prózai regé-
nyesség fonalát is elmetszé.

Legnagyobb része az utasoknak tovább is foly-
tatá reggeli édes álmát; kevésnek volt kedve virasz-
tani velünk; s még kevesebbnek a Dunán le Linz
felől élesen fuvó hajnali szellővel a hajótetőn enye-
legni: pedig a perczenként közeledő, s egyszerre
kibontakozó pompás napkelet hálásan jutalmazá az
éberek béketűrését. Itt már kevésbé festőiek a Duna
partjai; s Enns városán, a folyam közepén rom-
ladozó — hajdani rablóvár — Spielbergen, és a távol-
ban diszlő Sz. Florianon kívül egyéb nem igen költi
föl az utas figyelmét. Csak a Pöstlingberg kies te-
tején fejrő szentély, Linznek a magasban virasztó
öranyala, vonz minden szemet és szívet magához;
nem is vettük róla le deli sugár tornyaihoz tapadó
szemeinket, míg kilencz óra tájban a linzi szép du-
napartra szerencsésen ki nem szállánk.¹⁾

Epen jókor érkezénk, hogy a linzi jó hivek
vasárnapi buzgalmának örvendező tanui lehessünk.
Ki nem épülne az Ur oltára előtt gyermeki biza-
lommal esengő, vagy keble szent érzelmeit magasz-

tos karénekekben elzengő szelid nép szemléletén? Különösen föltűnt a székesegyházba gyűlt férfiaknak aránytalanul nagyobb száma; holott rendesen buzgó hölgyek szokták jobbára megtölteni városi templomainkat. Tíz óra után kondultak meg a főegyházi kettős torony kellemesen összeolvadó hangjai; s a Váradiakhoz meglepőleg hasonló hangok egy pillanatra honvágyi búskomoly hangulatba ringaták kedélyemet. De a messze törekvő vándornak nincs ideje édes álmokba merülni, hanem dolga után néz szaporán; s eljárva felületesen a csinos város nevezetesebb helyeit, egy pillanatig élvezi a Duna hullámaiban fürdő Linzre s kedves környékére Mártonhalmáról kinálkozó gyönyörű kilátást, és tovább siet.²⁾

Egy órákor már indulni kelle vasuton lóerővel a híres kamarai sóbirtok — Salzkammergut — felé: melly tájképi színezete és nagyszerű természeti jelenetei miatt ausztriai Schweiz nevére érdemes; becsületes népének egyszerű jósága által pedig a hű Tirol kedves képmása. Mi is csakugyan alig hagyók el Linzet, tüstént délnek kanyarodva, képzelet vagy valóság szülte alpesi légfuvalmat éreztünk; annyi bizonyos, miként a legtisztábban ragyogó napfény mellett sem lehetne panaszkodni a nyári hőség alkalmatlansága ellen. Különös érdeklődéssel vizsgálhatni e

vonalon a Duna völgyéből fölemelkedő, hidegebb légalkatu vidéknek átmeneti jelenségeit. Fenyüket itten a vidám róna is terem; annál sűrűbben tenyésznek azok a fokként magasuló halmokon, s az összébb vonulni kezdő hegylánczok ormain. Welstől kedves nyilások által megszakgatott pompás fenyveseken keresztül, nyílegyenes természeti fasor árnyaiban, részint gyalogfenyűvel szegélyezett uton haladánk Lambachig. Ennek gyönyörű fekvése, különösen pedig a zöld hullámu Traun mentében hosszasan elnyúló benedekrendi szép apátlak, meg a csinos Mariahilf kápolna elbájolják szemedet. Innen egyenesen Sóvárra vivő álkalom soha sem hiányzik; de a kinek kedve van, mint nekünk, Ischlt is útba ejteni, a vaspályán tovább halad.

Már jóval előbb szemünkbe ötlött távolról egy roppant nagy idomtalan kötömeg, melly az alatta elterülő vidékre, magasba nyuló ijesztő rémként, fenyegetve látszék lehajlani; mellette jobbra balra a hanyatló nap sugariban égő sziklaormok borulának lábaihoz; az öreg óriás pedig annál hidegebb megvetéssel emelé ránczos képét a felhőkbe. Ez az 5100 lábnyi magasságu Traunstein, az Alpeseeknek egyik jómesszire kidobott előöre; mellynek mi tövéhez hatalmasan közeledénk. El is értünk száz meg száz kanyarodás után, mi által a vaspálya

lejtőssége szelidül, fenyű koszoruzta halmok oldalain le felé rohanva, a csinos sóbánya-városba; hol a vasárnap esti sétából haza térő nép vidámon hemzsegett a szűk utcákon. Igen kedves hatása a közsorsu nőnemnek erre divatozó, ügyesen felkötött, egyszerű fekete selyem fejkendője, s a legtöbbek nyakát ékesítő kereszt. Őrizze meg a jó Isten ez egészséges tiszta népet a túlműveltség fertelmeitől! *)

III.

ISCHL, aug. 12.

Ma felejthetlen szép nap derüle az olasz záradokokra. Hét órakor indult a bennünket egy óra alatt e vidék egyik legbájosabb taván végig repítő gőzös. Leirhatlanul gyönyörű, kellemesen hűs reggeli idő kedveze utunknak. Ejjeli tanyánk, a tiszta napfényben uszó Gmunda, fejét övező szelid halmaival hátra maradt. Jobbrul egy darabig nyájas hegyek környezik az alacson partokat, s a dús növényzet öléből lemosolygó egyes templomok és urilakok tiszta képei merülnek föl a csendes hullám smaragd tükreéből; de balról a rideg Traunkö, s

előttünk magas, kopár sziklacsúcsok zárják el a láthatárt. Hajónk a tó kezdetén fejeződő kis szigetet — Orth — csak hamar elhagyá; s a vízszinén könnyedén lebegő fürge sajkákat útajából elűzve tovább repült. Valóban nagyszerű, meglepő látványt nyújtott a szikla óriás — Traunstein — midőn árnyékába jutva vele szemközt állánk, s a háta mögött fénylő napvilágból komoran kiemelkedő durva alakját teljes méltóságában egyszerre fel fogni alkalmunk vala. Átellenben a tó ölébe szépen besimuló Traunkirchen falucskán legeltetők szemeinket: mellynek viruló széleit ártatlanul enyelgő habok locsolják szüntelen; a hegy felől egy pár, világos zöld bársony lepte dombocska övezi; s túl rajta bokros liget környezte sziklán barna kápolna emelkedik. E kedves jelenet közelében szédítő magasságba fölegyenyesedő, gúla alakú hegyes szirt, a Sonnstainspitz áll őrt; s behorpult tövébeni átmenetelünk és az iszonyu meredekre föl pillantás egyik fénypontja lőn e rövid hajókázásnak.

Szinte sajnosan esik Ebenseenél olly hamar partra szállani, hol mindig kész társas kocsikra találsz. A festői képekben olly dús, minden kannyarulatnál újabb változattal kedveskedő út, folyvást kettős hegyvonal között, a Traun szép zöld vize mentében visz egész Ischlig. Szebbnél szebb

tájrakok nyílnak föl az elbájolt szem előtt; s kedved volna szüntelen előre és hátra tekintgetni, hogy semmit se veszíts el a regényes völgy örömeiből. Ha jó benyomást okoz az uton is apró sziget ormára tűzött kereszttel találkozni: valóban meglepőleg szép a nagy feszület, melly épen Ischl előtt a folyam medrébe helyezett szabályos szikladarabon van felállítva. Szelid keresztény jellemet nyom ez egyszerű jelkép a híres fürdőhelyre; de mély tiszteletre készítő fénykört von, a buzgó vándor szemeiben, azon legmagasabb család homlokára is, melly azt kedven czévé választá.

A havasok alján viruló gyönyörű völgybe szorult e nyájas, tiszta mezőváros. Meglepő egyszerűség, mondhatnám valami falusi van benne; s lehet talán épen ez teszi olly kedvessé. De gazdag nagy oltárral ékes templomán kívül is van néhány szép épülete; s ezek száma évenként növekedik. Fő dísz pedig jeles fürdőcsarnoka, és Tallachini pompás vendéglője. A kinek ideje van, itten kényelmesen megtelepülhet, s hetekig válogathat a legjutalmazóbb kirándulásokban. De ránk nézve keserves ujság vala, hogy a posta csak esteli 9 órakor indul Sóvár felé; s igazán szólva csak félig szívesen, félig kénytelenségből áldozók föl a hátra lévő becses félnapot.

De még sem vesztek el egészen hasztalanul a drága időt: mert szívünkre vévén a csinos oszlopsor övezte fürdőház kérkedő föliratát „in sale et in sole omnia consistunt“, szépen megfürdünk; s e körülményt is olasz-uti előkészületnek keresztelők, hogy t. i. lelki- s testileg épen, tisztán lépjünk az ígélet földére. Egyébiránt magát okozza, ha valaki nem tudná óráit e kies völgyben kedvesen eltölteni: a Traun partjáni kellemes Sophia-sétány árnyaiban pihenve, hol egyszerű kő emlékebe vésve nyilvánul a hála szózata ¹⁾; vagy a Ferencz-fasor fiatal lombjai alatt andalogva. Ezen lépdeltünk mi is végig; s midőn egy közbeneső halmon át a vidékre szendén letekintő Kalváriára föl igyekszünk, nyugat felé eltérő keskeny gyalogút elején egyszerű márvány oszlopon olvassuk, hogy ez Ferdinand császár reggeli séta-ösvénye. Ugy látszik tehát, a jó Ischl érezi és tanúsítja, mennyit köszönhet — talán egész jelentőségét és európai hírét — az uralkodó háznak.

A szemet szívet egyaránt ígésző kereszt-domb tetején, gyönyörű kilátásba merülve, lepe meg bennünket a völgyre korábban szálló alkonyat; s hosszú árnyékai haza intének. Lejövet egy kis mulató kert közepén találtuk a nagy mellszobrot, melyet Wirer orvosnak emelt a hálás Ischl. Nekem nagyon tet-

szett egy nyájas, falusi egyszerűségű polgárlak homlokának fölirata:

Nicht der, der viel besitzt und viel geniessen kann,
Nur wer zufrieden ist, der ist ein reicher Mann.

Nagyon jól esik ezt épen ott olvasni, hol évenként olly sok gazdag halandó fordul meg; és pedig jórészt inkább élvezet, mint gyógyszer után sovárgó kebellet. ²⁾

Hanem ideje már a postaházba sietni, hol a becsületes hivatalnok maga figyelmeztete minket, mennyire kár az innen Sóvárra vezető igen régenyes utat sötét éjjel járó postakocsin tenni; hiszen reggel jókor igen könnyű naponként jutányos alkalmat kapni. De mi szépen megköszöntük jóakarátát, a még reánk váró feladat rémitő nagyságával mentegetve sietésünket; mellyre gondolva e mellékes kirándulás merő fényüzési cikknek tekintendő. Hiába: ars longa, vita brevis. Olaszhon még messze van; nekünk pedig October közepén otthon kell lenni. ³⁾

IV.

Sóvár, aug. 13.

Mégis igaza volt az ischli postatisztnek: mert a mennyire újhoid és csillagok gyöngé világánál ki leheté venni, ez útvonal, kivált Sz. Wolfgang tava mellékén, rendkívül érdekes; úgy hogy követőimnek itten az éjjeli utazást jó lélekkel nem ajánlhatom. Szerencsénkre midőn Sóvárhoz közeledénk, szépen viradni kezdett; s így legalább, némi kárpótlásul, az út végén kinyíló elragadólag szép völgyben gyönyörködhattunk: melly természetes angol kert zöld térein festői sziklacsoportok, sötét fenyvesek, csinos mezei-lakok, sőt a legegyszerűbb fecsövekből másfél ölnyi magasságra felszökő kedves források sem hiányzanak. A bejárást e paradicsomba egy jó magasra nyuló meredek hegy őrzi, mellynek fején valóságos phrygiai alaku sziklakucsma ül, és pedig magyarosan félre csapva.

A tisztán kelő napot már Szerecsen-hez czimzett vendéglőnk ablakaiból üdvözölhetők, honnan a várost átmetsző Salzach alattunk zúgó hullámaira s a szemközt emelkedő kapucinushegyre szabad kilátás nyílik. Ez, és a vele átelleni Mönchsberg —

baráthegey — közé szorult a hajdani Juvavia szép utóda, mellynek fekvését nápolyi szépségünek mondja egy illető bíró, t. i. a berlini legujabb „Passagier und Tourist.“

Olaszhonba készülönek elég azt tudni, hogy a főtemplom vaticani modorban épült, s azonnal tiszteletére siet. Meg is érdemli e szép hírét oszlopcsarnokos előtére, díszes homloka, s nemes és egyszerűen méltóságos benseje által. Ez már valódi székesegyház. ¹⁾ Csinos karzat fűzi össze az érsek teremeivel. Oldalait szép piaczkok környezik: egyikén a téli-palotával szembe pompás szökőkút — 45' — dobja föl márvány edényekbe visszaeső hullámkalászeit; a másikon Neptun forrása hirdeti Lipót egyházi fejedelem bőkezűségét. ²⁾

Néhány lépés ide sz. Péter egyháza, a falait környező régi temetővel, hova sz. Rupert, Sóvár első apostola első kápolnáját építé. De még érdekesebb az itten felnyuló szikla bensejében kivágott lépcsőkön sz. Maximus lakába és imaházába feljutni. Levegőben függő katakombának lehetne ez üreget nevezni; annyira magán viseli az üldözés korából puszta egyszerűség jeleit. ³⁾ Kalauzunk betanult ékesszólással figyelmeztete minket: a sz. Péterben lévő szép Madonnára, ó német ecsetet jelző aranycsillagos kék öltönyben; sz. Rupert életrajzára a

faloni festvényekben; az ő régi kápolnájára, hol e világból kimult; fenn pedig sz. Maximus köbe vésett ágyára és tűzhelyére. Örömmel láttunk ugyanott két ifju művészt Bajorhonbul szorgalmasan ecsetelni; alant pedig egy harmadikat valami régi feljárás vázlatán dolgozni. Ha illy tárgyak az új nemzedék előtt érdekesek kezdenek lenni: talán ez is egyik parányi jele a művészet keresztény szellemű megújulásának. Haydn M. síremléke is érdekes e templomban. Mohos kösziklán hevernek művei, egyes kölapok alakjában, mellyek utolsóján — ez is Requiem, mint a Mozarté — fővényóra áll; lantja omladozó kőfalra helyezett fekete márvány hamvederhez támasztva, mellybe koponyája van rejtve; teste künn a sírkertben. Ott hamvad Santinus Solarius is Comobul, a főegyház építésze.

A sóvári főlegvárba vezető ösvényen indulva, hamar feljutánk az apáczahegyen — Nonnenberg — egykori római Castrum Julianum helyén, épült benedekrendi nőzárdához. Gót ála ku egyházukban a nagyoltár mögötti ablak rendkívül pompás színezete, meg a hátulsó karzat alatti csarnok szép márvány oszlopai különösen érdekesek. Hatvanan vannak; s a kapusnő komolyan megjegyze, hogy mindnyájára szükség van, elég a dolga mindeniknek, olly nagy a tanítványok és belnövendékek száma.

Ez jó jel! Hanem az igaz e jó nénék is ugyancsak jól ki tudták választani lakhelyüket: mert az innen délre eső paradicsomi völgy, Aigen meg Hellbrunn nyárikastélyok felé, leirhatlanul szép tájképet és elragadó élvezetet nyújt. Alig tudánk megválni e tündérhelytől, ha a repülő idő haladásra nem int.⁴⁾

A ferenczieknek remekül kivésott, magas gyámszlophoz hasonlító tornyát sem szabad elfelejteni; de még kevésbé a Mönchsbergen keresztül vágott, újkapu név alatt ösmeretes szirtalagutat, Zsigmond érsek bámulandó művét, melly büszke föliratára: Te saxa loquuntur — Felőled a sziklafalak szólnak — igazán méltó.⁵⁾ Közelében van a híres nyári-lovagda sziklába vésett hármass karzatával.

Sz. Sebestyén templomát s igen érdekes sírkertjét a hidon túl keresd. Oda igyekvénk mi is, Theophrastus Paracelsus háza mellett elsietve. Körös-körül ívtornáczok övezik a jeles emlékekben gazdag temetőt. A hosszú csarnokok alját sírboltok foglalják el; falait pedig számnélküli kép, szobor és oszlop ékesíti. Válogatott föliratai közül olvasd például e kettőt, miket csak esetleg kaptam ki a sűrű tömegből:

Memento te moriturum,

Et post mortem id messurum,

Quod hic seminaveris.

Terram teris, terram geris,

Et in terram reverteris.

Qui de terra sumeris.

Cerne quid es, et quid eris;

Modo flos es, et verteris

In favillam cineris.

Boenike Mihály kanonoké e sírvers, mellyet hasonló szapora rímekben híven visszaadni bajos, körülíró folyóművel pedig az eredeti hatását gyöngíteni kár volna. — A másik fönséges egyszerűsége által vonta magára figyelmemet; egy magas fekete kereszt alján nyugvó hamvederhez támasztott paizson csak ennyi áll: O Crux, Ave, Spes unica!

A kapucinushegy feljárása, szokott állomásokkal ellátva, egyszersmind keresztutat képez. Fenn a zárda előtt négy magas köoszlopon nyugvó tető alatt, gesztenye, fenyű és boglár fák árnyékában, állanak a feszületek és szobrok. A templom és zárda egyszerű; a szerzetesek alázatosak és szívesek; kertjökből a ki-és átlátás Bajorhonba nagyon szép.

Mirabellt, a jelenleg üresen álló császári palotát, Otto görög király szülőhelyét díszes kertjével, s Mozart szép emlékszobrát sem mulasztók el megtekinteni, híven elvünkhöz: a lélek magasabb érdekeit mindenek fölé helyezni; de egyszersmind a

valódi szépet és jót földi alakjaiban is méltánylani. ⁶⁾

Sóvár többi nevezetességeit vizsgálni egyedül nem volt kedvem; miután kedves utitársamat másfél napra elvesztém. Távozása fölötti henye komolyságombul a déleesti imára hívó kapucinus harangéles szava költe föl, melly a kies tetőről hangosan kiálta le a völgybe, s a folyó mentén végig fölriasztá a szunnyadókat. Elhatároztam tehát némi vigasztalásul Maria Plain-be, a közel hegyen föltűnő díszes bucsúhelyre kivándorolni. Utam az ösmertes édeni völgyön vezetete keresztül, s léptenként változó kedves tájrajzok szemléletébe merülve alkonyat felé könnyedén elértem célomat. Az utolsó években megújult templom belseje, kék alapszínen fénylő legdúsabb aranyozattal elborítva, olly ékes, fekvése olly szép, kilátása olly nyílt és elragadó: hogy ide legalább zarándoklani szegény hiveinket talán az egyház legvadabb ellenei sem tiltanák. Nem is igen tudom én megfogni, miként veheti valaki rossz néven a nap és munka hévségétől, s az élet nyomoraitól naponként zaklatott embertársának: ha egyszer egy évben, kunyhója küszöbén hagyva folytonos gondjait, örömmel vonul föl e rendszerint olly kies helyzetű bucsúhelyekre, hol testében és

lelkében épülnie kell, a ki csak errei képességgel közelit az üdv. hajlokához.

A ki tehát Sóvárra jön, el ne feledje Maria Plain-t meglátogatni, ha talán az imádságon már túl is adott volna. Menjen föl legalább kéjelegni egy olly dicső naplementen, minőt én ma élvezni szerencsés valék; s ha a pillanatban, midőn szép napja a földgömb egyik leggyönyörűbb oltárán leáldozik, ő is térdre borulva áldást nem rebeg ajkain a természet nagy Urának: akkor — — megridegült lelkét Isten irgalmába ajánlom.

A szemed előtt elterülő tükörrajz — panorama — mellynek Sóvár magas föllegvárával parányi közép-pontja, egyetlen a maga nemében. Balra a Gaisberg, jobbra az épen hazánk czimerébe illő Staufen, meg a márványdús Untersberg, előtted az öreg Watzmann, s a magas Göll 4000 — 9000 lábíg fölemelkedő bércei, s ezeknek közötté és mögötté számtalan apróbb nagyobb egymásra tornyosuló csúcsok és gerinczek; alattad a Salzach kéjteli völgyében fejlő tanyák és mezeilakok, uri kastélyok és templomok, virágzó réteken csörgedező patakok és komoly erdők; nyugatról az enyésző nap elhaló sugarai, midőn a távolban fölmeredező havasok ormaira halvány rózsaszínű leplet borítanak: mind ez összevéve néma gyönyörrel árasztja el a kebled,

magán kívül ragadja, porba alázza s egyszersmind fölemeli a gyarló halandót Ahhoz, kinek mind ez alig méltó, hogy lábainak zsámolya legyen. Sit nomen Domini benedictum!

Magam sem igen tudom, hogy jöttem vissza; de arra jól emlékezem, mikor a városba érkeztem Ave Maria-ra harangoztak.

V.

Sóvár, aug. 14.

Azonfelül hogy Gaume-mal társalogtam, kit a különben igen használható Förster mellé egyházi ellenőrül viszek ¹⁾; volt időm egy kevéssé gondolkodni Olaszthonba késztető szenvedélyes vágyam fölött. Eszembe jutott az utasoknak igen hízlgő felosztása a híres Sentimental Journey-ban, miszerint e népfaj: henye, kíváncsi, hazug, büszke, hiú, komor vagy érzegő lényekből állana; de sehogy sem volt kedvem e nyájas czimek valamellyikével megbarátkozni. Az igaz, hogy némellykor igen sajátyszerű, mondhatnám eredeti czélja van, kívált az

angolnak olasz útjában; p. o. Walter Scott-rul tudjuk, hogy ő korántsem az örök várost s halhatlan remekeit szemlélni, hanem egyedül a Romától 5 — 6 mérföldnyire eső Bracciano tava melletti lovagvárat ment nézni. Hány-nak közülök nem egyéb az utazás, mint: Oase — gyepsziget — a mindennapi élet unalmas pusztaságában; vagy — ha igaz — szárazföldi gyógyszer megrongált pénzügye orvoslására?

Azonban egészen másféle indokokat szoknak a szép Olaszföld meleg baráti felhozni, s olly szép hangzatuakat, hogy választani azokbul épen nem nehéz, de talán nem is szükséges; mert jó móddal mindnyáját lehet egyesíteni, és uticélul kitűzni.

Egyik nem feledheti a híres történétész nyilatkozatát: miként annak, ki a lélek és képzelem legnemesb élvezeteiről nem akar lemondani, az őskor történeteinek színpadán legalább eszményileg otthonosnak kell lennie; s ez állítást teljes joggal a hozzá közelebb eső Italiára alkalmazva, általános művelődési szempontbul kívánkozik oda. A másik olvasta valahol: *Il viaggio è la primavera del cuore*; s e szépen zengő szavaknál tüstént az olasznak szép honára gondolva reményli, hogy ott majd örök tavaszt idéz lelkébe a felhőtlen ég szemébe felmosolygó természet. A német vándornak meg szüntelen

füleiben cseng Goethe festői versezete *) s alig várja, hogy citrom és narancs illatárban fürödve, magas babérlomb árnyaiban, csendes mirtusok közt, délszaki enyhe levegőt szivjon.

A művészet örökifju honába sietnek legtöbben. Ez, hogy Niobe-t és Laocoont, a Medici Venust — a hölgyi szépség úgy nevezett pogány eszményét — és az elhaló Gladiatort, meg a belvedere-i Apollot lássa; a keresztény szobrász pedig, hogy Buonarroti Mózese előtt meghajoljon. Amaz Tizian Assunta-ját, Veronese Európáját s Velenczét, Tintoretto Paradicsomát, Leonardo da Vinci Végvacsoráját, Rafael Transfiguratioját, és Michelangelo Utolsóítéletét csodálni repül; s előre érzi, mikép boldogítandja őt: egyiknek szelid eszményisége, a másiknak komoly nagyszerűsége, Tizian föllengése, Tintoretto tüze, Veronese harmoniája és Correggio kelleme, ki egyedül vala képes Madonnái lesütött szemeinek olly átható kifejezést adni, mintha égre emelődnének. Az építész templomok és egyházak, fürdők és nyaralók, diadalívek és paloták fölött akarja legeltetni szemeit; s Palladio, Sanmicheli, Brunelleschi, Bra-

*) Wo ist das Land, wo die Zitronen blühen,
Im dunkeln Laub die Goldorangen glühen,
Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht,
Die Myrthe still und hoch der Lorbeer steht?

mante és M. Angelo halhatlan műveinek szemléletébe merülve, élvezve tanulni ohajt.

A régiségbuvár alig várja, hogy annyi nemzedék sírján s olly hatalmas birodalom romjain, a Colosseum és Thermák óriási omladványi között bolyogva, minden oszloptöredéket könyvébe iktasson. Az előkor tisztelője, az emberi dolgok viszontagságain érzékenyen sohajtozva, csodálkozik, mikép lehet más indokot keresni az oda menetelre, mint a Scipiok és Caesarok hazájának látását. Van még valami titkos, világtörténeti, mágnesszerű vonzó erő is, melly például már nagy Károlyt ad limina apostolorum menni készteté, s a mellynek hatalmát legujabban Miklós czár is érezni látszék.

Ha már most kérdeni találod, minek volt e sok közül leginkább elhatározó ereje rám nézve? én igazán nem tudnám, nem is akarnám bármellyiket egészen kizárni; noha keblemben érzem mégis azt, a mi felül állva mindezek, mindnyáját aránylag egyesíti. Én is örülök a derültebb ég azur boltozatán fénylő barátságos nap elevenebb világának; mellem is enyhülést találánd a szelidebb égalj légkörében enyelgő szellő lágy fuvalmában; s ha valaki gyönyörködni szeret a hatalmas természet magasztos képeinek szemléletében — én is. Nem merem tehát állítani, miszerint egyedül buzgó zarán-

doki lelkület vezérel, a héthalmu örökváros hét fedelmi egyházában — basilica — hódolatom adóját letenni; mert érzem, hogy művészeti kincsek, természeti szépségek és történeti emlékek iránt is élénk részvéttel fogtam utamhoz. Hiszen már gyermekkori latin tanulmányinknál, az eddigi művelt nevelés irányánál fogva ezer titkos fonalszállal csüggünk Román; Foruma s híres férfiai szüntelen szemeink előtt lebegnek; hőseit talán előbb tanultuk ösmerni, mint saját vitéz elődinket.

Ezen ifjúkori felejthetlen benyomásokhoz járul a kor jelenetein mély öntudatra fejlődő katholicismus, mely úgy vonz bennünket, miként napraforogót a verőfény, egyházunk középpontjához. S csakugyan ez az főleg, mi nekem Olaszhont olly kedvessé teszi: hogy t. i. ott van a nagy keresztény család közösatyjának békes laka. Miért is titkolnám, hogy szent érzelemmel csüggök mindenben, a mi hitemet érdekli, s hogy valláshű lelkülettel fogom átrepülni a szép Olaszföldet, és természetesen illy szellemben irom le kedves tapasztalataim eredményét. A kiben tehát ősegyházam iránt ellenséges indulat vagy elfogult lélek honol, s ettől meg sem akar szabadulni: dobja félre ez utirajzokat, mert szüntelen boszankodni fog a határozottan katolikus kebelnek minden lapot előntő lelkesedésén. De

azért bejárom én Italiának nem csak dicső templo-
mait, hanem drága kincsekkel tölt műcsarnokait is;
s annál kevésbé lehet szándékom ez irányban túl-
szigorkodni, minthogy általán véve az olasz művé-
szetben épen a keresztény szellemnek e téreni gyö-
nyörű kifejlődését csodálom, s erősen hiszem: mi-
ként Sanzio Rafael tisztább remekeit, és Palestrina
miséit, épen úgy mint Dante óriási énekét a katholi-
cismus ereje teremtetten. Azon szellemi szépség
édes gyümölcsei ezek, melyről egy finom műtanár
azt mondja, hogy „örökké létezett Istenben, kez-
dettől fogva a természet műveiben, s minden böl-
csészet előtt a művészet remekeiben.”

Ne kérd tehát, mi vonz annyira délfele minden
szelidebb keblet; hanem olvasd Gaume velős rajzát:
„Roma és Italia nevök teljes varázsával, emlékeik
egész hatalmával lépnek szemünk elé. Roma és
Italia! mennyi rejlik igazán e két szóban! — Egy-
szerű utasnak az Olaszföld kellemes ég és mosolygó
tájképek hona; bölcsésznek és tudósnak az őskor
történeteiben följegyzett legnagyobb események szín-
helye. Ama híres férfiak, kiknek körében töltök el
hosszu gyermekkorunkat többnyire ott éltek, szó-
láltak és irtak, szerepöket ott játszák, s lépteik
nyomát ott hagyák. Művésznak Olaszhon a szép-
művek hazája, s Roma egy átnézhetlen Galleria;

az archaeolognak pedig olly Museum, hol az egész szent és profan történet köbe, érzbe és márványba vésve őriztetik. A keresztény vándornak végre, s különösen az egyházi férfinak ott derül föl azon boldog révpart, hol az egyház hajója rendületlen horgonyát megerősíté; s Roma középpontja a hitnek, mellynek hogy ő gyermeke vagy szolgája lehet, élte legfőbb szerencséjének tartja. — Ennyi előny közül egyetlenegy is elegendő arra, hogy az olasz utat legédesebb álmaink kedvencz tárgyává tegye.“²⁾

VI.

INNSBRUCK, aug. 16.

Tegnap reggel fél ötre a sóvári öreg harang gyönyörű mély hangja tisztünkre figyelmeztetett; s a székes templombani bucsúzás után fél hétre már uton valánk. Jól esett még egyszer visszapillantani a büszkén letekintő föllegvárra; azután bekanyarodva a hegyek közé, nem sokára átléptünk Bajorhon ide-szoruló regényes szögletébe. Reichenhall, nyájas sóbányavároska a Saale vize mellett, már oda tartozik. Tömegestül seregle innen a nép egy útfélen

eső hajdani zárda régi templomába — S. Zeno — hol ifju polgártársuk zsenge-áldozatát bemutatni készült. Különösen kitűntek a sűrű csoportból Mária kedves leánykái, egyszerű hófehér öltönyben kék szalaggal; közöttük egy pár ügyes fiú, két nagy kékszegélyű zászlót, a bold. Szűz névjelével, lobogtatva. Az Ur házába sereglőknek arczaín lehetett olvasni a részvét örömét e náluk ritka, s mindenkor érzékenyítő ünnepély fölött. A postaháznál, hol meg kellett állanunk, mi is örömmel látók a déli vendéglés előkészületeit: egyszerű fenyűágak s kedves georginákból alakuló diadalív a bajor színekkel, tetején csinos fakehely, várta az egyházból hazatérőket. ¹⁾

Hamar elhagyván e kis várost, festői hegyszoroson — Steinpass — vonulánk keresztül, hol a két magas szikla tetején egymás szemébe néző Carlsteini várromok és sz. Pongrácz kápolnája búskomolyan tekintenek alá az idegen vándorra. A régényes vidéknek minden szükséges kellékei környezik e vonalt; különösen a gazdag falombokkal koszoruzott halmok öléből kifakadó csermelyek és zuhogó vízesések elárasztják utadat. Egy pár óra alatt túl valánk a bajor földszorulaton — isthmus —; s Unken előtt már gyönyörű havasok hózománca ragyogott elénk; alá pedig, a Saale kies völgyére, szűk

hegyközön át elragadó kilátás nyílt. Nem lehet azt leírni, minő vad, szeszélyes és még is szép alakokban mutatkozik itt a természet nagyszerősége. Jelesen egy tökéletesen bástyaalaku, s a roppant magasságban biztosan függő, kerekded sziklaoromról sokáig nem tudám le venni szemem. A pompás Kniepass kemény oldalába vésett érseki czímer, a postakocsi sebes átrobogása daczára is föltűnő, valamellyik sóvári egyházi fejedelem nagyszerűen jótékony művére mutat e merészen vezetett szoros útban is. Rémitő magas köszirtfalak alján, szűk ösvényeken kanyargó nehéz hágók és borzasztó meredek lejtők váltják föl egymást, úgy hogy majd mindig biztosabb gyalogolni, egész az Einsiedelei-ig — remetelak — hol a nyomasztó hegyszoros tágulni kezd, és egy kies völgy elején csinos kápolna épül hozzá csatolt iskolával. De nem sokára ismét be kelle nyomulni a hajdan megerősített, híres Strubpass-nak, bárha a többinél szelidebb, torkolatába.

E hegyszorulatok mindannyi diadalkapui a hős tiroliak bajnoki feláldozásának. Oroszlán módjára küzdöttek és estenek itt el ezerek; nem pénzért, hanem egyedül Istenért, fejedelem-és szabad hazáért. Jó jel az, midőn e becsületes népről még a berlini Tourist — 1847 — is kénytelen e vallomást tenni:

„Mig a schweizi, idegenek gyakori látogatása által, a természetes nép ártatlanságát majdnem egészen elveszté, a tiroli még folyvást tündököl minden amabban hiányzó erényekkel. Hűség, a régiek tágas szép értelmében, azon bárha majdnem egyedüli, de gazdag örökség, melyet az apa Tirolban fiának hágy, s a melyet ez gyermekeinek ép olly szentül megöriz, miként a lovagkorban valamelly régi családiczímert.“ Nem gazdag ugyan e nép, de kevéssel megelégszik, s terméketlen szülőföldét olly forrón szereti, olly bátran tudja védeni, mint bárki a magáét. Öröm nézni e tetőtől talpig ép erőt, életet lehelő faj apraját nagyját, ifjait és öregét; kivált midőn ösmeretes zöld fővegeik a szürke sziklák között vidám színt vonnak az egész jelenetre. He- teket szeretnék e természet alkotta nagy sziklavár érezhetőleg éltető, tiszta légkörében, e jó emberek ártatlan társaságában tölteni; s azon néhány óra is, melyet kedves határain élveztem, felejthetlenné teszi a mai napot előttem.

Ne kívánd, hogy tovább rajzoljam: milly ~~szépek~~ ^{igaz} szépek e hóban fürdő, viharok-és fürgetegekkel daczó szirtgerinczek s az egeket verdeső bérczek; milly széditőleg meredeznek föl roppant falai és sánczai az ős teremtés nyomait viselő kötábornak. Isten keze itt azon varázserő melly kopár sziklákra

fenn a magasban mosolygó gyepszönyeget borít, s a havasok ágai közt legelő nyájnak fűszeres tápot nyújt. Azt sem mondom: mikép enyelgett egy szét-foszladozó felhőtömeg a nagy Császárhegy el el rejtező fölséges koronájával; hogy fejrlett a magas Kitzbühel csúcsán messze uralgó kápolna; s miként aranyozák a nap végsugarai e meztelen hegylánczok szögletes ormait.

Mindezt elfátyolozá lassanként a hegyek közé sötétkéken leszálló alkonyat; az esti szél fuvalma mindig élesebb lön; hivebben szorítá magához a vándor nélkülözhetlen felruháját; s előbb utóbb önkénytelenül elszenderedvén, a kocsi zugába nyomulva zárta el szemeit a legregényesebb vidék szemlélésétől. ¹⁾ Fél álomba merülve jutánk ma reggel hajnal előtt ide, s egy pár órai nyugalom után készek válánk a becsületes tiroliak kedves főhelyén körülnézni.

Pompás kőszalak és nagyszerű hegylánczok közötti kies völgyben, az Inn folyama mellé települt le e nyájas alaku szerény város; s leginkább templomait szereti mutogatni az idegennek. Először is sz. Jakab ékes egyházát tisztelők meg, melly drága kegyelemképének évszázados ünnepét minap a helyben nyaraló Fölségek részvételével olly szépen, olly istenesen, hegyeken csillogó örömtüzekkel s szivekben lángoló tiszta buzgalommal végzé. Utunkba

ejtők a régi várak erkélyének híres arany födelét is. Azután a ferencziek temploma vonzott leginkább magához, mellynek közepét Miksa császár síremléke foglalja el, egyike a legnagyobbaknak Európában. Az oldalait borító fehér márvány domborművek, Collin Sándor remekei, csaták, várostromok, békekötések, menyegzők és más udvari ünnepélyek rajzait a hős fejedelem korából olly híven, olly finomul, s minden apróságra, egész az öltönyök és lótakarók hímzetéig, kiterjedő tökélyvel állítják szemid elé, hogy ennél jelesebb művet e nemből képzelni sem lehet. ²⁾ Felül térdel a császár ércszobra. Köröskörül őt állanak a család kitűnő tagjai: közöttük Albertünk és Örzsébet, Zsigmondunk leánya. Többi nevezetességei ez egyháznak: a gazdag ezüst-kápolna; Ferdinánd főherczegnek, a vallás és művészet buzgó hívének — meghalt 1595. — s nejének, Welser Philippinának sírkövei; Hofer András márvány szobra, s vele szemközt a többi elvérzett honfiak dicső emléke. ³⁾ Történeli jelességei közé méltán számítandó azon jelenet: midőn a hatalmas és tudós Svéd Krisztina fényes trónjáról leszállva a közhitű egyház szelid igája alá hajtá, e szentélyben, büszke fejét.

Ezen udvari egyházhoz közel áll a nagyszerű császári fénylak, mellynek óriás-teremét — Riesen-

saal — VI. Károly császár családi képei ékesítik. Ugyanott mutatják a kápolnává alakított helyet, hol Maria Theresia férje rögtön kimult. Lejövet volt szerencsénk a sétáról haza térő kegyes Ferdinandot, szokott egyszerűségében, igen jó színben látni és tisztelni.

Sokat és szívesen ögyelegtünk még mi e kedves városban, hogy minden kincseit kibányásszuk. Voltunk a Ferdinandeumban, hol néhány teremtet kizárólag hazai művészek rajzai és festvényei töltenek meg. — Szép példa utánzásra a magyarnak! — Egy kis óvodába is betekinténk. Az udvari kert magas fasoraiban meg fordulánk. Az Inn hídjáróli szép kilátást is élveztük. Sz. János temploma frescoit sem hanyagolók el. Még csak a temetőbe is bepillantánk: hol egy szép Ecce-homo, s a gyönyörű Madonna előtt zokogva imádkozó szegény nők térdeltek. Végre a jó irgalmas nénéket sem lehetett elkerülni, kiknek egyszerű főnöke minket a háztükörtiszta teremeiben olly megelőző szívésséggel és őszinte nyájassággal vezetgetett, minővel a világi hölgy saloni vendégeit nehezen fogadja.

Van tehát mit nézni, mit szeretni, minek örülni Tirol kedves fővárosában; csak az a baj, hogy a távolban ígézö kitüzött czél innen is elüzi egy pár óra múlva a magyar vándorokat.

VII.

RIVA; a Garda-tónál. Aug. 18. hajnalban.

Tegnapelőtt d. u. öt órakor indult a posta Innsbruckból; de mi előre kirándulánk ottani főtörvény-széki ülnök St. urral, a diadalkapu alatt és a Wilteni régi apátság előtt, föl a Hofer és Speckbacher 1809-iki csatáiról híres Iselbergre. Ezen tetőtől talpig tiroli jellemű, vigkedélyű jó úr, bárha nem tudott magyarul, szatmári kapcsolónál fogva mindenkép szerette volna bebizonyítani figyelmét a tisztántúli vendégek iránt; s mivel konok sietésünkön minden ékesszólása megtört, legalább az utolsó nádorrul nevezett István hidját akará bemutatni. E ritka, merész ívhajlása által nevezetes mű a lerohanó Ruetz fölött 140' magas, s ugyanannyi átmérőjű boltívet képez. Alatta ráma gyanánt keresztül nézve, nagyszerűen-gyönyörű tájképet nyújt az Innsbruck fölött elnyuló höllingi havasokra: míg hátad mögött legregényesb felvölgy vonul a sűrű sötét fenyvesek éjjelébe. ¹⁾

Nem sokáig élvezhetők a kilátás gyönyöreit, mert csattogva pattogva közelítő posta-kocsink magával ragada bennünket. Bucsút vevénk tehát jó-

emberünktől, bucsút egyszersmind az Alpesek északi oldalától; jól tudva, miként ez éjjel még a Brenneren átkelendünk. Érdekes vala minden esetre először a természet zordon szép jeleneteit Tirol felső részében szemlélni, s onnan a délire rögtön átlépni. Ránk nézve hiába irta Goethe: Von Innsbruck herauf wird es immer schöner, da hilft kein Beschreiben; *) — és mégis szépen leírja a festői útvonalat. — Minket az esthomály ismét a kocsi szögletébe szorita; de az ablakon keresztül mégis észrevevők, hogy minél inkább hágunk fölfelé, annál borusabb légkörbe jutunk. És csakugyan a brenneri tetőn lévő állomásnál sűrű vastag csöppekben lehulló zápor bizonyítja, miszerint a felhők magas honába, éjszak és dél alpesi határvonalára értünk. Itt ostromlák Drusus katonái a Horác. énekelte várakat: „arces Alpibus impositas tremendis;“ de mi az ősrégi fenyvesek alá csevegve rejtő malmokat sem láttuk. Dicső tájakat hagytunk el ez éjjel borzasztó sebességgel repülve: mert innen, a délnek siető patakokkal versenyezve, folyvást alá száll az út; és pedig olly meredeken, hogy 24 óra alatt a Garda-tó partjához, az Alpesek aljára

*) I-től fölfelé mindig szebb és szebb lesz — a tájék — hasztalan itt minden leírás.

jutánk, melyek éjszaki oldalára lehet mondani Linztől kezdve szüntelen vergődtünk.

Meglehet e repülő kellemes ingás altata minket is úgy el, hogy csak Brixenben ébredénk föl a piruló hajnallal, mellynék szende világánál az első déli szőlőhalmok mosolyogtak elénk. Az osztrák püspöki-kar érdemdús Nestorának, az ősz Galurának hosszú díszlakát és kéttornyú székesegyházát az utról részvéttel szemlélők. A jó öreg talán még szunnyadott. Viraszszon az ég legjobb angyala még sokáig becses napjai s szelid álmai fölött! Az agg pásztornak és jó hiveinek tudom örömük telendett benne, ha láthaták azon keresztény udvariasságot és önkénytes hódolatot, mellyel két, Botzenbe küldött irgalmasnőnek számára minden utasok előtt a legelső legjobb hely tüzetett ki posta-vezérünk által.

A dühösen tajtékzó Eisak szép völgye ad irányt az országutnak, melly szelid légmérsékletet jelző szőlők, szilvások, diófa-kertek és gesztenyések közt híven követi a gyakran várromalaku sziklák alatt elrohanó folyam szeszélyes tekervényeit. Itt igazán szemed láttára fakadoznak néhány ölnyi magasságban az apró zuhatagok, s utadat gyakran kicsapongó patakok vágják keresztül. Balra Angerer kástélyán, mellyet a klauseni fogadós vett meg, — miként postalegényünk fontos képpel megjegyze —

és gr. Wolkenstein várán, jobbra a magasan fölmeredező szirtek egyikén diszlő sebni zárdán — Klausen fölött — legeltetők szemeinket. Az ottani benedekrendi apácák minden 3 évben, más más 15 szegény leánykát vesznek föl magukhoz nevelés végett a környékből. Nem tudom, észreveend-e az út-melléki szerény kútforrást, mellynek nyílását két gyászfűz lecsüngő szálai árnyékolják; vagy felötlenek-e majd neked is a völgyből delien kiemelkedő sugár jegenyék; de ne feledd el legalább a vadul szép oldalvölgyekbe föltekinteni, honnan sebes vízerek omlanak le az Etschbe siető képtelen rohamu Eisak medrébe.

Minél jobban közeledel e rakoncátlan folyó torkolatához, annál érezhetőbb a déli napfény hatása, melly az Etsch — Adige — gazdag völgyében, hova Botzen-nál jutánk, már teljes uralomra jut. Ezt éjszakról Tirol sziklafalai védik, két felől néha meredek, de jó darabig gondosan művelt hegyek környezik, s így biztosan tárja föl délnek termékeny kebelét. A gyümölcsdús Bolzano-ban, hol Germania és Italia végbúcsúra mégegyszer kezdet szorítanak, csak annyit mulatánk, hogy a XIV. századból szép gót egyház megható bensejében néhány pillanatig lelkiileg gyönyörködhattünk. Új temetőjének nagyon szépnek kell lenni; mert egy keserűen egyház-

ellenes útiró is azt vallja: kellemesebbnek tetszenék itt eltemetve lenni, mint némelly éjszaki városkában élni. 2)

Már most egészen délnek kanyarodva, az olasz ég sebes közeledtét minden lépten nyomon tapasztalók. Szende lágymű levegő ömlik el a vidéken. Erőtéljes növényzet, a fenyűligeteket felváltó szabályos epres kertek, egyes fűgefák a kopár szirt nyílásában, elbájoló szomorufűz-fasor a kiáradó Etsch mentén: mind boldogabb éghajlat biztos előjelei. Még a közép-hegyeken elszórt néhány várom is szelidebb alaku, mint éjszaki omladékaink. Ném is csoda; hiszen itt a repkény vaskos ágaival sziklafalakra is felmász s rajtok kéjelegve szétterül. E szerint talán mégis igaza van a most idézett utasnak abban, hogy: éjszakkeletről kedvesebb bejárása az apennini félszigetnek nehezen van e bájos zuglignél.

Déleesti órában az aggszerűen méltóságos, de azért élénk és virágzó Trientfelé közeledve, olly kedvesen hangzott e név előttünk, s olly szívesen üdvözlők a híres várost, mint valami régi ősméretű. Eszünkbe jutott, hogy ez ösvényen járt számtalanok közt, talán ez uton sietének 3 század előtt magyar egyházunk képviselői is az örökemlékü egyetemes zsinatra; s ennek világtörténeti nagysága foglalá el

egész valónkat. Postakocsinkat végkép elhagyván itten, időnk volt a márványból emelt gót alaku Domot meglátogatni, mely e czímre szép oltárai-festvényei- és Sanseverino velencei hadvezér sírjával méltó; s utána a még érdekesb S. Maria Maggiore-t, a nagy Concilium egyszerű, tiszta romai izlésű, nem igen tágas színhelyét tisztelni. A közgyülekezetet ábrázoló nevezetes képen, mely a nagy oltár balfelén rendesen függönnyel fedve és zárva tartatik, a velencei követ vörös öltönye föl-tűnő. Midőn az innen, habár közvetve, eredő vállástételt — professio fidei — elménkbe idézők, esti rózsa színben uszott a szentély belseje; mely varázs jelenet azon ártatlan ohajtást költé föl bennünk: vajha az ősegyházbani hitegység piros hajnala derülne föl mielőbb az egész, annyira megszakadozott emberiségre, vagy legalább az alapjaiban megrendült európai társalomra. ³⁾

Közel a szentegyház ajtajához várt reánk, az Etsch fölötti hidon, egyfogatu bérkocsink; s azonnal elindulva, Pieve di Castello-n át, könnyedén haladánk föl egészen új, csinos, kemény uton, a nyugati bércekre; olykor olykor, ha a kanyarulat engedé, élvdús szemekkel pihenve még egyszer a tisztos Trienten, az alattunk kigyózdó Etsch édeni völgyén, s az átelleni, magasan fölmeredező szirt-

hegyeken. Ennél merészebb vonalt ritkán látni; s örökké becsületére váland a hegyközi néhány községnek, mellyek egyletének lételetét köszöni. Kivált a Buco di Vela komor szorulatában rémitő szikladarabok csüggnék félelmesen fejed fölött; s minden pillanatban ^{gondolnád} gondolnád, hogy valamellyik reád szakad. És mintha még ez sem volna elég, a keskeny út tövében garázda patak rakoncátlanodik, ha csak lehet lerombolva, mint jelenleg is, a szegény ember terhes munkáját. Ugy hogy igazán könnyebben lélekzel, midőn a barlangalaku, s népmonda szerint sz. Vigilius keze nyomásának engedő, szűk nyíláson áttörve a szabad tetőre fölértél. Talán ezért hangzott nekem is olly kedvesen az esteli harangjáték andalító kongása Cadine falusi tornyáról; melly a templom ünnepét 3 nap előre hirdeti, s 3 nap utána dicsőíteni szokta.

A hegy ormáról nem sokára ismét lekanyarodik a Sarca regényes völgyébe siető út, s lejtője a Garda-tó partjáig tart. Hamar leértünk Vezzanoba szűk vacsorára. Innen pedig szép holdvilágon a Lago Doblino, Lago di Cavedine s még egy pár, hegykazanba szorult gyönyörű tavacska partjain, hol néhány hónap előtt piemonti és tiroli olaszok küzdöttek, a mély álomba merült érdekes Arco-keresztül, éjfélre szerencsésen berobogánk Rivába.

Rögtöni esése a déli havasoknak itt is kitetszett. A meleg és puha levegő éjjel is érezhető vala. Örülünk, midőn a magas, terepes olasz ágy tiszta, vékony, hűs leple alá jutánk. Valami élénk képzelmű vándor talán már az itten szabadon tenyésző narancs, mirtus és olajfák bájillatát is érezte volna; de mi, kocsirázott utasok prózai álomba merültünk.

VIII.

VERONA, aug. 18. este.

Itt vagyok Olaszhon kemény sorompójánál, a kedves, szelid, áldott jó Veronában. Ma délfelé érkezünk; s a nyugati kapu közelébeni S. Zeno templomot üdvözölve, meg a Castel vecchio-i merész hidat bámulva, egyenesen az arany galambhoz sietünk; hol csakugyan feltalállok a terv szerint Triest-Velence felől hozzánk csatlakozó kedves utitársakat. Képzelheted, hogy tiszántúli hat magyar hazáját mindenütt magával hordozza szívében és társalgási nyelvében. A testvér-és baráti ajakról folyvást zengő édes anyai hangok közt, soha sem érzem,

hogy egészen idegen földön vagyok; ha szabad volt volna is katholikusnak a félszigeten s kivált Roma légkörében idegennek lenni.

Trientből egyenesen ide a híres veronai szoroson átvonulva, már hajnalban itt lehetünk; de ez nagyon közönséges, mindennapi ösvény a dicső Italiába. Hiszen, ha ezelőtt 64 évvel, midőn a mallesinei öbölbe szoruló Goethe példás türelemmel emlegeté a víziút bizonytalanságát, s két éjen át lélekvesztő bárkán alig juthata a fügéről híres Bardolinoig, hogy onnan számarláton ismét átdöcögjön az Etsch völgyébe; még is kinek a természet magasztos képeihez tapadó fogékony keble volt, a Garda tavát elnem tudta kerülni: mikép választhatna, ép szemmel és szívvel más utat a vándor 1850-ben, midőn fürge gőzös röpíti át e nagyszerű tónak egész hosszában Peschieraig, s innen társas-kocsi teljes kényelemmel Veronáig, mindössze 5 — 6 óra alatt, és lehető legjutányosabb áron.¹⁾ E rövid kerülés gazdagon fizet; kivált ha olly szép nap kedvez a jámbor utasnak, minő vala ránk nézve aug. 18-ka. E vonalon tartók tehát ünnepélyes bemenetelünket a szép Ausoniába; és miután a víz sima felületén szoros határt vonni bajos: igazán mondhatjuk, észresem vevők, midőn Olaszföldre vagyis inkább olasz vízbe jutánk.

Reggel 5 órakor 20 ágyulövés mennydörgött végig a tó színén, s százszorosán viszhangozva halt el a távolban: diadalmasan hirdetvén I. Ferencz Jó-zsef, lelkes fejedelmünk 20-dik születési ünnepét. Örömmel fölriadva sieténk magas ablakainkhoz; honnan a pompásan büszke hullám végetlen sima tükrére, a rivai kellemes öbölben horgonyzó kis hadi-nászádok egytől egyig felvont czifra lobogóira, s a nem messze viruló kedves olasz partok széleire esett gyönyörített tekintetünk. Egy ilyen hajnal megfizethetlen, a kilátás nagyszerű fönsége leirhatatlan; s a hív emlékezetben fölelevenülve éveken át andalító élvét nyújt.

Hat óra előtt az élesen csengő harangocska fejer-kéményü gőzösünk födezetére idézte az utasokat; honnan leszállani, s a legdicsőbb tükörrajz élvezetéről csak egy pillanatra is lemondani szinte lehetetlen volt; annál inkább, minthogy a katonai szolgálattal járó pontosság és rend csinos terem-mé varázsolá a hajó tiszta födelét. Éjszaki környéke a tónak zordonabb, s a jó magasan felnyuló szirt-falak e részét valódi szikla félkör~~színe~~ — amphitheatrum — alakítják; de ezek védik egyszersmind az éjszaki havasok dermesztő leheletétől, s ekként az ide szoruló déli nap hevével egyesülten egész vidékét természetes melegházzá bővölik. Fenn a

szikla-oldalba merészen bevágott új astoroi út Brescia felé nagyon oda illik. A ponale-i elrejtett zuhatag nem tűnt szemembe, de közelről festőinek mondják; egy szomszédja ugyanazon — jobb — oldalon füstölögve tolul ki a szirtüregen, s csillogva zuhan a 200 lábnyi mélységbe. Minél tovább haladsz, a partokat szegélyző hegyek annál inkább szelidülnek, s a tó szélein gyönyörű halmokká olvadnak. Limone már Olaszföld, s olasz növényzet környezte kedves hely. Fölötte kis olajfa-ligetek homályos zöldéből a sötét cziprusok szépen emelkedének. Ezek alatt illatozó citrom és narancs kertek fokrul fokra hágó szabályos ~~térfelületeket~~ — terrasse — képeznek; s közönként ismét szelid olajerdők szürkülnek egészen föl a sziklákig. A tó színe is, mintha e fáktól kölcsönözné árnyéklatát, halvány kékes-zöld; apró vi-torlás bárkák barázdolják felületét; de mindig tisztelő távolban a büszkén haladó gözös kerekeitől. Fejünk fölött meredező, szédítő magas szikláról bájosan hangzának le Tremosine szép harangjai. Itt már déli irányban végetlennek látszék a hullámtü-kör; s némi fogalmat nyújtott az egekkel összeol-vadó tenger alakjáról. Oldalpartjain pedig számtalan nyaralót, kertet, s falvak, kikötők és kis városok tornyait látók fejezni: mellyek közt a garignanoi

czitrom-kertek messziről mindannyi sűrű oszlopokon lebegő tündér-palotáknak tetszenek. ²⁾

E tájon szólita meg bennünket komáromi szül. Kreis János, tengerész e gardatói hajóhadnál; a magyar hang hallattára meg nem állhatván, hogy szóba ne álljon. Ártatlan kérkedéssel beszélte el, milly tetemes részt vettek ők — a magyar ezerek — is az 1848 — 49-iki olasz csatákban, különösen Novaranál, hol zászloaljukból alig maradt 300 legény. Jutalmul tétetett ide, hol szívesen szolgál; s reményli, hogy jövőre a Dunán alakítandó hasonló csapathoz jut. Ő is erősíté, miként szélvész idején a hajózás e tavon nem veszélynélküli. Minap is az árbocz és kémény jobbra balra hajlongva majd a víz színét verdeste; s a katona-kormányos is alig maradhatta helyén. Így igazolja 18 és fél század múlva is a természet szabályos hatalma Virgil versét: *Fluctibus et fremitu resonans Benace marino.*

Elég legyen még a tó közepén nyugvó kis szigetet, Lecchi Lajos gróf szép lakával s kertjével, meg Sermione félszigetét a déli partokon megemliteni, hol Catull nyaralójának maradványit mutogatják. Mit is rajzoljak én ott tovább, hol a híres német költő megvallja: e vidék kellemeit szóval kifejezni nem lehet. *Veni, vide.* Jobb lesz nekünk

a Mincio kifolyásánál örökös Peschiera ágyúja alá simuló kikötőbe, s onnan társainkhoz Veronába sietni. ³⁾

IX.

VERONA, aug. 19. reggel.

Miután a Garda taváni hajózást érdeme szerint földicsértem, az igazság kívánja, hogy el ne hallgassam az egyenes utat választók számára följegyezni, mit ír e vonalról egy szemtanú: „Az Etsch meleg völgyében Veronán felül a természet mosolygó képe a szemet egészen lebilincseli. A völgy fenekén gazdag törökbúza-földek és rétek virulnak; szőlő és gyümölcskertek övezik a hegy lábát jó magasan; fölöttük szelid gesztenyések zöldelnek, s még csak ezután kezdődik a rengeteg erdő. Hegyen völgyön nyájas faluk sugar tornyai, csillogó kastélyok és udvarházak, régi várak és új nyaralók kacsingatnak a sötétzöld lombárnyak közül.“

Bármelley oldalról érkezzél tehát ide — Vicenza felől épen paradicsomi kertnek mondják — ártatlan természeti örömek környezik ösvényed, előkészületül még nagyobb szellemi éldeletre. A mit Olasz-

honban keresni lehet, azt itt e szép föld küszöbén majd mind feltalálod: romokat és történeti emlékeket, gyönyörű keresztény templomokat és művészeti remekeket, főképen pedig számtalan kegyes intézetet.

Elindultunk mi is tegnap azonnal a tisztos, régi márvány-város kincseiben válogatni, s a mi hozzánk legközelebb esett, először is ahhoz igyekvénk. Nehány lépésre vala tőlünk a Piazza Brà, s ezen Verona legnevezetesebb romai emléke: a világhírű Arena. Annyira föl van csigázva rendesen, ez óriási mű iránt, az idegen kíváncsisága, hogy a város végzugában is ezt keresné föl mindenek előtt; hogyne sietne tehát oda a ki tudja, miként egyszermind Verona egyik legszebb terére jutand, mellyet a közpalota — Museo lapidario — újszínház s több jeles épületek ékesítenek. De bámuld önmegtagadásunkat! A helyett hogy öntudatlan újságvágygyal neki rohannánk: egyelőre megelégedtünk az Amphitheatrum roppant külsejével, az egykori pompás borító-falak csonka darabjával, meg az élettől pezsgő földszinti barlangok látásával; s fenntartva jogunkat ormairól élvezni még ma a nap lenyugvását, hideg vérrel tovább menénk, Verona antica többi maradványit a folyón túl keresendők.

Utunk a hajdani köztársaság Forumán, melly jelenleg zöltség piacz — Piazza delle Erbe — s a

„vad ív“-en ¹⁾ túli urak terén — Piazza dei Signori — keresztül, a Scaligerek sírjai mellett és Sz. Anastasia előtt, vezetett el a della Pietra hídra, mellynek három merész konyulatu íve régi — antik — lévén, méltó, hogy a közel Teatro antico-ba, s az egykori Capitoliumra — most Castel S. Pietro — czen és nem más átjárást válaszszuk. Nehány évtized előtt az, ki e hidon, úgy mint mi, Veronából Veronettába átment, franczia birodalombul lépett az osztrák határra. Theodorik gót fejedelem várának omladványait mutatják e helyen; de igazán szólva nézésre méltó romokbul igen keveset, hanem annál többet láttunk az Etsch kék hullámaiban tükrödző erős város kellemes fekvéséből, a mint az Alpesek lábához simuló kedves rónán elterül. Pedig szép környéke legkisebb érdeme. Kevés városnak jutott olly nagy történetiszerep, kevés gazdag ennyire a le-tűnt századok emlékeiben. Régiségéről kezeskedik nevének Brennustóli származtatása. Helyzeténél fogva egyik legfontosabb, éjszak és dél közötti határőre a félszigetnek; s épen ezért olly sok nevezetes csaták színhelye. Hányszor dönték el e falak előtt a világ urának sorsát! Marius és mások hiába gátolák az első néphullámozást éjszokról, melly Roma hatalmát később csakugyan megtöré. Itt küzdének Otto és Vitellius, Decius és meggyilkolt ve-

télytársa. Attila kizsákmányoló; Odoacer is birta, míg veronai Tivadar ki nem veré. A longobardok is benne székelének gyakran, míg nagy Károly el nem foglalá. Előkelő szerepet játszott a Guelfek és Ghibellinek küzdelmeiben. Az elűzött III. Luciusnak nyughelyet ada. Barbarossa ellen a lombard-szövetség élén vala. Falai közt dühöngött a paduai zsarnok Ezzelino. Sokáig uralkodtak rajta a büszke Scaligerek; midőn Can Grande pompás, vendégszerető udvarában Dante menhelyet talált. Benne vetélkedének a Montecchi és Cappelletti családok; mire nézve mondja egy költészhevű író: hogy „itt találkoznak a román középkor, s a germán újabb idő lángelméi, a divina és humana commedia, a túl-és inneni világ költői — Dante és Shakespeare.“ Sok viszontagságai után Adria királynéjával egyesülten érezé Napoleon csapásait — Arcole, Rivoli, de Caldiero is — s együtt szabadult föl. Ezen régi hadi-városnak Sanmichelitől emelt kemény várműveit a lüneville-i béke lerombolá; de Ausztria Olasz-honnak ez erős kapuját ismét szilárd zárakkal látta el, a dél s nyugatról keletkező zivatarok ellen. Ki is állotta minap a tűzpróbát dicsően; s most ismét olly csendes, szerény város, mintha a mult két évbéli fontosságáról semmit sem tudna. A többit szívesen feledí; csak azt nem, hogy joga van sok

híres embert fiának nevezni. Catullus, Cornelius Nepos, az öregebbik Plinius, Vitruvius, Julius Caesar Scaliger, Fracastori, Sanmicheli, Cagliari Pál — Veronese — a Guariniak tudós családja, Noris bibernok, a Ballerini jeles testvérek, Scipio Maffei, Pindemonte, Mazza: mind idevalók. Igaza van e szerint Császárnak: hogy „a csaták zaja elhangzott; de él örökifju fényben a tudományok és szépművészetek lángszelleme — s add hozzá a szelid keresztény jótékonyasága — melly Verona fölé ragyogó sugárkört von.”

Miután szemeinket a jelenen, s emlékezetünket a multon eléggé legeltetők, a kies tetőről levont bennünket, s magához bűvölt a közel S. Giorgio in Braida föltűnő kúpfödele. Sanmicheli neve olly jó hangzatu, hogy az általa emelt szép művet dicsérni fölösleges. Megérdemli e jeles épület, hogy főajtaja fölött belül Urunk-keresztelését Tintoretto- s föoltárán a czímszentet Veronai Pál-tól bírja. Mivel ez utóbbi remekmű függöny alatt őriztetik, a rossz akarat tüstént hajlandó e körülményt is merő haszonlesésnek, én pedig inkább fenntartási gondosságnak szeretem tulajdonítani; látva kivált, minő csekély jutalommal megelégszik a leleplező egyházi. Goethe San Giorgiot jó festvények műcsarnokának nevezi, s hogy oltárképei, ha nem is egyenlő becsűek, de

mind figyelemre méltók, azt mondja; és ez tőle elég. Többet várunk, s többet is nyerünk Császártól, a hitét-becsülő műbaráttól, ki a velencei templomok rajzánál így szól: „Mindig kettős tisztelettel léptem én küszöbére az illy szent hajléknak: egyiket lelkem mélyében vivém Jehovának, a másikat szivemben a művésznek, kinek avatott kezei nyoma tünt elém a fölségesen egyszerű homlokzat oszlopain, az oltárok márványszobrain s a falakat borító mester-ecsetű vásznak alakjain.“ De még ennél is szabatosabb, s kedvesebb nekem azon mondata; miszerint „azért ékesíték föl a Mindenhatónak imádására gyűlhelyül szolgáló építvényeket, hogy méltó képei legyenek azok az Istenség amaz örök lakának, mellyben cherubok és szeráfok zengik el lánghymnuszokban hatalmát s dicsőségét a menny és föld Urának.“ Ez valamint tiszta igazolása az egyházainkban felhalmozott műkincsek fölötti örömnnek: úgy soha sem tévesztendő szempont azok szemlélete- s birálatánál!

Visszajövet betértünk S. Stefanoba, melly minden újítás mellett is élénken visszaüt a XI. századra; s e pillanatban kivált, vecsernye lévén, az igen magas szentély homályából hozzánk leható gyermeki imafelelet — Responsorium — hangjai egészen az egyház ős előkorába, vagy valami távol ke-

leti templomba varázslák képzelmemet. E mellett van a még 1426. alapított Casa degli esposti, elhagyott kisdetek számára: egyike Verona leggazdagabb s legjelesb kegyes intézeteinek.

Hátra volt még az Amphitheatrum belseje, hová alkonyat felé néhány fillérért bejutánk. Alant, szokás szerint, deszka-falú színpadon daljátékkal mutatták a szépszámu közönséget; de a térnek, melylyet e mutatvány mindenestül elfoglalt, az egészhez képest csekélysége legjobban kiemelé a romai alkotvány nagyságát. Nem szándékom tagadni azon divatos észrevételt, miként: ez és hasonló maradványok, komor elpusztíthatlan romjaikban is, tanui az építők erős karjának, kik színházaik, utaik és vízvezetőikre is az elenyészhetlen tartóosság bélyegét tudták nyomni; de e tojásdad körszín fenntartásában a veronai népnek is van érdeme, melly e célra szánt különös közadót viselt. Minden utazó szereti képzeletében benépesíteni e hajdan ülésül szolgált óriási lépcsőzetet. A mult század végén József császárt és VI. Piust szerették emlegetni, kiknek tiszteletére az megtelt; s mondják hogy az uralkodó, kinek szeme néptömegek látásához csakugyan szokva volt, még sem rejtheté el meglepetését. Mi már többet tudunk: azt t. i. hogy 1838-iki szeptemberben a nagy Arena negyven egy-

nehány kölépcsőjét ismét látványó nép özönlé el, miként építői korában; s ott, hol évtizedek előtt az egyház feje ezereknek osztá atyai áldását, most ezerek ajkai rebegtek áldást a közbocsánatot nyújtó kegyes fejedelem koronás fejére. Gaume a romai Colosseum épen maradt mintáját parány idomban — miniature — találá benne; s a hitüldöző zsarnok Decius véres emlékét fölidésvén, annak örül: hogy a dicsőült szenvedő VI. Pius előtt 20 ezer keresztény épen azon a téren ülte diadalát, hol őseik a hitért talán ezerenként vérzenek el! — Megjártuk a néző-sereget kiöntő és elnyelő Vomitoria-k roppant ívezeteken nyugvó sötét üregeit is; de legszívesebben mulaték a szédítő magasságu legfelső párkányon, hol a vérszínben leáldozó nap fokonként elhaló világa keblem hangulatának legjobban megfelelt.

Leszállánk végre az alattunk zsibongó szép piacra, s a Sanmicheli építette Porta nuova felé vezető széles utczán végig egy pillanatra a városbul kísétáltunk. Mire visszaérkezénk, egy katonai hangász-karnak az ausztriai császár tiszteletére harsogó esti-zenéjét romai császár emelte óriási falak viszhangoztaták a csinos Brà téren. — Mikor Császár erre járt, akkor még Rákóczy indulója csattant meg e helyen. — Minket pédig a teljesen leszálló éjhomály közel szállásunkra intett. — 2)

X.

DESENZANO, aug. 19. este.

Ma délután kiindulva, Peschieranál, hova Gaume Attila és Leo pápa találkozását — 452. jun. 11-ikén — helyezi, ismét a Garda tavához közeledénk, s gyönyörű partjain elvonulva, egyik legszebb pontján töltjük ez éjjelt. Örülök, hogy illy szép helyen született Merici sz. Angela, az Orsolyaszüzek alapítója. — E körül már teljes erőben fejlődik a déli növényzet hatalma; s elérted igazán „az eperfa és selyem, a szerény mirtus és büszke babér, az élő gűlát képező sudar cziprus, a narancs- és olajfák gazdag nap fényben uszó anyaföldét, hol a hónapos rózsa magas árnyas lugasokat alkot.“ — Egy lelkesültnék rajzából. — Azonban nem csak gyönyörteljes, hanem vértől ázott sírhantokon is legelnek itt borus szemeim: mert e tájon feküsznek az ausztriai hadseregnek örökemlékü csatatérei; s én részemről büszke vagyok arra, hogy e vérhalmokon magyar csapatok is dicsően küzdének az összes birodalom fennmaradásaért: mivel legbenső hittem az, miként ennek feloszlásán utoljára is legkevesebb oka leendett örülni a magyarnak. — De

majd feledém, hogy Verona másik felével még tartozom.

Nekem igen tetszik e sajátságos, szeliden-komoly arczu keresztény város. Ánibár a középkor bizanczi és gót izlésű szenthajlékai mellett, Sanmicheli és Palladio alkotványival, Tizian, Tintoretto és mások remekeivel bír, leginkább pedig Paolo Veronese halhatlan műveivel dicsőíti szülőhelyét: még is általán véve számos gazdagékü egyházai a régi bronz kapukkal, merészívü hidai, büszke márvány palotái, művészi síremlékei, híres régi könyvtára igen becses kézírataival, nem megvetendő mügyüteményei, mind valami tisztes ószerűség színét viselik: mi nagyon igazolja korábban nyert degna — érdemes, méltóságos — melléknevét. ¹⁾

Igen de ne csak ösemlékein és művészi remekein kéjelegj: hanem csodáld azon intézeteit is, miket az önkénytes irgalom szelleme betegeinek és szegényeinek ápolására, az ifjuság és nép nevelésére benne alkotott. Ezeknek az emberi nyomor minden szükségét elmésen felfogó különfélesége, s gazdag ellátása, ha ösmeretes volna, sok hegyentüli vándort bámulatra gerjesztene, ki most utirajzaiban csak az olasz nép nyervágyó csalfaságáról tud fecsegni. A veronaiak Isten áldásától szép kamatot fizetnek kegyes alapítványaikban; s ezek a valóban dicső,

nagy emlékek: míg a régiek, építőik vérrel fertőzött kezeire emlékeztetnek. A keresztény Verona fejének e legszebb gyöngye a henye utazók előtt legösmeretlenebb. Hiába veti szemökre Förster: hogy Olaszhon mentő- és nevelőintézeteinél részvétlenül mennek el, mintha e földnek csak multja és örökléte, de semmi jelene sem volna. Hiszen ő maga is parányi figyelemre méltatja Europa kertjének e fényoldalát; s különösen a ki Verona-ját olvassa, legtávolabb sejtelve sem lehet annak épen jótékony intézetekbeni gazdagságáról. Tudom én, hogy e mérő élv után lihegő kornak gyermekei, valamint utazva nem szívesen térnek be az Ospedaleba, még kevesebb örömet találnak az olasz kórodák rajzában. De talán még is eltűrik mellékes átnézetét a felebaráti könyörület itteni műveinek: minek közlése után máshol e tekintetben rövidebb lehetek; s ez aránylag kisebb hely kincseiről más olasz városokra következtetni jogom leend. ²⁾

Nem szólok tehát arról, hogy ma reggel első utam volt, a Corson le, Sanmicheli egyik legjobb műve, a csak koronás fők előtt nyíló Porta del Palio felé, a nagy polgári kórházba: hol sz. Camillus fiai és sz. Vincze leányai ez évben eddigelé 1550 beteget ápoltak, s a mellynek udvarai csupa kertek. Elhagyom a cziprus fasorokkal ékes tért környező,

4—500 személyt tápláló menhelyet — Casa di Ricovero —: honnan a gyermekek valamelly kézművet tanulni mennek naponként a városba; s hol a jótevők számára diadalív alaku emlék áll, melybe most készíti Trevisani szobrát Fraccaroli Milanoban. Csak azt nem mulaszthatom el, hogy a kisdedek lelkes barátjának, Mazza Miklósnak, kinek neve az élet könyvében írva van, és számtalanok szívében hálakörnyezetten lángol, szerény emléket ne állítsak magam is e porlandó lapokon. Ő 28 év óta Verona és vidéke gyermekeinek őrangyala; ő a gondviselésnek egyik remekműve, sőt annak megtestesült képviselője, leghívebb sáfára. Istenben s a veronai nép vallásos, jótékony szellemében bízva, keresztény merészséggel hozzá fogott élte feladatához, — az ifjuság neveléséhez; és megnem csalatkozott: mert polgártársai az apostoli férfiúnak üdvös terveit nagyszerű bőkezűséggel támogatták. Az igénytelen, tisztos, halvány öreg megrongált testi, de ép, derült szellemi erővel, még mindig egészen növendékeinek él. Szerinte a nevelés titka a keresztény családiasságban rejlik; kedvencz mondata, hogy „a jó család a legjobb nevelő.” Ne sajnálja bárki ez Istenangyalát a hajók hídján — Ponte delle navi — keresztül, S. Paolo di Campo Marzo, másként „in Cantarane” városrészen lévő házaiba, jelesen azon tágas udvarra

követni, hol köröskörül fedett folyosók alatt több mint száz leány dalolva dolgozik. Mazza selyemgyára és növeldéi bámulatra, s a gondviselésbeni határtalan bizalomra fogják ébreszteni. ³⁾

S. Fermo maggiore-ban találók föl e jeles egyházi férfit; s tőle elválván ismét oda tértünk vissza, a kedves szenthelyre, melly Förster szerint egyik legsüke-*r*ültebb műve a veronai templom-építészetnek. Ez itten már a XI. században kezdődvén, a bizanci és német styl között lebegő sajátos irányban, lombardi név alatt különös tökélyre fejlődött; s a székesegyház és S. Zeno legrégibb, S. Anastasia és S. Fermo legjelesebb példányai. Egyéni érzelmem után itélve, e veronai modorban olly valami keresztény bensőség és megható magasztosság rejlik, mi a templomnak igéző érdekességet s felejthetlen vonzó erőt ad. Napokat szerettem volna e lélekandalító, egyszerűen fönséges üdvhajlékokban tölteni; de hosszú utunk, mellynek még alig valánk kezdetén, fájdalmas lemondásra kényszerített. Felhasználók tehát, a mennyire lehete, kiszabott rövid időnk: betekinténk a Cattedrale-n és S. Anastasia-n kívül még S. Euphemia-ba, meg a 12 órakor is buzgó néppel tölt S. Maria l'antica-ba; a Scaligerek sírjain legeltetők néhány perczig szemeinket; körülnéztünk ismét a szomszéd két piaczon s emlékein,

— a Palazzo del Consiglio képtárát igen rendetlen állapotban találva — s végre a Corson végig sétálánk, hogy a Sanmicheli nevét dicsőítő Bevilacqua és Canossa palotákat, meg a Castello Vecchio-t közelebből lássuk, mellynek nevezetes hídja, mint a vitézek mondák, az ostromállapot miatt van elzárva. ⁴⁾

A fuvaros tanyává alacsonult Casa Cappellettit, vagy Romeo és Julia képzelt sírvedrét az Orfanotrofio kertjében nem sajnálom; de a temetőt, meg egy pár templomát nem szívesen hagyám el. Meglehet, egyházai azért olly érdekések rám nézve, mert az olasz földön elsőik valának, s a velenceieket még nem láttam; de neked még is tanácslom, ez állomásra két napot szentelj; s erősen lelkedre kötöm, el ne mulaszd Verona apostolának és legkedveltebb szentjének egykori lakát fölkeresni, ki nek népszerűségét e fölirat is hirdeti:

Hoc super incumbens saxo, prope fluminis undam,
Zeno pater tremula captabat arundine pisces.

Én legalább érzékeny részvéttel távozám a fényes egü éjszaki olaszhonnak ezen egyik drága gyöngyétől; mert ha a szép félsziget méltán dicsekszik a legelső egyetemek, növeldék, kórodák, kölcsönházak és menhelyek szülőföldének czímével: Verona annak egyik legdicsőbb leánya, a testi lelki irgalom

nagyszerű műveivel. S azért, különösen keresztény szempontból, aláírhatni ma is a hízogő dal szavait:

Verona qui te viderit,
Et non amarit protinus
Amore perditissimo,
Is credo se ipsum non amat,
Caretque amandi sensibus,
Et odit omnes gratias. ⁵⁾

Befejezésül olvass még egy eredeti jellemvonást az itteni közéletből: azt t. i. hogy farsang utolsó péntekén, a san-zenoi szegények számára, hosszú tréfás körmenetet tartanak, mellynél a gombóc főszerepet játszik; s ez a Venerdi gnoccolare. Nagy éhség után támadott e multság azon jötevők tiszteletére, kik az alatt a szükölködöket ápolák. Ekkép alakul e vidor éghajlat ölében az éhezöök táplálása is költészi népünneppé. Pedig Thomas Vicus Philosophus-ra fogják alapítását; ki magának e síriratot készíté: Si vixi, resurgam — ha éltem, feltámadok. ⁶⁾

XI.

ANTIGNATE, aug. 20.

Desenzanóban jókor fölkelvén, vidám reggeli órákban, gyönyörű, dúsan művelt téreken sebesen át haladva, már 9 után Bresciában valánk. Épen egy gyakorlatról visszatérő katonacsapat vonult végig a fő utcán, nagy robajjal és harsogó zenével. Kellemesebb hang mindenesetre a bombák mennydörgésénél. A város térképe utikönyvünkben hiányozván, a két toronynál — Due torri — lévő munkalaúzzal — Cicerone — csak hamar megalkuvánk, hogy 4 — 5 óra alatt a helybeli főnevezetességeket mutassa meg. E kettőt minden jámbor utasnak ajánlom: mindenkor előre becsületes alkut kössön; s ha valamelly város tervével nem bír, vagy vele bánni nem tud, azonnal, idővesztés nélkül, élő útmutatóhoz folyamodjék.

Ügyes vezetők az élénk, iparüző város hosszú ívezetei alatt és szép boltjai előtt, annak piaczára sietett, s először is a község palotája — Palazzo comunale — elé állita bennünket, hogy Sansovino izlését a 2. emeleten, és Palladio nagy ablakait

csodáljuk. A tanácsterem Campi Giulio frescoival van borítva, régi szigorú bírák történeteiből.

Innen a Theodolinde keresztelő kápolnája helyén épült új, kúpos főegyházba — *Duomo nuovo* — vezete, mellynek tiszta fönsége bizonyítja, hogy most is tudnak az Urnak dicső hajlékot építeni. Nava püspök síremléke benne Canovától gyönyörű. Egyik ujdonatúj mellékoltára, a hegyen tanító Üdvözítő képével, valóban pompás. Ebből átmenénk az igazán régi — VII. századi? — lombard-német stílusú kerekded *Duomo vecchio*-ba: hol a hagyomány szerint Constantin korából való, s az övéhez hasonló kereszt, és azon lobogó őriztetik, mellyet a keresztthadat járó Albert püspök 1221. Damiette falaira föltűzött. Ugyanitt Giorgione festvényét — Krisztus születését — szembeszökőleg kitűnő helyen felállítva, s hozzá márványba vésve láttuk: *Veritas de terra orta est, et justitia de coelo prospexit*; jeléül, mennyire becsülik a művészet remekeit. Ezen kívül Moretto néhány darabját, s két püspök sírkövét mutatják. — Sz. Kelemen templomát se hagyhatók el, mert, ugymond kalauzunk, oltárképei majd mind Morettotul valók; s itt van a művész dízsírja is Sangiorgiotul.

Még csak ezután jött a sor Vespasian korintheta rendű, szép tornáczu, fejér márvány templomára,

mellyet Vitellius fölötti győzelmének, miben az ő Brixia híven segíté, emlékeül építe. Hatvan lépcsőinek nagy része a föld alatt hever. Három hajléka — Cella — annyira ép, hogy egyszersmind mütári csarnokul szolgál: mellynek főéke, a nagy-hírű, ezüst-babérkoszorús, szárnyas Victoria, csakugyan finom művészi kéz nyomát viseli.

Az alapító bibornokrul czimzett Quiriniana könyvtár ritkaságait egészen kimerítők: jelesen a Codex Brixien-sis nevű üdvigés-könyvet — Evangeliarium — a 6. vagy 7. századból, biborbörlapokon — Purpurpergament —; Desiderius utolsó longobard király keresztjét; Tizian Madonnáját lazuli-kövön; több consuli tárczát — Diptychum —; szép elefántcsont ereklyetartót; Petrarca első kiadását — 1470 — kis festményekkel — miniature —; sat. mind jól megnezegettük. A kötetek száma 70,000; és sok drága kézirat. A püspöki palotában van közhasználatra felállítva.

Tosi gróftul öröklött kép- és szobortárában a városnak: egy finom, gyöngéd 12 éves Krisztus-alak, carrarai márványból, Marchesitől gyönyörű volna, de nagyon lágy, női arcza van. Notte és Aurora Thorwaldsentől, jeles, drága művek. Canovának több remekei; Rafael, Fra Bartolommeo, Andrea del Sarto s mások dicső festvényei bámulan-

dók. Egyik társamnak különösen tetszett Newton képe, midőn szappan buborékban kémleli a világosság törvényeit.

Hazafelé indulva betértünk S. Afra-ba, hol a szüz-vértanu földalatti sírboltjában buzgó hivek ájtatoskodának. A felső templom üres volt; de telve válogatott műkincsekkel. A czímszent vértanusága Paolo Veronese-től; a házasságtörő nő Urunk előtt — függöny alatt — Tiziantól; Procaccini Cesar Madonnája; az éjjel áldoztató sz. Faustinus és Jovita, vértanu-testvérek, Bassanotul; Tintoretto Urszineváltozása; sz. Felix vértanusága az ifjabbik Palmától: mind csodálni, órákig szemlélni való becses darabok. Az Ospedale grande — 1447. alap. — mellyet utunkba ejtve mai vándorlatunk határaul kitüzénk, leirhatlanul nagyszerű, valódi fejedelmi lak. Milly szépek és tiszták a magas márvány oszlopokon nyugvó, roppant nagy teremek! Négy ilyen tágas csarnok keresztbeni összefolyásánál a felső emeletben gyönyörű oltár áll, de szép, ritka vas rostélyzatra helyezve, hogy a földszintiek számára is szolgáljon. A legkényesebb orral is bátran mulathatsz e helyen. Romlatlan fris levegő, távol egymástól álló függönyös ágyak, rendkívüli csín és tisztaság testileg is kedves élvezetté teszik e kórodának meglátogatását; kivált olly szíves, ügyes vezérlet mellett,

minő részünkre a kórházi egyik lelkészé vala. Szép nagy temploma van; mert hajdan domonkosiak zár-dája volt. Ha minden korábbi rendeltetésétől elvont egyházi épületet illy rokon célra használnának: inkább keresztet vetne az ember s hallgatna. A nőknek egészen külön osztálya van, irgalmas nénék gondja alatt. Eddig összesen 800 ágygyal bír: de folyvást nagyobbítják; jelenleg is erősen építenek mellék szárnyain. Igen, mert alapítványai számtalanok, és mindig szaporodnak: még pedig világiak kegyes hagyományai által, kik e vidéken előkelő birtokosok. Mellette a Casa degli esposti — lelenczház. — Az egészet egy bizottmány a püspökkel egyesülten igazgatja. Lehetetlen még ki nem emelni a jobb sorsu, szemérmes ügyefogyottakról gyöngéden gondoskodó apostoli társulatot. — Pio luogo della Congrega. —

Mialatt a vendéglőbe visszatérénk, a kalauz elbeszélte, hogy forradalom alatt sok templom vált katonai laktanyává; de most lassanként tisztulnak. Egy mellettünk elszökött fiatal pap dicséretére pedig komolyan azt mondá: ez az a kedves úr, ki 15 percz alatt végzi miséjét, és azt olly szépen, olly hangosan mondja, hogy utána lehetne nyomatni.

Még S. Francescot is szerettem volna látni, mellyben ez idén az olasz festészet egyik legrégibb

példányát fedezék föl a bemeszelés alatt: sz. Ferenczet arany háttéren csodáitól környezve, ez aláírással: Bonaventura Berlinghieri de Luca pinxit 1235. Ugyanezen templomban olvasta föl 1425. utazását Bartolomeo Baiguera a nép előtt, miként egykor Herodot saját könyveit görögjeinek. Nem utánczásul idézem ez adatot; hanem igenis azért e másikat: miszerint Brescia mellett Giari faluban a lakosok elhunyt tudós papjok- Marcelli régiségbuvárnak gyönyörű emlékoszlopot emeltek.¹⁾

Nem szabad elhallgatni, hogy első apostoli fejedelmünk ünnepén egyikünk szül. napját ürügyül használván, az itteni híres Vino Santo-t is megízleltük, azon forró ohajtással: miként sz. István polgári műve is hazánkban, idő és körülmény sürgölte megújult alakban, még további 8 századot birjon kiállani.

Délután elhagyók a Roma után legtöbb szökőkúttal ékes, zajos várost; falain kívül még nemes élvezetre számítva dicső sírkertében. Hanem előbb keresztül kelle gázolni, a minapi borzasztó felhőszerzés szülte Mella-áradás föltünő nyomain, a láb-süppedtő sárga iszapon, melly a Campo santo szép csarnokaiba is behatott. Gyönyörű cziprus-fasor vezet Bresciának ezen földiséhez, melly még folyvást készülő félben van; de már is roppant félkörben

elterjedő oszlopfolyosók és merész boltozatok alá helyezett, elragadó szobrászati műveket mutat föl. Névszerint Sangiorgio remek síremlékei: például az égbe szálló halhatlan lelket képező, föllebegő márvány-alak, meg egy jó anya gyermekeivel, rendkívül szépek. A kápolna gömbölytető-je alatt Vantini építész kortársai — 1815 — diszlenek. Saját észrevételeimnél talán részrehajlatlanabbnak fog tetszeni, s bizonyosan szebb az, mit Császár a vicenzai új temetőben ír: „Olly jól érzém magamat e néma csarnokokban. Nem volt itt semmi ijedelmes, semmi kebelzavaró: az élők vallásossága, szelid erkölce kedves nyughelylyé varázsolá a koporsóknak másutt rémletes magányát. Boldog nép, melly így tiszteli hamvait a jobb hazába költözötteknek! Benne erős a hit, hogy van élet túl e tűnékeny napokon; s e hiten, mint sziklán épül erkölcsössége, e legbiztosb alapja minden polgári társaságnak, legtermékenyebb szülője minden polgárerénynek. Az elhunytak iránti tisztelet azon kötelék, melly az élt nemzedéket az élővel összefűzi, s ennek férfiai nemes tettekre ösztönzi“ Én csak azt adom hozzá: Sancta ergo et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, — szent és üdvös gondolat a holtakért imádkozni! — 2)

XII.

MILANO, aug. 21.

A tegnap déli lakomát kényelmetlen éjjelezés által kelle leróni. Szívesen igyekvénk tehát Caravaggio-n, a két híres festész szülőhelyén, át Treviglioba; honnan a vasuti első vonattal ma 8 után ide, Reichmann palotájába jutánk.

Képzelheted, mennyire sieténk látni a Duomo-t, mellyre a város, mint nyolczadik világ-csodára, büszkén tekint föl. Első pillanatban, hidd el, a legszigorúbb bírálónak sem jut eszébe a fölött töprenkedni: valljon a homlokzatán mutatkozó roma-firenzei hajlékonyság és könnyű kerekdedség mellé illenek-e a gót szögletek, csúcsos karimázatok és feszes oszlopzatok? Mig ezer meg ezer szobor- és toronykákkal elárasztott, félig elmohosult, félig behavazott dicső külseje bámulatra késztet, rendkívül nagyszerű belseje teljesen elragad, s a benne uralgó szelid méltóság önkénytelenül térdre omolni kényszerít. Beléptünkör épen a főoltárnál, sz. Ambrus szertartása szerint végzett, istenitiszteletet halkal kísérő orgona komoly hangjai, kimondhatlanul érzékenyen remegve, bolygának a tömérdek fejr már-

vány oszlopok között. A nagy áldozatnak legszen-
tebb percze beállott. Tiszta tömjén föllengő füstje
szálla csendesen a magasba, s édes illata a roppant
ürben rögtön elterjedett. Éltem egyik legszebb, leg-
boldogítóbb pillanatát élvezem; gyönyörtül áradó
kebellem borultam térdeimre; s a nagy egésztől át-
hatva, ez órában nem lettem volna képes az egyház
egyes részleteinek szemléletébe bocsátkozni. Egyál-
talan véleményem és tanácsom az: bármi nagyszerű
művet látsz, tárd föl először lelked az egész hatá-
sának, élvezd az öszhangzat alkotta teljes szépség
általános benyomását; s csak azután, sőt ha időd
engedi, más valamit közbevetve, térj át a részle-
tekre. Mi is azonnal fölsiettünk — 515 lépcsőn —
a tetőre, hogy elfogódott mellünk fenn a szabadban
enyhitő nyugalomra találjon; de mind hiába: itt a
bámulatnak, csodálkozásnak, elragadtatásnak egy
perczig sem lehet megszűnni. Teteje is merő fejr-
márvány; s annyi szobor, és csipkés torony, és föl-
kanyaruló díszfaragvány szemed fényét veszi el.
Ügyes vezetők úgy intézé lépteinket, hogy a leg-
bájosabb kötömkeleget alakító földelnek minden mű-
vészi szépségei, s a legszabályosb virágos kerttel
vetekedő kellemei föltünjenek; de egyszersmind las-
san fölebb és fölebb szállva, a pazarló természet al-
kotta dicső környék pompás tükörrajzát fokkonként

szélesebb látkörben élvezzük. Ime itt áll a szép Olaszhon egyik leggyönyörűbb kertjének közepén, Lombardia virányos ölében, a nagy Istennek, menygyei fölségéhez illő, márvány hajléka; s ha valakinek még ez óriási templom belső tere is szűknek tetszenék a Végetlennek méltó tiszteletére: képzelje ez egész egyházat az ég határtalan, tiszta kék boltozata alá helyezett köoltárnak; s ha még könnyörögni tud, önkénytelenül imára nyilnak ajkai. ¹⁾

A mit ezután tevénk, az talán az életrend és egészségtan szabályaival ellenkezik; de annál jobban megfelel a vallásos érzelem parancsának. A kúp fölötti torony legmagasabb erkélyéről, a bold. Szűz ércz szobra alól rögtön lesieténk a földalatti sírbolt hűvös mélyébe, borroméi sz. Károly tetemeihez: hogy, miután eléggé kéjelegtünk a gyönyörű építmény kies ormain, szálljunk alá annak alapjaihoz; s egyik dicsőült szolgájában tiszteljük a szellemet, melly hasonló művek alkotására képes gyarló halandókat buzdítani; s a mi több illy merész kezdet folytatására, 500 éven át, az állhatatlan emberi-nemet, és annak különben halálos ellenség gyanánt szemközt álló egyéneit, Napoleont s az ausztriai császárt, egyaránt lelkesíteni. Hogyne töltené el e gondolat édes öntudattal az egyház gyermekét; holott Staëlnő tolla alól is e szép vallomást csalja ki: „Que de

patience et de tems il a fallu pour accomplir un tel œuvre! La persévérance vers un même but se transmettait jadis de génération en génération, et le genre humain, stable dans ses pensées, élevait des monumens inébranlables comme elles.“ — Corinne, l. 19. ch. 6. —*)

E hitszilárd, ~~hit~~tűrésre tanító szellem bajnoka vala a nagy bibornok is, kinek szent hamvai a főoltár alatti kápolnában — Scurolo — IV. spanyol Fülöp ajándékozta kristály szekrényben, fényözönlő főpapi ékességgel fedve, nyugvának előttünk. De minden gazdagság és pompa elenyészik; az oltáron égő gyertyák világánál ragyogó arany és ezüst, és drága kövek sugára elhalaványul ez áldott férfiúnak belbecse, lelkinagysága előtt; kit semmi sem jellemez olly híven, mint koporsóján tündöklő jelszava: Humilitas. Tudjuk, hogy magas hivatásának születési fényét, földi javait, értelmi kincseit, lelke minden erejét feláldozta; tudjuk, miként a gyászos dögvész idején atyja, orvosa, társa, őrangyala vala népének. Lehet-e szebb emléket képzelni annál,

*) Mennyi türelem, mennyi idő vala szükséges illy mű befejezésére! Az egy célra irányzott állhatatosság hajdan nemzedékről nemzedékre szálla; s az emberi-nem állandó lévén gondolatiban, azokhoz hasonló rendületlen emlékeket tudta emelni.

mellyet neki épen erre vonatkozólag Manzoni állita?
 „Nel milanese fu chiamata, ed è tuttora, la peste
 di san Carlo. Tanto è forte la carità . . . d'una
 calamità per tutti, far' per quest' uomo come un'
 impresa; nominarla da lui, come una conquista, o
 una scoperta.“ — I promessi sposi, cap. 31. — *)

Illyen sirok előtt leborulni kénytelen mindenki,
 ha az emberiség magasb érdekei iránt fogékony ke-
 bellel bír! — A koporsó külboritéka lassanként,
 saját gépezete erejével, becsukódék; a gyertyák
 eloltattak; mi ismét sötétben valánk. De szivünk
 mélyében fénykörzötten világita egyházunk egyik
 legnagyobb főpásztorának képe; s magunkkal vi-
 vők azt legkedvesebb, legüdvösebb örökemlékül a
 milanoi rémek Duomobul. 2)

A sekrestyének, különben bármennyire gazdag
 ékei és ritka kincsei illy kettős élvezet után ele-
 nyésznek; a léleknek pihenésre van szüksége, hogy
 gyönyörének ura maradjon. Haza mentünk. —

Rövid nyugalom után ismét elindulánk, főképen
 borrom. Károly nagy elődét, az egyház egyik örök
 oszlopát, sz. Ambrust tisztelni. Világ- és műtörté-

*) A milanoiak sz. Károly pestisének nevezik mai napig.
 Olly erős a szeretet . . . abból, a mi közveszély vala mind-
 nyájokra, e férflu számára mintegy nagy vállalatot csinál; s
 róla nevezi azt, mint valami hódítást, vagy új találmányt.

neti emlékek vonják oda a művelt utazót, hol a thessalonikai mészárlás daczára templomba vonuló Theodosiust, apostoli bátorsággal inté töredelemre az útját álló lelkes főpap: a szellemi erő jótékony hatalmának jelei mindenkor lélekemelők. A keresztény vándor még egy nagy megtértnek nyomait is keresi itten; s rá nézve nem annyira fontos, valljon épen ezen szószer volt-e az, mellyről olly édesen s olly győztesen hangzának a manichaeus Ágoston füleiben a mediolani püspök ékes szavai; vagy épen ezen czedrus ajtószárnyak zárattak-e be a hatalmas császár előtt? Elég az hogy e szenthely örökké nevezetes tanuja vala az üdvige — Evangelium — mindenható erejének egy ágostoni tévelygő elme s egy fejedelmi bűnös szív fölött. Mert bizonyos, miszerint ez egyházat maga a nagy püspök alapítá, 387-ikben, valamelly bálványhajlék romjai fölé. Pitvara igen érdekes, kivált a középkor emlékiratait kutató buvárnak. A szónokszer alatti öskeresztény sirmeder — Stilico és neje Serena-énak mondják — a görög-izlésű régi mozaikok, a szelid Luini, az erőteljes Ferrari és többek festvényei a művészt és műkedvelőt elfoglalják. Addig a buzgó vándor mély hódolattal omol a főoltár zsámolyához, vagy lesiet az alattai kápolnába, a két vértanuval — sz. Gyárfás és Protáz — testvérileg együtt nyugvó főpásztor sir-

jánál, a nagy Istent szenteiben dicsőítendő. A templomkar háttérében áll még egyszerű kőszéke, melyből elnökölt a zsinaton; s hová a vaskorona birtokosai hálát mondani jönnek. Nehány lépésre van a kis templom, melyben 388-iki husvét előestéjén dicső tanítványát megkeresztelé. Ugyan hol lehetne érzékenyültebb kedélylyel ismételni ama fönséges éneket „Téged Isten dicsérünk“ mint e drága hajlékban, hol az, hagyomány szerint, kettőjük ajkain keletkezék. ³⁾

Visszajövet a város legvégső tájaira jutánk; s úgy látszik annyira telve van e földrész könyörintézetekkel, hogy itt is véletlenül menhelyre — Ricovero — találtunk: hol szegény elaggott öregek, vöngé nők s elhagyott árvák új keresztény családot képeznek, mellynek kapcsait a hit ereje teremte. Messze téveledvén csak annyi időnk volt, hogy a S. Lorenzo-nál felállított s vas kapcsokkal összefűzött 16 korinthyi oszlopot utunkba ejtven, a hajdani Mediolanum ezen, Maximian fürdőiből eredő, kevés maradványit is lássuk. Barbarossa gondoskodott arról, hogy itt sok régiség az előkorbul ne maradjon. ⁴⁾

A déleesti ebéd alatt támadó égi háboru kedvező alkalmat nyujta a nagyszerű Duomo-t illy érdekesen elsötétülő légkörben is szemlélni. Az el-

vonuló zivatar után rögtön, a dicső templom háta mögé sűrült felhőkön, közbe közbe vágó villám-fény mellett, még tisztábban lerajzolva tűntek föl e finom márvány csipkézet gyönyörű fejr szalai. Valaki azon jó észrevételt tevő, hogy épen Napoleon — szobra — kezébe nyomák a villám hárító rudat, ki annyi mennykővet szórt el e téreken.

Este kísértáltunk az ausztriai Margitnak, III. Fülöp nejének, elfogadására épült Porta Romana-ig, s vissza a főpiaczig. Csak így tapasztalhatni, milly roppant kiterjedésű Lombardia fővárosa. A széles, egyenes, szépkövezetű utca végén nagyon messziről látod a magasívű kapu nyílását; de mig hozzá érsz, van mit gyalogolni. — Még egyszer állánk a delejtű gyanánt vonzó főegyház lábainál: midőn az éjjeli homályban ismét ugy rémlének a fölmeredező számtalan kis csúcsok, mint megannyi égre emelt esedező ártatlan kezek. Nem csoda, hogy Jules-Janin forró képzelme a márvány alakok légbeni zenéjét, — Gloria-t, Hosanna-t — hallá; Császár pedig legalább a Lombardia virányos telkein lebegő béke fölötti Te Deum-ot. Így illett az Ur egyik legjelesebb hajlékával kezdeni és végzeni olasz utam egyik legkedvesebb napját.

XIII.

MILANO, aug. 22.

Ma rendkívül fárasztó, de bőven jutalmazó szép napunk volt. Sokat, nagyon is sokat láttunk 12 órányi időközre; de ez elkerülhetlen, ha valakit sorsa azon merész vállalatra kényszerít, hogy Olasz-hon nagy részét 2 rövid hónap alatt befussa. Jó kedvvel neki fogtunk tehát a lehetetlen feladatnak, még e nap folytán eljárni Milano grande neveztességeit: mert holnap a híres Certosán keresztül Paviába, holnapután Monzán át Como távához kelle kirándulni; 25-ikén pedig Turin felé indulni. Így parancsolá a hajthatlam utiterv.

S. Nazzaro grande-t Lanini Urvacsorája- s a Trivultiusok sírjaival útközbe vevén, a nevére igazán méltó Ospedale grande-val kezdők napi szemlénket. Roppant egy épület; hosszú, sötét téglavörös homlokzata egész utcát foglal el; a város legszebb palotájának merik nevezni. Nagyszerűsége, márvány, oszlop és diszitményekbeni gazdagsága Sforza Ferencz- és neje, Bianca Maria-nak dicsőségét örökíti. Erdemes arra, hogy Bramante szép folyosóját bírja. Kétezer betegnél többet elláthat.

Piazza Fontana-ról benéztünk a Pellegrini építette nagy és szép érseklakba, mellynek képgyűjteménye kitünő. Egykor a dögkór elől menekvő szegények foglalák el pompás teremeit.

A Porta Orientale-hoz vezető Corso-nak főéke leend a romai Pantheon mintájára épülő új S. Carlo. Már is sok élvet nyujt, és még többet ígér. Most épen a gyönyörű, magas oszlopcsarnoktul körnezett előtér csinosításán dolgoznak; melly nagyszerű bemenetül szolgálанд. Másfél száz lábnyira fölkenyaruló kúpfödele fönséges. Förster kiemeli Marchesi márványcsoportját: la buona madre nel Venerdì Santo. — Mellette nyúlik át a tulsó utczára Galerie de Cristoforis nevű, üvegtetővel, s 70 díszes bolttal ellátott járda. Téli kedvencz sétahelye az uri népnek. Nyáron is, kivált esti órákban igen kellemes.

Alább a nagy papnövelde, köröskörül oszlopszatos szép udvarával, nyitá meg ajtait előttünk. Kétszáznál több ifju számára tágas lakó, háló és tanuló teremei vannak. Komoly és nemesizlésű épület; méltó az alapító nagy bibornokhoz.

A Piazza de Mercanti-n elhagyott Palazzo della Ragione mellett visz az út a Luini és Appiani frescoival ékes J. R. Villa-hoz — cs. kir. nyaraló —; innen a szomszéd Giardino pubblico — közkert —

árnyaiban, a szobrászati művekkel megrakott szép keleti kapun ki a nagy Lazzarettoba.

Bramante építé 1489-ben az 1200' hosszú földszinti négyszög épületet. Belsejét környező szakadatlan folyosóinak ivazeteit gránit oszlopok emelik. Képtelen nagy gyepudvarának közepén áll az egyszerű kápolna. A ki Manzoni jeles regényét — *I promessi sposi* — olvasá, Fra Cristoforo-t, és Renzo-t, és az 1630-ban dühöngött dögvész néhány ezerre menő áldozatit képzeli e helyen; s el nem felejt, hogy miután, több mint 60 lelkész elhullván, e rémitő halál-csarnokával boldogulni sehogy sem tudtak, átadák a kapucinusoknak. Most egyes szegényebb családok csekély bérért használják; s a nagy kórodának jövedelmez. Épen mellette vonul el a keleti és az új kapu közötti, esténként divatos Corso-ja a fényes uri kocsiknak.

Olly jól hangzik a név, mellyet Olaszthonban az irgalmas szerzetesek viselnek — *Fate bene fratelli* — s olly közel valának most hozzánk, hogy lehetetlen volt őket elkerülni; kivált miután Förster is hirdeti kórodájuknak különösen szép belső szerkezetét. Ide is betérhet a legfinnyásabb világfia: két hosszú, tágas és a mi földolog igen magas teremben, minden lehető kényelemmel ellátott fejedelmi ágyakat fog találni. Külön szárnya az épületnek fölszerelve be-

teg egyháziak számára. Jótevők arczképei ékesítik a teremek felső részét. Most építenek S. Vittore szomszédságában új kórodát merő önkénytes adakozásokbul. De nem csoda, hogy illy jó karban van a ház: mert az orvosi tanban kitünő Ferrario, mint tartományi főnök benne lakik; a perjel pedig igen ügyes műorvos, ki egy általa szerkezett műtételi betegágyért, s egy más gépért nem rég nyilvános jutalomban részesült. Nekem nagyon tetszett ebédlőjünkben e fölírás: *In multiloquio non deerit peccatum.* Sz. János — de Deo — szép márvány szobra Pompei-tól való.

Mivel már itt valánk közel a Porta Nuova-hoz, átmentünk a Fate bene sorelle kórodába is. A bejárás alatt kétfelől Laura Visconti alapító, és Maria Marchesa di Ponzzone jótevő szobrai állanak őrt; a lépcsőzet felső végénél Ferdinand császár ajándékozta „anyai szeretet” márványból — Marchesitől — bájoló mű. A ház folyvást nagyszerűleg épül.

A Piazza dei Tribunali felé — mellyet sz. Ambrus szobra ékesít — tértünk haza első körjáratunkból. Sokan talán meg nem foghatják, miként lehet a szép olasz ég alatt ennyi időt vesztegetni kórházakra, s beteges izlésről vádolnak; nekem több jogom volna egyoldalunak, sőt igazságtalannak nevezni azt, ki a gyönyörű Italia képéből ezen lényeges

vonást — számtalan jótékony intézeteit — ki felejtí. Azonban hagyjuk most ezt; ha valakinek nem tetszettek az eddig érintett tárgyak, sokkal kedvesebb leend neki a második fordulat, melly bennünket a királyi palotába, s a művészet és színészet fejedelmi lakaiba vezérle. A Palazzo di Brera méltán viseli a tudományok és szépművészetek palotájának nevét: a falai közé menekült könyv-, pénz- és műtáraktól, mellyekhez kettős márvány lépcsőzet vezet, a szerény Beccaria kedves szobra mellett föl. A hajdani jezuíta-collegium szép teremeibe helyezett képgyűjtemény egyike a leggazdagabb-, s legjelesebbeknek Olaszföldön. Előcsarnokaiban templomok és zárdák falairól leszedett frescok — Luini, Ferrari és másoktól — érdekelnek. A hol Tizian sz. Jeromosát, Veronese Kánai menyegzőjét, Guercino híres Hágárját, az ifju Rafael kedves Sposalizio-ját, sz. Péter és sz. Pált Guido Renitől, sz. Márkot Gentile Bellinittől, s a Caracciak és többek remekeit találod: ott élviteli napokat tölthetsz, nem egy pár órát, mint mi. 1)

A kit színpadi és daljátéki örömek reménye csal e földre, az általunk választott évszakot bizonyosan el fogja kerülni. Gondolhatod tehát, hogy az olasz színházakkal nem sokat törődtünk; de a milanoi Scala-t legalább, roppant nagysága miatt,

fényes nappal, sötétben, pislogó gyertyavilág után botorkálva, mint szokták mondani, a híreért megnéztük.

A székesegyház mellett elterjedő nagy Palazzo Reale Piermarini építménye. Szebbnél szebb terei, fényes butorzata, Appiani híres frescoi teljesen kielégítők. Napoleonra most is nagyon emlékeztetnek Hayez és mások jeles festvényei. Külön vannak a császári teremek, külön az alkirály laka; jelenleg mind üres.

Harmadik kerületünk — tour — csak félig sikerült. Egyenesen az Ambrosiana könyvtárba siettünk, hogy becses kéziratain és más ritkaságain legeltessük szemeinket; de Förster kézikönyve ez egyszer nagyon kijátszott bennünket. Az általa kitűzött órarend azóta megváltozván, zárva találók az irodalmi kincstárt; s mivel következő napjaink szigorúan föl valának osztva, végkép elmaradánk tőle. Egyébiránt őszintén megvallva, ha az olyan átsurranni szokott könyvtár-látogatók, minők mi vagyunk, zárt ajtóra találnak is, nem nagy kár az irodalomra, s a tudományos világ azért sarkaiból ki nem dől. Borgia Lucretia leveleit és szöke hajfűrtjét különben sem igen sajnálom. ²⁾

Most vala legalkalmasb időnk a Castello felé sétálni, melly hajdan Viscontiak és Sforzák szék-

helye volt. A térképen igen szép kerti utak, és gyönyörű fasorok vannak rajzolva körülé; miket a valóságban pusztá mezőség pótol. Hova lettek e kellemes sétányokat alkotó drága ültetvények? 1848-ban tavasszal és nyáron iszonyu zivatarok jártak erre, s mind kitekerék gyökerestül. Annál szabadabban kacsinthatnak már most egymásra a komoly Castello s a zajos főváros.

A katonai gyakorlatok terének — Piazza d'armi — egyik oldalán találod Napoleon Arena-ját, melly ha az ő nevét hordja is, Verona amphitheatruma előtt el törpül; olly szelid mezei ábrázata van. Igazán a jelenkor puha gyermekeinek való, s inkább játszó- mint küzdőhely ez.

Annál pompásabb az Arco della Pace főnséges márvány kapuja. Gyönyörű diadalív, mellyet az áldott béke kicsikart a harcz fiának véres kezeiből! Történeti becsén kívül, a mai képző művészet érdemét is tanusitandja. Tetején a hatlovas kocsin lebegő béke-nemtő mellől, a Duomo csúcsáról élvezettel szerényen vetélkedő kilátás kecsegtet. Dicső békeív! mikor örököül meg a te országod? — hogy nem valál képes Szardiniát hitszegő merényétől visszariasztani? ³⁾

Mire haza értünk, édes hazánkfiát, a Radeczky-huszárok kedves papját, U. I-ét találók szállásunkon.

Mintha a jó Isten hozta volna e rendkívül szíves férfit körünkbe. Mi két egész napot akaránk a városon kívül tölteni; a nélkül, hogy pénzügyeinket elintéztük, s további utazásunkra az alkalmat megrendeltük volna. A jó lélek magára vállalt mindent; s minket gond nélkül ereszte Milano érdekes vidékeire. ⁴⁾

Még egyet nem szabad elfeledni: a S. Maria delle grazie melletti zárdában, Leonardo da Vinci Utolsó-vacsorájának végárnyékát. A nevezetes fresco akkor romlott meg leginkább, midőn a francziák istállóul használák a domonkosiak hajdani ebédlőjét. Szépen írja róla Császár: „hogy a felséges képen gyöngye fátyol látszik lebegni, de mégis, Üdveztünk szent arczából az istenséget vélnők kisugározni.“ Csupán a Megváltó fején, mondják, három éven át dolgozott a nagy művész. ⁵⁾

XIV.

MILANO, aug. 23.

Innen Paviába kimenni, sz. Ambrus sírjától az ő nagy keresztfiának sz. Ágostonnak sírjához zárándoklani, akkor is mulhatlan kötelesség volna, ha a világ-csodálta Certosa nem feküdnék ez út mentében. A szép sugár Porta Ticinese- másként margengoi kapunál hajta ki drága bérkocsisunk, s majd mindig a nagy csatorna — Naviglio grande — mellett, jólművelt, szabályosan öntözött téreken, s éltünkben először látott risföldek szélein ügetve, jókor bevitt a karthauzi magány előudvarába.

A bejárás két oldalán fölírva a jelszó: Ave Maria — Gratia plena, kitűzve a czél, mellynek vezéresillagul kell szolgálni e csodamű látogatásában; különben nem érted, mire való e kincspazarlás. Tudjuk, hogy ugyanaz, ki a milanoi fönséges házat építé, Giovanni Galeazzo Visconti, nagybátyja ellen elkövetett gyilkos merényének kiengeszteléseül 1396. september 8-ikán tevé le nagy pompával alapkövét. Mind a kettőre illik tehát Császár szép mondata: „A bűn készítetté tervét, de a hit rakta alapját, s azért áll az olly szilárdul.“ Amaz: Mariæ

Nascenti, ez: Mariæ Virgini, Matri, Filiae, Sponsæ Dei, messze fénylő homlokiratával árulja el keletkezésének titkát. Mindkettő t. i. a keresztény töredelem ama lélekrázó szellemének köszöni lételét, melly az Istenanya szelid alakján éled föl a kétségbeesés marczona kínaiból. Az alapító 1402. végakaratóban bizonyos öszveget rendelt évenként a kiépítésre; befejezés után pedig a szegényeknek. Szeretném tudni, kinek volt joga ezt elvenni. A némabarátok többet tettek: az alamizsnát is évenként kioszták, de a szentépületet is folyvást gazdagíták. Ekként, az ő istenes műszeretők által, gyültek ide hihetlen mennyiségű alkatai a szobrászatnak, mellyek három század alatt a legjobb vésüket — Omodeo, Agrate, stb. — foglalatostkodtatók. A zárda táplálta Sacchi család nemzedékről nemzedékre folytató a legfinomabb márvány-mozaik készítését.

Borgognone-tól eredő homlokzata sajátos, belsejétől eltérő igen derült modoru; teli márvány oszlopok-, domborzatok- és mellképekkel. Nava gróf, a milanoi Akademia elnöke, épen most véteti le saját költségén a templom belső oszlopaihoz nem illő szobrokat; s ide föl a homlokon kitűzött helyeikre állittatja azokat ugyanazon mesterek által, kik a Duomo-n folyvást dolgoznak. Szándéka e buzgó műbarátnak az elhalaványult frescokat is föleleve-

niteni. Küszöbén az alaprajz tiszta izlése bájol el, s benn nagy terjedelme mellett is minden részeinek aránya és szép öszhangzása elragad. Boltozatait a gyönyörű kék színen csillogó, pazarul gazdag aranyozat paradijsom mennyezetévé teszi. Három hajóját 14 kápolna szegi be; azon kívül a fő- és két keresztoltár. Mindnyáján a legbecsesb márványok, drágakövekkel hímézve, s a festészet és szobrászat remekei fénylenek. Rendesen a kis oltárokon szokás a szemlét kezdeni: mellyeknek oszlopain más meg más ritka márványfajokra találsz; — p. o. egyiptomi csigamárvány, porto-venerei, francia vegyes, keleti alabastrom, régi fekete, francia láng, ponceverai zöld sat. — képein Borgognone, Perugino, Guercino ecsetét, a falakon Luini, Crespi és a Procacciniak frescoit bámulod; előborítékain és oldalain pedig a felváltva alkalmazott, szebbnél szebb domborvéseteket és márványmozaikot eléggé nézni nem győződ. A szerzetalapító sz. Bruno oltára kiválólag jeles. Domborművek közül Bussola-ét sz. József kápolnájában tartják legjobbnak. Luini gyönyörű frescoja — Madonna — arany rámában rostély alatt őrizve bizonyítja, kicsoda édes anyja és gondos őre a művészetnek.

Nagyon érdekes az alapító herczegnek carrarai márvány ravatala, életéből jelenetek ábrázolataival.

Holta után 160 esztendővel emelék a szerzetesek; midőn bizonyosan őszintén írhaták: *Cartusiani memores gratique posuere*. Különös, ha igaz, hogy nincsenek ott tetemei; mert míg síremléke készült, elfelejték, hova tétetett le ideiglenesen.

Ha fénypontját akarod látni Europa egyik legszebb egyházának, menj a könnyedén és szilárdul magasló nyolczszögű kúp alá, s onnan indulj a leirhatlanul szép nagyoltár felé. Márvány ajtófelek közt, aranyos czifrázatokkal csillogó remek vas rostélyzaton át lépsz először az imakarba, mellynek ülőhelyeit jeles famozaikok és faragványok, falait Crespi Dániel utolsó frescoi ékesítik. Gyönyörű könyöklőn — balustrade — túl ragyog eléd a pompás szentély, melly magában egy drága kis templommal fölér. Becses ékei megszámlálhatlanok. Minden részét túlgazdagon elborítja: a fénylő márvány, finom mozaik, csipkevésetű alabastrom, aranyozott érczmű, bájos metszvény és lapis lazuli, mellynek azur mezéjén számtalan drágakő az ég csillagai gyanánt tündököl.

Méltólag fejezi be az egészet két sekrestyéje. Mindeniket külön egyháznak vagy műcsarnoknak képzeléd. Valaha másfél százezer lira értékű egyházi készületet takarának e csinos faragványu faszekrények; de mindez elenyészett, a szenthajlék főde-

léről leolvadó ólommal együtt. Most szép képeken legelnek szemeid; meg a víziló fogából csodálatos türelemmel készült, sz. irási 67 domborképet és 80 kis szobrot mutató ritkaművön. Vagy a gyönyörű fejer-márvány mosdócsarnok kedves kútját, szép medenczéjét, gyöngéd alakjait bámulod; honnan deli csigalépcső vezet föl a tetőre.

Ennyi műkincs- és gazdagsággal, meglepő el-
lentétet képez a szerzetesek egyszerűsége, s a néma
zárdának, emeletes magánylakoktól környezett, te-
metőül szolgáló pázsitos udvara, hova a szép sző-
kökuti-csarnokon át vezetnek. Pedig éppen ezen
egyszerű takarékoság vala képes az Ur házat olly
dicsően fölékesíteni. Azonban csalódnék, a ki va-
lami rémitő komor sivatagot képzelne magának e
csendes falak közt: olly vidámon mosolyog ide is
a nap éltető sugára, mint bárhová a szép olasz föl-
dön; szelid komolyságnak itt is inkább a kebel
rejtekeiben van helye; s a kis házikertében gyom-
lálgó karthauzi valószínűleg boldogabb, mint sokan
a világ zajos tengerén. Meglehet I. Ferencz, fran-
czia királynak életében is azok valának a legnyu-
godtabb, legüdvösebb órák, miket a szomszéd nagy
vadászpark — Mirabello — térein elvesztett híres
paviai csata után, mint fogoly, itten töltött: midőn
az alkonyimába mélyedő remetékkal együtt fontol-

gatá: Bonum est mihi, quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas; s anyját levelében azzal vigasztalá: Tout est perdu hormis l'honneur!

Teljesen kielégítve, sőt műéldelettel elárasztva folytatók utunkat, fákkal gazdagon beültetett rónán, a longobardok hajdani fővárosa felé, melly körül a X. század elején magyar csapatok is pusztitva száguldoztak.

S. Vito kapuján be, az egész várost átszegő és Corso gyanánt szolgáló Strada nuova-n végig kelle a Ticino melletti szállásunkra — La Posta — menni. Azonnal le is sieténk a hét márvány gót-ivezeten nyugvó, derék hosszú hídra — 300' — mellynek könnyű födelét 100 gránit oszlop tártja. A szép folyó kellemes partjaira, s azokon elterülő régi városra itten kedvező nézőpontot találánk.

Pavia nagyrészt őskoru templomai közül minket főképen a székesegyház érdekelt: melly ugyan még be nem fejezett, s jelenleg is faállásokkal tömött belsejében kevés örömmel kecsegtet; de nem rég megújított csinos kápolnájában örzi egyikét azon hamvaknak, mellyeknél hódoló tisztelettel fog meghajolni a művelt kebel, mig csak szellemi nagyság és magas lelki erő pusztá hangokká nem válnak az elvadult emberinem füleiben. A középkor hiterős művészete a nagy egyházi tanár sirján tiszta már-

ványba véste ez általános hódolat érzetét; s magas ravatalt emele az oltár fölé, mellynek több százra menő alakjai, köztük a Hiszekegy 12 ágazatát hordozó 12 apostol, örökké zengedező dicséneket látszanak mondani sz. Monica hiteért lángoló s óriási erővel küzdő fiának, a Civitas Dei szellemdús, s a Confessiók kedélyes szerzőjének.

Sz. Ágoston sírjától egyenesen az egyetembe menni, kivált olly egyetembe, melly egyházi szellemenben alapult — 1361. — s szalézi sz. Ferenczet tanítványi közé számítá, nem tartom helytelennek: hiszen az egyházszeretnek mindig tanácsos üdvösen szövetkezni a valódi tudománynyal, miként az a hippói püspök lángelméjében frigyesülve volt. Mi ugyan üres falak közé sieténk: de a nagyszerű épület pompás homloka, kettős oszlopfolyosótul környezett szép udvarai, tágas teremei s becses gyűjteményei mindig érdekesek. Ez utóbbiak közül a boncztani, Scarpától alapítva, Olaszthonban leggazdagabbnak tartatik. A nagyteremben Maria Theresia és II. József arczképei a forradalom alatt levéve nyugszanak. Hiszem, az új iskolai év ismét fenn látandja azokat.

A papnövelde mellett láthatók S. Pietro in cielo d'oro dőledező pusztá falai. Ezen egykor nagyszerű díszegyházba — Basilica — tevé le ünnepélyesen

Luitprand király a hippói főpásztornak Afrikából Szardiniába menekvő, s onnan ide hozott tetemeit; maga is annak lábainál tűzvén ki nyugalom-helyét.

Paviának többi jótékony és nevelő intézetei sem megvetendők. Kórodája igen nagy; inellette szép épület: *ad projectam prolem recipiendam*; külön: *Pia casa delle figlie derelitte*, mellyre csak véletlenül akadtunk. Növendékházai közül kiemelendő a Collegio Ghislieri — V. Pius családneve — az alapító bronzszobrával, s a Coll. Borromeo. Ez utóbbi a bibornoknak egyik nagyszerű alkotványa, a paviai egyetembe sereglő olasz ifjuság fölsegéllésére. E gyönyörű palota, téres oszlopcsarnokai-, pompás frescoi-, fényes kápolnája- és kellemes kertjével, építészeti remekmű. A híres család, híven teljesítve az alapító szándékát, folyvást saját költségén tartja fenn az üdvös intézetet.

Malaspina palotában mutatják a helyet, hol Boëthius híres „Vigasztalását” írta, egyikében az egykor itt létezett száz toronynak — *città di cento torri* — az ő börtönét, S. Agostinoban III. Otto díszesítette sírját.

Jól beesteledett, mire Milanoba visszaértünk.

XV.

MILANO, aug. 25.

Tegnap borus reggel volt; de tapasztalt öregünk megjósolá, hogy földerül; s mi szavára csakugyan kirepülénk vasuton a csinos Monzába, és nem bántuk meg, hogy szót fogadánk.

A longobard királynő, Theodolinda alapította régi társas-egyházban megkísértők, Milanoban kérni elfelejtett engedelem nélkül is, látni Lombardia vas koronáját; és merényünk sükerült. A káptalan főnöke szívesen meghallgatá kérésünket; s öt franknyi rendes tiszteletdíj mellett mindent megnézheténk. Igen jól esik azon vallásos tisztelet, mellyel a becses ereklye-ékszerhez nyúlni szokás. Mellékoltár fölött gondosan biztosítva nyugszik az, rézzel kivert kemény faajtó, aranyozott rostély és drága szőnyeg mögött. A hozzájáruló pap karingben, 6 gyertya világánál, előbb s utóbb tömjénezve nyújtja le a magasról tisztelő szemlélet tárgyául. Gyöngy- és drágakövekkel megrakott, kis tenyérnyi szélességű arany körlapon belül van egy vékony, Urunk kinsegeinek egyikéből készült vás karika. Az egésznek meglepő egyszerűsége régiségének bizonyos jele.

Ugyan ki tudná rossz neven venni a magyar vándornak, ha ennek látására köny gördülve agg szeméből fölkiáltana: Szép hazám szent koronája! mikor térsz ismét vissza budai várudba, hol annyi hív kebel meleg szívvérével ohajtana helyre állítani dicső épségedet, s a deli fejedelem homlokán ragyogó hajdani fényedet?

Tárva nyitva állott előttünk, miután e főkincset megtisztelték, az ős egyháznak minden drágasága. Jelesen: az ország keresztje — *la croce del regno di Lombardia* —; Theodolinda koronája, keresztje, nagy Gergelytől nyert onyx serlege, melyből Napoleon is ivott — most kehely gyanánt szolgál —; nagy Gergely sajátkezű levele papyruson, az ereklyék jegyzékét tartalmazó; tőle eredő kettős-émlékkönyvek — *Dypticha* —; a királyné anyai gondosságát jelképező ezüst tyúk, csirkéivel; sat. Guercino, Procaccini és mások szép festvényeit sem szabad elhanyagolni.

Időnk volt az élénk városkán végig kísértelni a Palazzo Imperiale-ba, s azt környező híres, Olaszországban legnagyobb, mulató erdőbe — park. — Az itt szállásoló hős tábornagyot, kinek 30,000 embere tartja jelenleg hadigyakorlatait, a nyílt lépesőzet fölötti téren örömmel szemlélők. Jó nagyot kerültünk a végetlen kert hosszú fasoraiban, s tömkele-

gesen kigyódzó ösvényein. A narancsház körépületét — Rotonda — Appiani ecsetének szüleményei ékesítik. A szép palota Piermarinitől való. — Visszajövet a város végéni templom halottas diszitménnyel fedett ajtaján e fölirat inté a hiveket: All' anima di C. V. pregate eterna pace; — V. C. lelkének kérjetelek örök békét. Nekünk sem ártott az utazási gyönyörök ellensúlyául e komoly, istenes figyelmeztetés.

Tizenegy óra előtt a Como-ba siető vasuti vinnattal tovább menénk. Ennél kedvesebb kirándulást képzelni sem lehet. Távolabb boronganak a komoly Alpések; közeledben kellemes halmok fölött uri kastélyok, szép nyaralók, közben közben elterülő kies völgyek édesen kötik le folyvást figyelmedet. Változatosság kedvéért egy pár alagút fogad rövid perczekre sötét üregébe. Minél jobban közeledel a híres tó édeni völgyéhez: annál regényesebb, kecsesebb, andalítóbb lesz a környék; míg egyszerre mosolygó partjait megpillantva, a világ egyik leggyönyörűbb tájképe előtt állasz. Magas, de azért legdúsabb növényzettel áldott hegyek övezik bájos smaragd tükrét, mellynek sima felületén a szélein elszórt páratlan szépségű nyaralók, deli tornyok és paradicsomi kertek tündér ecsettel rajzolva tűnnek föl; Baradello ösvára pedig festői romjaival komo-

lyan tekint le a nyílt oromrul. Ipar és művészet hálásan ölelék föl a természet pazar ajándékait; s mindent megtönek, hogy az ezeregy éjszaka jeleneit e tó partjára varázsolják. De mi csak egy pár óráig élvezhetők a leirhatlanul kéjes hajókázat örömeit; mialatt néhány perczre kiszállva, futólag megnéztük a Villa d'Este virágdús környezetét, pompás zuhatagát, szép Herculesét, csevegő vízlejtőit, sat. Eredeti multság volt az egyik fürge csónakászsztelen fecsegését hallani: ki valóban komolyan elakará velünk hitetni, hogy Carlo Alberto maga küldött éjszaka eleséget az éhező osztrák seregnek; s okos képpel közlé velünk, mennyire búsul a császár azon, hogy a nagy urak nincsenek itthon. A fenyegető zivatar nem sokára visszaüzölt bennünket a vitorlás dereglyékkel tölt révpartra: mert e szép vidék állhatlan időjárásáról is nevezetes; miért „Urinajo della Lombardia“-nak híják. Ennyire igaz az, hogy mindennek megvan e földön árnyékoldala.¹⁾

Az alkonyat felé induló gőzkocsi egy pár óra alatt a milanoi pályaudvarba szállítá vendégeit; honnan szíves magyar papunk saját alkalmán vitt el késő este a 60-szor viszhangzó, híres, de omladó félben lévő Simonettába.

Ma reggel sz. Ambrus templomában bucsuzánk e fejedelmi várostul: midőn a főoltár gazdag előbo-

ritékát — Paliotto — a IX. század ötvösművi remekét, megelőző szivességgel fedék föl az egyháziak; s a vendégszerető prépostságban nagy örömkökre azzal dicsekvének, hogy nekik ő felsége igen derék főpásztorokat ad.

Még ma délelőtt uton vagyunk Turin felé.²⁾

XVI.

TURIN, aug. 26.

Szardinia határát tegnap délután értük el. Különös fordulata a sorsnak: miszerint ma némi idegenséggel lépsz át a földre, melyről Gaume néhány év előtt magasztalólag írta: „E kis ország valóban példányul szolgál, s a fölindult Európának közepette a béke gyepszigetének — Oase — tetszik. A vallás tisztelve, gyakorolva, közös kincs gyanánt szeretve, érezteti szelid befolyását. Maga a király buzgó keresztény; bár mindnyájan, kik hozzá közelednek, osztanák őszinte hitét, és becsülését az egyház iránt. Ezért a törvények is bölcses és atyaiak; a jótékony intézetek számosak, és mindenre kiterjedők; a

közdó csekély; tudomány és művészet tiszteltetve virágzanak.“

De csalódik, ki azt várja, hogy én már most keservesen neki esem ugyanezen minap földicsért Piemont fejének, s egy ép hajszálat sem hagyok rajta. Egy pár év alatt rontani sokat, de mindent tönkre tenni nem lehet. Én hiszem, miként általán véve a népnek roppant többsége vallását a régi hűséggel öleli; csakhogy a forradalom vihara felzavart s a víz fölületére hajtott sok salakot, mi azelőtt a meder fenekén szunnyada. Nehány merész ember túlkapása, s az ingadozóknak, közönbösöknek rendszerint ahhoz a mi csillámlik hajlani kész hiusága okozza az ilyen kétes helyzeteket. A jobbérzésűek, mint mindenütt, vállatvonitva hallgatnak és tűnnek, és Isten után mindent az apostoli szék szilárd mérsékletétől reménylenek.

A Ticino pompás, 11 ívű gránit hídján át jöttünk a san-martinoi határvámhoz. Igen tisztességesen bántak holminkkal a becsületes hivatalnokok. Eleinte lehetetlen föl nem akadni a szembeszökő változáson, melly a jobbra balra elterjedő, műveletlen, cserjés, kövecses téreken látszik; de később ismét olaszthoni termékeny rónán nyugszik tekintetted. Piemontnak is megvannak szép risföldei, és vidámon zöldellő rétei.

Novaraba épen jókor érkezénk, hogy a székes egyházi vecsernyében részt vegyünk. Épen a Magnificat dicső versei hangzának le a karzatról, egyedül orgona kíséret mellett remekül énekelve; s midőn a komoly fájdalom hangján szavalni kezdék: „Dispersit superbos mente cordis sui. — Deposuit potentes de sede;“ lehetetlen volt, a legujabb események élénk emlékenél, a szív mélyében meg nem rázkodni. E vasárnapi dísz viselő tisztos ösépületben, a VI. századból, az első keresztény egyházak modora szerint, régi oszlopok fölött nyugvó kis ívezeteket látsz. De főoltárán Thorwaldsen, Marchesi sat. szobrászati műveit, azonkívül Ferrari frescoit, Cesare da Sesto, Lanini és mások festvényeit mutatja. Előudvarának régi fölíratokkal tölt oszlopcsarnoka vezet a nyolczszögű keresztelő kápolnába, mellynek keresztkútja egykor sírmeder volt; Gaume az egészset Columbarium-nak — romai sírcsarnok — nézvén szépen mondja felöle: „hogy a pogány sír hivek bölcsőjévé lett, ez is egyike ama szép és hatalmas ellentéteknek, mik Olaszthonban olly számosak, s a mellyek látása mindig élénk benyomást okoz.“ — S. Gaudenzio temploma, Pellegrini rajza után, legszebb.

Hét óra felé indultunk innen; s a nem sokára pompásan fölemelkedő Monte Rosa hosszú lánczo-

latán örömmel legeltetők szemeinket, ha a korán beálló esti homály el nem zárja látkörünket. A helyett egy velünk utazó piemonti vadásztiszt mutatgató a fontos következményű csata téreit; s ő is Carlo Alberto árulására háritván a veszteség okát, fogai közt egy párszor la battaglia del diavolonak nevezé az örökhírű ütközetet.

Kellemetlen éjjelezésünk kinait, miközben Vercellin és Chivasson áthaladánk, bőven kipótolá a mai hajnal biborözönében égő, hófedte Alpések szemléletének páratlan gyönyöre. Ennél szebben tündöklő sereget egy vonalban soha hadvezér nem látott, mint Istennek ezen óriási hegyei, köztük az éjszakyugaton feltornyosuló Mont Blanc. — A Dora fölötti merész hidon, Emanuele Filiberto vásári néptől hemzsegő tágas piaczán, a Piazza d' Italia — delle Erbe — és Castello szebbnél szebb téreken át fényes reggel értünk be a tiszta, szabályos, élénk fővárosba. ¹⁾

Szép egyenes utczáit magas jólépült házak és paloták szegélyzik. Templomai ugyan nem vetélkedhetnek Verona és Milano dicső egyházaival; de a művészet hiányát a hivek buzgalma bőven pótolja, mellynek gyümölcsei a szelid irgalom műveiben olly szépen nyilatkoznak. Mert az, mi a keresztény egyházak szülöttje és tetteges eredménye, mit én a

templomi elmélet életbeni gyakorlatának szeretek nevezni, a turini könyörintézetek száma, nagyszerűsége valóban bámulatra kényszerít mindenkit. Menj legalább a Piazza Carlina egyik szögletében szerényül megvonuló Albergo reale di Virtù-ba, mellyből 2 század óta Piemont legügyesebb, legbecsületesebb kézművesei kerülnek ki; meg a közellévő, négy utcát alkotó nagy kórházba, mellyben a tágas teremek magas falait jótevők mellszobrai ékesítik, közöttük egy utánzandó például mindenét ide hagyó kanonoké. Homlokirata nagyon jó: *Saluti pauperum temporali, æternæ divitum*; — a szegényeknek ideigvaló, a gazdagoknak örök üdvére. A többtől megkiméllek: mert tudom eleget láttál arra, hogy az élő hit áldásai fölött magasztaló énekre fakadj.)

Jutalmul, hogy először is betegeket látogatánk, szép sétányon át kerültünk Vittorio Emanuele nyílt kilátást engedő, tágas, szabályos, merő boltozatos járdáktól övezett piaczára; innen a fejedelmi Po-n átkonyuló köhid lapos ívein keresztül a turini Pantheonhoz — Gran Madre di Dio — melly nagyszerű hálaemléke a fejedelem visszatérésének 1824-ből; miként fölirata bizonyítja: *Ordo populusque Taurinus ob adventum Regis*.

Két oldalról felkanyaruló kellemes fasor vezet ettől a kapucinusok hegyére, honnan a déli fényben

sugárzó nap világánál gyönyörű lenézni a kertibáju vidék közepén alattad elterülő zajos város pirosító tetőire; vagy föl a Monte Viso jeges csúcsától kezdve tágas félkörben elnyuló Alpések hózománczolt ormaira; vagy a Po hullámaint kísérő szelid halmok kies zöldjéből kifejérlő kedves nyaralókra, melyeken túl magasló hegytetőn büszkélkedik a komoly méltóságu Superga — királyi sírbolt. — De az most elzárt éden vala ránk nézve, hova közelednünk a kérlelhetlen időhiány tiltotta. ³⁾

Kinek ideje van, a Strada del Po végetlen folyosóiban, s a nagy részt nyílegyenességű utcáiban gyönyörködhetik, melyek több ponton a várost egészen átmetsző nyílásokat alakítva, a közel hegyekre, sőt a ragyogó havasokra is szabad kilátást engednek. Minket sürgetős teendőink szebbnél szebb paloták belsejébe hívának.

Az Accademia R. delle scienze épülete kívül nagyszerű, belül drága kincsekkel tölt. Természettudományi csarnokai igen gazdagok. Görög és római műtára, a kis bronz Minervával, nem megvetendő. Pénzgyűjteményét, egyikét a legteljesebbeknek Európában, nem láthatók; mert az örök falun tetszett mulatni egy pár napig, helyettes nélkül. Egyiptomi régiségei, habár a híres Isistábla — Hadrian korából való — elveszté hitelességét, rendkívül érdeke-

sek.⁴⁾ Évezredek előtt letűnt kor maradványi közt járkálni, ha rémletes is, igen tanulságos.

Az országos rendek gyűlhelyéül szolgáló Cagnan palota és hasonló színház között jutánk a köröskörül ívtornáczos Piazza Castello-ra, hol a váralku Palazzo Madama rendőri hivatal, de igen szép képgyűjteményt is ápol keblében. Egy pár óráig volt szabad ennek pompás teremeiben mulatni, miután a ritka jó ízléssel felszerelt királyi fegyvertár gyönyörű csarnokán röviden átfutánk. Szavojai Jenő fegyverzete, és Benvenuto Cellini — ? — paizsműve érdekel különösen ebben; amabban az ösmertes olasz neveken kívül, leginkább a németalföldi iskola hőseivel találkozol. Hogy a többi közt Eugen csatái, jelesen Zenta és Belgrád, a magyar szemet villámként meghatják, arról ki tehet?⁵⁾

Az egyetemet és jeles könyvtárát amugy szünnapin modorban megtekintvén, rájött a sor a Palazzo Reale látogatására. Minél kevésbé elégít ki tömérédek, egyenetlen, hosszú külseje, annál jobban meglep a bensejében uralkodó rendkívüli fény. A szép-művészetek minden ágai vetélkedve ékesíték föl aranytól ragyogó teremeit, és pedig az egészen előmlő olly nemes ízléssel, hogy bármellyik europai fejedelmilakkal bátran versenyre kelhet. De minden pazarfénynél, s a drága kínai edényeknél is sokkal

becsesbek a királyi család házi buzgalmának gyönyörű szenthelyei: miket látva kétszeresen komolyhatású a Lizabonaihoz hasonló alakban, ugyan azon butorokkal megrakott hajlék, mellyben Carlo Alberto halálos ágát mutatják. Az annyszor idézett, s örökké szép fölirat pedig: Multis melior pax una triumphis, egy a béke-szegésért honán kívül elhunyt fejedelem udvarában fölötte mélyen megható. Ha elég erős valál a hiu diesvágy vak ösztönének, s a talán alulról még jobban kényszerítő népszenvedély hulláminak férfiasan ellentállva, ez üdvös elvhez híven ragaszkodni: talán ma is trónodon ülsz, boldogtalan koronás fő! s kedves Piemontod valószínűleg nyugodtabb, bizonyosan boldogabb, mint most. ⁶⁾

A királyi palotával össze van kötve a ker. sz. Jánosruul czimzett székesegyház, hajdani 3 basilica helyén: mellynek legérdekesebb része az Urunk szemfödeléről, vagy veritéktörlőjéről nevezett fekete márvány kőrkápolna: San Sudario. Közel hozzá a gazdag Corpus Domini, mellyben, vagy a mellette lévő S. Spiritóban, tévé le a 16 éves Rousseau később ismét ünnepélyesen is megszegett hitvallását. ⁷⁾

Még egyet kerülénk az igen szép kert közepére helyezett tébolyda, s a S. Luigi nagy kóroda felé; és a pompás Strada di Dora-n végig, késő

ebédre haza tértünk a Hôtel de la Ville teremeibe. — Este honn maradván, csak társaim hivatalos jelentéséből tudom, hogy szép világítás mellett a nép élénk mozgásban volt a Corso-n, míg főpásztora a fenestrellei várban szenved.

Hiszen a Monte Viso lábánál didergő érsek iránti rokonszenvet senki sem fogja a turini piacon keresni. Illyes érzelmek, az elnyomatás idején szívek fenekére, és csendes házak magányába szoktak vonulni; hova az egy pár napig tartózkodó idegennek rendesen nem szabad, nincs is ideje és alkalma jutni. Egyébiránt még néhány főpapot bátran elzárhattok; a hívő nép fölkelésétől nincs mit félnetek: de féljetek, igenis, azon vallástalan szellemtől, melyet hasonló eljárással ön vesztetőkre ápoltok; ez a maga idején megtermi keserű gyümölcsseit. Annyi igaz, miként, hacsak az egyházat az álladalom irányában minden viszonyos jog nélküli alázatos szolgálónak, s épen ez által minden szellemi erőtül megfosztott, üres kormánygépnek; vagy pusztán felsőbb meghagyás következtében hivatalból prédikáló templomi rendőrségnek nem akarjátok tekinteni: jogszerűen létre jött egyezményeket — concordatum — egyoldalulag megszegni nincs jogotok; s a jogszegést a jogért küzdőnek sanyargatása által csak tetéztétek.

XVII.

GENUA, aug. 28.

Tegnap délelőtt még a harczos Turinnak katonai oldalát is volt szerencsénk szemlélhetni, midőn S. Carlo piaczn, és a szép Strada Nuova-n le a vaspálya-udvar felé eső fegyver-térre — Piazza d'armi — kísétálánk: hol a gyalog s lovas csapatok ügyesen végzett gyakorlatain és összevágó kifejlődésein egy mélygyászba öltözött hölgy, hihetőleg a királyi családból, komoran legelteté szemeit. Hanem ennyi hadi tapasztalással be is kellett érni; mert a szomszéd Citadellába, bármilly jámborul nézett is ki a vándor, hiába, be nem bocsáták.

Délután a Novi-ig kész vasuton kedvünkre haladánk; s csak onnan Genuáig szenvedők a gyorskocsinak, Császár rajzolta, kényelmetlenségeit. Egy év múlva bizonyosan még kevesebb baj vár reátok; mert e pálya folytatásán erősen dolgoznak. Turin közelében kellemes nyaralókkal behintett apró hegyek alján, a Po folyamán átkelve merő kertalaku termékeny földek, pázsitos rétek között repülsz Cambianoig; mellyen túl önsúlyával rohan le a vonat egy lejtős hegy oldalán igen kedves, dúsan művelt völ-

gyekbe, a villafrancai állomáshoz. S. Damiani; a pezsgő boráról híres, gyönyörű vidékü Asti, Alfieri szülőhelye; Annone; a III. Sándor pápáról nevezett, még mindig erős Alessandria; Marengo a távolban: egymásután tünedezének el a villámsebesen iramló gőzkocsik mellett; mignem az esti homálylyal együtt Noviba be szállánk, egy pár óranegyedre.

Rögtön tovább indulva csak hamar bejutánk az itten szelid halmokban kiágadzó Apenninek közé. Gyönyörű holdvilág kísért ugyan hegyi ösvényünkön, olykor olykor félig álmos pillantást engedve a meredek szirtfalak csodálatos képeire; de mindez csak növelé sajnálatunkat, miért nem élvezhetjük a regényes vidék vadul szép rajzait teljes napfényen. Nem láthatók jól a fölöttünk csüggő gránit darabok szörnyeit, sem a sziklák közt csergő patakot, vagy a gesztenyefák árnyaibani kis zuhatagokat. Nem tudjuk, mikor hagyók el Arquatat, Roncot és Ponte Decimot. Csak a Polcevera termékeny völgyében ébredénk föl, midőn már Genuához közel déli növényzetű bájos kertek, s gazdag nyaralók közt sebes eséssel száll az út le a tengerből szélére. Mikorára oda értünk, az új fénytorony elhaló világa küzdött a viradattal. Én sem álmodtam volna valaha, miszerint, ha egykor tengerhez jutni szerencsém lesz, ez épen a liguri leend, s az első tengerből épen

Genuaé. Még három hét előtt égre földre mertem vala fogadni, hogy Triestnél az opchinai tetőről pillantom meg először Adria tükkrét, s azon simulok át az olasz föld virányos partjaihoz.

A „kevély“ város ugyan hírét korántsem egyházainak köszöni, s e tekintetben nem nagyon versenyezhet olasz társaival; de vannak azért igen érdekes templomai, s a vándornak kedve jön az Ur házát megbecsülni, kivált mikor a feneketlen mély tengernek indul. S. Lorenzo — la cattedrale — ezek közt az első, mellynek egyik tornya csonkán maradt, mi közös sok más jeles egyházzal; de a rajta és benne föltűnő tarka márványzat s vékony csavardad oszlopai csakugyan sajátságos hatással vannak. Milly eredeti alakunak kell e sz. hajléknak lenni, gondolhatod, ha megsugom, miként az olasz útirók egyike szerint tiszta gót izlés uralkodik rajta; másik német-lombard stylű, harmadik byzantini modoru fönséges építménynek nevezi. Ezzel vigasztald magad, ha gyakran te sem tudnád szorosan meghatározni Olaszthonban az építészet rendjét. Főkéncse a Megváltó hirnökének sirja; s hogy ezt most is megbecsülik, csarnokának jelenlegi diszesbitése bizonyítja. Jól mondja erről Gaume: „Hogy a nőben az alázat és háladat kettős érzetét ébren tartsa, nem feledí el a kereszténység őt, kiért mindent megtett,

időnként gyarlóságaira is emlékeztetni; ezért szokott Herodias gonosztettének kárhoztatásaul ker. sz. János kápolnája, valamint itt, ugy sok helyen Olaszországban, az egész nőnemnek eltiltatni.“ Másik kincsét, az Ur vacsorájánál használt Sacro Catino-t nagyon is keményen őrzik; mert a városi előljárók engedelve nélkül nem szabad látni. Mire egy jelenlévő világi úr kedvem szerint jegyzé meg: miért avatkozik ilyenekbe a polgári hatóság, hiszen ez a papok dolga? ¹⁾

A közellévő új piacon, a hajdani Doge-palota mellett, áll S. Ambrogio: mellynek szilárd márvány oszlopai jó izléssel aranyozott kúpos födelét könnyedén emelik. Rubens Circumcisio-ja és erőteljes sz. Ignácza, meg Guido Reni Assunta-ja vonják ide a műkedvelőt. — Innen legtanácsosabb vala Carignano hídján át a hasonnevű híres, egész csúcsáig tiszta-márvány templomba — S. Maria di Carignano — sietni. Azt tudva, miszerint Buonarroti eredeti terve a romai sz. Péterhez szolgált e jeles épület mintájaul; képzelheted, hogy nem megvetendő hajlék. A magas kúpot emelő 4 támoszlop alján ugyanannyi fejer márvány szobor áll: kettő közülök, jelesen sz. Sebestyén, Puget művészi vésűjét dicsőíti; valamint szeráfi sz. Ferencz Guercino remek ecsetét. Hanem örökké felejthetlen marad előtted e szenthely,

kivált miután a gömbölytető legfelső körerkélyéről nyíló egyetlen kilátást élvezéd. Már akkor, midőn a két halmot összekötő híd magas ívein átjövénk, onnan is elragadó látványt nyújtott a szép öbölben nyugvó s azon kívül határtalanul szétterülő tenger sima, kék fölszíne; ezen bájteli rajz itt fenn leírhatlanul nagyszerű, lélekemelő tengeri tájképpé magasult. Nekem leginkább, ki most látám először életemben Isten hatalmának ezen fönséges tükrét alattam, nyugodt méltóságában szenderegve, tündökleni: örömem, gyönyöröm, élvezetem kifejezhetlen, de egyszersmind a legnemesb értelemben vallásos volt. Éreztem milly igazán mondá a széptollu írónő: „La mer fait toujours une impression profonde; elle est l'image de cet infini qui attire sans cesse la pensée, et dans lequel sans cesse elle va se perdre.“ — Corinne, I. 1. ch. 1. *) — Csak ezután volt kedvem a félkörben emelkedő, s komor föllegvárakat és mosolygó nyaralókat mutató hegykoszoru tövében fekvő büszke városra, Columbus szülőhelyére, Doria hazájára tekinteni, melly nekünk teljes fényben világító nap sugárainál, felhőtlen ég alatt tárta ki minden kellemeit.

*) A tenger mindenkor mélyen megható; képe azon Végetlennek, mi a gondolatot szüntelen magához vonja, s milien az szüntelen elvész.

Hasonló elragadtatások természetes ellensúlyául mindig hasznos valamelly Ospedale-t fölkeresni. Mi is tehát legrövidebb uton átmenénk a szép Strada Giulia-ra, s innen a nagy kórodába, mellynek épen mögötte van a híres Acqua Sola: szokott esti sétánya a nagy világnak. Nekem az ilyen szomszédságok nagyon tetszenek: mert jónak tartom ha van, mi az embert, kivált földi örömeinek közepette, törekénységére figyelmeztesse. Lépcsőzete, kartámaszai, padlata és oszlopai a kórháznak olly finom márványból alkotvák, hogy a jótékonyság királyi palotájának czimét igazán megérdemli. Tudjuk, hogy a jótévők szobrai állva vagy ülve foglalnak itt helyet, a mint száz ezer frankkal vagy még többel járultak az intézeti alaptökéhez. „A fejár márvány szobroknak e hosszú sora a betegek ágya fölötti fülkékben nem csak a szemnek kellemes, hanem üdvös hatással van a lélekre is. Nagy férfainak képszo-brait a pogányság Thermákban és Amphitheatrumokban állítá föl, hogy azok kicsapongásai- és kegyetlenségeinél elnököljenek; a kereszténység övéinek képeit a szegénység és fájdalom csarnokaiba helyezi. Nem elragadó gondolat-e a gazdagságot, melly oltalmaz és ád, a szükölködéssel, melly elfogad és áld, így összeállítani? “ — Gaume. — Ime a keresztény testvériség isteni törvénye itten személyesítve, megtes-

tesülve áll szemeid előtt. Méltó társa ezen roppant intézetnek a közellévő Ospedale degli Incurabili, melly inkább holtigápoló háznak mondható, vagy 600 lakossal. Ennek meg szomszédja az Accademia delle Belle-Arti egyfelől, másfelől a széphomloku Carlo Felice színház S. Domenico piaczn. Különös találkozás: művészet, színház és gyógyithatlan nyavalya! pedig sok tekintetben összeillenek, s az emberi lét rejtélyében békesen megférnek.²⁾

De nehogy megúnd ezt a sok nyomort szemlélni, jer velünk a magas sziklahalomra varázsolt Acqua Sola-hoz, s gyönyörködjél csinos szökőkutai- és kedvesen hűs árnyaiban; vagy sétálj végig Genua legpompásabb utczáin: a Fontane Amorese piacon kezdődő Strada Nuován, az Annunziata térén végződő Strada Nuovissimán, az Acqua Verde-ig nyuló Strada Balbi-n, honnan S. Tommaso utcán át egyenesen a nagy Doria herczegi lakába jutsz. E vonalon emelkednek majdnem szakadatlan lánczolatban ama szikláraalapított, szebbnél szebb fejedelmi paloták, mellyekben anyag és alakra nézve a legnagyobb, tékozlásig terjedő, fény uralkodik; s különösen lépcsőházaik a gazdagság és csín páratlan példányai. Gyönyörű fekvése mellett, ezekért érdemli ma is a város „la superba“ melléknevét: ezekbe halmozá össze festészet- és szobrászati drága kincseit.³⁾

Sok időt lehetne bennök kéjelegve tölteni; de reánk a tengeren túl még szebb örömek várván, Förster tanácsát követők, ki a műtörténeti különös czélból nem utazót inkább Genua külsejére utalja.

A sebesen repülő idő is haladásra intvén, még csak három tárgyat választánk ki a sok szép közül: egy templomot, a szegények házát, s egy palotát, — az egyetemét. — Az Annunziata e városnak talán legpompásabb, S. Lorenzo után legnagyobb egyháza; pedig egyszerű kapucinusok kezében van. Különösen érdekes egy francia szerzetesnek azon közlése, miszerint éjjeli 10 óráig nyitva hagyott kis ajtón, igen sokan szokják itt lelkösmeretők könnyebbulését keresni; néha még az Apenninek ormairól lekullogó szegény legények is. Ezt tudva kétszeresen szépek vörös márvány oszlopai, a fenn csillogó gazdag aranyozat, és becses festvényei: Urunk végvacsorája Procaçcinitól, sz. Kelemen vértanúsága Carlonetól sat. És mindez Lomellini magán család műve. ⁴⁾

Ott hol egyesek ennyit áldozának, mit és mennyit tehet az egész, tanuja az Albergo dei Poveri, Genua egyik drága gyöngye. A hozzá kalauzoló szép fasor lombjain áttündöklő fejedelmi homloka, büszkén fölvezető fejr márvány lépcsőzete, csarnokai nagyszerűsége, templomának tiszta ékitményei:

minden képzetet meghaladnak. Palazzo dei Poveri-nek nevezné mindenki; de a kedves Albergo névben — vendéglő — azon szép keresztény eszme rejlik, hogy csak ideig óráig nyomorgunk e földön: mire senkinek sincs annyi szüksége, mint épen a szegénynek. Szabad műhelye és ápoldája ez a szülőkölködők ezreinek; hol mindig kap munkát a dologszerető jámbor. Raktárába gyűjtött takácsművek, szőnyeg, harisnya, selyemszalag s egyéb készítmények kerülnek ki e dologházból; mellynek jövedelme — 300,000 lira — nagyrészt kegyes alapítványok által van biztosítva. Hasonló könyör intézetekbe nagyon illik a fájdalmas Istenanyának ábrázolata — Pietà —: minő itt is van, és pedig Michel Angelotul márványra lehelve.

A Strada Balbi-n uralgó Marcello Durazzo — most királyi — palotával szemközt van a büszke Genuához méltó egyetem. Két szép márvány orszlán áll őrt előcsarnokában. Teremeit szép festvények ékesítik: mellyek közt nehezen keresné valaki Ioyolai sz. Ignáczt a bölcselkedőknél; pedig ott van, s oda illik. Carlone Endre frescoi s Bolognai János ércszobrai ékesítik a főteremet.

A szabad rév bástyázata alatt elvonuló, fölötte hosszú folyosó árnyékában jövénk szállásunkra, hol O'Connell meghalt — Albergo Feder, a Dogana pia-

czán —; még ma este 6 óra tájban Livorno felé evezendők.

XVIII.

FIRENZE, aug. 30.

Ki a szárazoni út gyönyöreit Genuától Pizáig, a magasztalt Riviera di Levante s a speziai regényes öböl kellemeit, például Császár leírásából, ösmeri: csak akkor száll tengerre, ha annyira siet Romába mint mi. Hiába, az örök város láthatásának közel reménye minden egyebet háttérbe szorít, minden félelmet elűz, minden kényelmetlenséget tűrhetővé tesz. De nincs is okom panaszkodni akár Dante — gözös — udvariatlansága, akár a hullámok szeszélye ellen; sőt azt hiszem szerencsésebb első találkozást a bizonytalan elemmel képzelni sem lehet.

A déltájban olly tisztán, videran mosolygó Genua este felé porföllegekbe burkolva rejté el büszke arcát előlünk, midőn sűrű árboczerdején átvergődve tágas, biztos kikötőjéből tegnapelőtt elindulánk. A nem sokára beálló esti csend — s talán némi kis aggodalom is — különösen elérzékenyítő-

leg hatott ránk. Mintha csak most kezdtünk volna igazán távozni hazánktól, olly sajátos érzelem és honvágy akará elfogni kebleinket. De míg hazafiúi csendes fohászaink lassu hangjai komolyan lebegének föl a gyönyörűen ragyogó csillagok sötétkék honába: onnan az enyhítő álom szelid nemtője szálla alá fáradt szempilláinkra. Egyenként elálmosodva letakarodánk előre kimutatott ággyainkba; s részemről legalább jól aludtam, míg a hasadó hajnal rózsafénye ismét föl nem idézett a hajó födözetére.

Messziről szépen fejezlének a viradat gyöngederűjében uszó vitorlás hajók, mint megannyi tószinén lebegő óriási hattyúk; ártatlan hullám fodrokat vert föl a nyugodt tenger sima tükrevel enyelgő reggeli szél; közel a partokhoz vidámon repkedő madarkák köszönték a Livorno mögött fölébredő, s a nagy vízi rónát sugaraival előzőnlő ifju napot: mi pedig a kiáradó kebel hálaérzetével üdvözlők. Azt, kinek kegyéből csendes éjjelünket boldog révbejutas követé. Mihelyt bekanyarodtunk a sziklán álló fénytorony és egy hosszú kőgát — Moio — mögé rejtező, nem épen nagy kikötőbe: azonnal ráösmerénk őrt álló birodalmi katonáinkra; mi ismét otthonos bizalommal tölté el a különben sem rossz kedvű magyar vándorokat. Livorno, a másként sem olasz arczulatu, történeti emlék- s

művészi kincsekben szegény, új-europai csinos üzerváros, ez úttal nekünk csak átmeneti rövid álmásul szolgálván, miután tarka vegyületben zsi-bongó néppel tölt széles utcáit és tágas téreit futólag megtekintők; s az angol és görög föliratu nagy hajók alatt elsurranó fürge ladikon, a tengeri fürdő kristály tiszta hullámain is megkisértők: elsietünk a kereskedési zajjal teli városbul, a csendes, életnyújtó szelid éghajlatu Pizába.

A fátlan mezőkön kanyargó út jó előkészület a hajdani dicsőségét vesztett városba mellyről valaki azt írta: pusztá mint egy temető, s unalmas mint az őrszemle; de nagyszerű főegyháza a legfőnségesebb művek közé tartozik, valódi szent stylben épülve. Az igaz, hogy Genua és Velence büszke vetélytársát vagy Firenze hatalmas ellenét nem találod többé falai között; de mégsem annyira kihalt alaku, s márvány palotái nem olly szomorúak, mint sötét szemüvegen át szülemlett rajzok után gondolnád. Előttünk legalább, midőn a Citedella melletti Porta és Ponte a Mare felől behajtánk, a Lung Arno vonalán egyszerre teljes szépségét tárja föl. Hanem mi is a legszebb ösvényt választók a közép híd irányában elnyuló Via del Borgo-n, a II. Lipót gyönyörű emléke körül sétatért képező Piazza S. Caterina-nak kerülve, hogy

az érseki palota felé, Olaszhonnak egyik legnagyobb s legérdekesebb templomához jussunk.

A körüle mosolygó gyepszőnyeg egyszerű zöldje még jobban emeli hatását a középkori buzgalom s ébredő művészet ide varázslott nagy emlékeinek. Mintha érezte volna a hatalmas kis köztársaság, hogy századok múlva minden dicsősége e térre szorul; annyi áldozattal, s kereskedői szorgalommal gyűjte, déli és keleti hadjáratai közben, mindent össze: hogy a nagy Isten fölségéhez méltó hajlékot emeljen. S ime a szobrászat és festészet maradványai, a beomladó katakombákban is, szerény emeltyüi valának az itten korányló keresztény művészetnek! Igen érdekes, mit erről a kedves Pizát szeretettel — *con amore* — rajzoló Császár mond: ki nyíltan bevallja az egyház érdemeit e téren; s igen jól hasonlítja az emberélet 4 főszakaihoz a keresztelőkápolnát, székesegyházat, konyult tornyot és temetőt. ¹⁾

Byzantini-olasz stylnek keresztelik a Duomo építészeti modorát; de bármiként nevezzük azt, meglepő fönséggel hat minden részeiben a szemlélőre. Már homlokzatának öt sorban emelkedő 54 oszlopa s a csúcson uralgó Madonna — Giov. Pisano-tul — hirdeti, miszerint keresztény győzelmi emléknek — a mórok fölött — volt szánva: mellybe

a híres, bibliai domborzatokkal megrakott főkapu érczből, Giovanni da Bolognatól, méltó bejárásul szolgál. Öt hajójában fölmeredező 74 szálás régi oszlop, aranyos boltozatok, magas kúp, színes ablakok a XIV. századból, a templomkar hátterében nagy mozaik Cimabue-tól ahitatra gerjesztő magasztossággal töltik el belsejét. Falait jeles festvények díszítik. Mellékoltárai olly szépek, hogy Michel Angelonak tulajdonítják azok rajzait; a főoltár legdrágább kövekkel ékes. Az előtte nagy félkört alakító imakarban, mellynek olvasó-székei tiszta márványművek, épen a déleesti zsolosma komoly énekei kezdenek hangzani, s megható életet lehelének a roppant kötömegekbe; kivált ha a magyarnak augusztus 29-ike eszébe jutott. Hiába, a templom építészet és képműi tekintetben bárminő szép lehet: valóságos kenetét és ihlető méltóságát egyedül az isteni szolgálattól nyeri.²⁾

Anyai büszkeséggel tekint e főegyház a vele szemben könnyedén emelkedő Battisterio-ra. Egyes pizai polgárok adományaiból keletkezett a romatoscanaí modoru kedves körtemplom; mellynek becsét növeli a vélemény, miszerint ez sz. Péter kúpjának a firenzei Duomo-é által közvetett mintája, Főajtáját érdekes vésemények ékítik; belül 12 magas korinthis és 4 gyámoszlopon nyugszik a felső,

emelet, mellynek féloszlopaira deli gömbölytető borul. A nyolczszögű keresztút, finom márványrózsáival; több szoborművek; de leginkább Pizai Miklós — Nicola Pisano — híres szószéke, a középkori művészet egyik legjelesebb emléke, hihetlen szépségű alakjaival, elbájolnak. Épen most dolgoznak a nagyherczeg és az egyház költségén az egésznek gondos csinosításán; boldog a ki megújuló fényben szemlélheti majd a gyönyörű épületet! ³⁾

Piza drága üdvleldéje, a világhírű Campo Santo nyitá meg ezután komor ajtait; s néma tisztelettel léptünk a gályákon ide hozott, palaestinai begyepesedett szent földet hosszudad négyszögben körülvévő gótivezetes oszlopcsarnokok alá. Idő emésztette frescoi, s azok alatt heverő görög, romai, hetru-riai, öskeresztény s középkori síremlékek és szobrok, koporsók és oltárok, hamvedrek és oszloptöredékek búskomoly műtárra alakítják. Nem minden embernek van kedve a hosszú falazat félig elmállott alakjaiból, s örökre elhalaványult szineiből kémlelődvé sejteni inkább, mint kiolvasni a keresztény művészet első derengését; ehhez műszeretet, és pedig vallásos műszeretet kívántatik. Valamint egyedül vallásos kebel tudja igazán méltánylani az eszme magasztos szentségét: halottaknak illy gyö-

nyörű hajlékot emelni. Sajátszerű fordulata a sorsnak, hogy e dísztemető épen azon évben — 1283. — készült el, mellyben a köztársaság tekintélye, a Livornoval szemközti sziklaszigetnél — Meloria — elvesztett tengericsatában, sírba dőlt. *)

A halál csarnokából a templom mögötti tiszta márvány harangtoronyhoz — Campanile — vándorlánk, a városnak alkalmasint legnépszerűbb, legösmeretesebb nevezetességéhez. Egyiket valóban meglepő elhajlása — 12 lábnyi — mulatja; amaz a 142 lábnyi magasságu köhenger körül, egymás fölött csinosan, könnyedén és mégis biztosan emelkedő hétszeres oszlopszat szép sorainak örül; mások ismét a nyílt tetőre sietnek — 298 lépcsőn —, hogy nyugat felé a tengerig nyuló kellemes rónán, a távolban kéklő Elba-szigetén, vagy az éjszakkeleti Monti Pisani szelid halmain, meg az Arno virányos partjaihoz simuló csendes városon és mosolygó szép vidékén, sőt ha tetszik az Apenninek magas bércein legeltessék gyönyörteljes szemeiket. Elöttem igen kedves jelenet vala az egész, s a borzadálnak árnyékát sem érezém, akár a gömbölyű márvány üregbe fölpillantva, akár kívülről bámulva a különcz-épületet: mert századok óta így áll az szilárdul, s meg valék győződve, miként terv szerint így kell állania. Mondhatom, olly kellemes ránézni,

mint egy finom kézzel felállított szép nagy asztali-
 ékre; s olly nyájasan tud bókolni az alatta eltör-
 pülő palotáknak, mint a legudvariasabb járdatipró.
 Hanem Galilei halhatlan emléke fűzi a legszebb
 koszorut homlokára: ki rajta fedezé föl a súlyerő
 törvényeit, valamint a főegyház rézlámpájának in-
 gásain a függentyű szabályait; miről Förster elmé-
 sen jegyzi meg: „von der Pendelschwingung der
 ewigen Lampe ging ein ewiges Licht aus.“ — Az
 örök lámpa ingásából örök világosság eredett.⁵⁾ —

Közel a nagy templomhoz van, a Via S. Maria
 szögletén, Ospizio dei Trovatelli. Innen a Cavalieri
 téren át, hol Ugolino tornya állott, a régi híres
 egyetem épületét, a Palazzo Ducale-t, s végre Ga-
 lilei házát keresők ki a sok nézni való közül. De
 mialatt a balparti Lung Arno-n oda, s a jobbpartin
 vissza sétálánk, úgy beesteledett, hogy csakugyan
 nagy szükség volt a kocsilámpa fényére, mig vasuti
 vonalunk Luccába átrobogott.

Ma jókor reggel talpon és a kellemes sétány-
 nyá alakult bástyákon valánk: hogy azt, mi e szelid
 hegyek s gyönyörű halmok közti síkon csendesesen
 nyugvó tisztes városban különösen szép, dúsnövény-
 zetű derült környékét, a reggeli harmat gyöngyeiben
 fürödve, szemléljük. Aggszerű belsején némi elha-
 gyatottság s lehanyatlás színét lehetlen észre nem

venni; mintha műkedvelő hercege udvarával élet-
ereje is eltávozott volna. A fasorokkal beültetett tá-
gas piaczoni Palazzo di Granduca sem igen ébreszt
figyelmet; kivált mióta képgyűjteménye eltűnt. De
szép vidékén kívül, a részvevő utas műtörténeti
érdekkel vizsgálja ősrégi templomait is: miként fej-
lődik és küzd és vegyül bennök a basilica eredeti
alakja, bizanci és német építészeti modorral. Kö-
zöttük S. Alessandro legjobban képviseli a hajdani
nemes egyszerűséget. S. Frediano — Basilica Lon-
gobardorum — nagyon is meztelen padlásával visz-
szataszitana: ha régi 22 oszlopa, Robert Mester nagy
keresztkútja, és sz. Ágoston kápolnája, gondosan
megujított frescoival, le nem bilincsel. S. Michele, a
hasonnevű piaczon, érdekes óság. Oriási angyala az
előcsúcson mozgékony szárnyakkal, s déli oldalának
apró oszlop-sora újabb eredetű. Fra Filippo Ma-
donnája egyik főéke. S. Martino, Lucca védszen-
tének temploma, egyszersmind székesegyháza, be-
cses műkincsekkel bír. Homlókfala és előcsarnoka,
meg ennek oszlopai telvék különféle faragványok-,
domborvésetek-, kőmozaikok- és szent alakokkal.
Kerek-boltozatu három hajóját Fra Bartolommeo Ma-
donnája, Tintoretto Urvacsorája, Ridolfi szép Feltá-
madása, Matteo Civitali becses szobrászati művei:
a szószék, síremlékek, angyalok, sz. Sebestyén és

ker. sz. János ékesítik. Fődíszze a benne ugyanezen művésztől emelt külön kis „Tempietto del Volto Santo“, a VIII. században talált csodafeszület örhe-lye; e fölirattal: Valet vi sua veritas. Sekrestyé-jében mutaták a „La croce dei Pisani“ név alatt ösmeretes, szentségmutató alakú, drága keresztet, mellynek egyik felén üdvhírnökök — evangelista — a másikon látnokok lebegnek arany virágok és di-szitmények közt; jeles ötvösmű a XIV. századból. Mondják, hogy a pizaiaktól vették el, visszatörölésul egy azok által elrablott Madonnaért. 6)

Lucca-n túl is tart a vaspálya egy darabig; de szinte sajnálod, hogy olly kiméletlenül sebesen kell átrepülnöd Toscana paradicsomának egy részén. Montechiaro kedves kis halmái tűnnek föl először elboritva nyájas Villákkal, miknek szépségét a hát-térben meredező apennini vad ormok még jobban emelik. Altopaccio-tul szőlő fedte dombok kísérnek Pescia-ig. Itten Vetturinora szorulánk, ki a köze-lebbi állomáson beszállva, a gőzkocsiban előre ke-réste vendégeit, s minket szerencsésen felfogadott, olasz szokás szerint ő adván nekünk fölpénzt. A Monte Catini csinos fürdők mellett, szebbnél szebb tájakon át elég gyorsan haladánk. Hol a drága Madonna képe sugár cziprusoktul őrizve, hol az út-féleni szép kereszt „Rispetto alla Croce“ mellék-

irattal — Borgo a Bugianonál — vonja magára figyelmedet; kies tetőkről szellős falvak néznek alá; s ha azokon átkeltél, jobbra balra kecsegtető termékeny völgyek, gondosan öntözött rétek, s a mező fáira fonódó gazdag venyigék mosolyognak eléd.

A szép nyelvű Pistoja vala déli nyughelyünk, mellynek templomai középkori szoborművekben gazdagok. Székesegyháza czímszentének, sz. Jakabnak kápolnájában, az oltár fölött színezüstből vert apostolok és látnokok alakjai, előrészen s oldalain hasonló szentirási domborzatok, arany és zománcz ékítményekkel felváltva, ragyognak. A XIV-dik század aranyműveseinek e ritka diszitmény mindig becsületökre váland. A kereszt kápolnában, jelenkori művészekről történeti képek, Atho — vagy Acto — szent püspök életéből, szép bizonyosságai annak, miszerint a keresztény művészet itten folyvást él és alkot. S. Giovanni Fuoricivitas: külső véseményeit, s benn szószékét és keresztelőjét mutatja a pizai iskolából. Sekrestyéjében függő pásztori levél e folyó évről az egyházi fegyelem fenntartására egyesülést — congregatio — hirdet. Így engeszteli ki a hajdan kikiáltott zsinat rossz emlékét; pedig ennek is talán nagyobb volt a külföldön híre és hatása, mint itthon. Régi kórházának homlokát

Robbia-ék domborművei ékesítik égett agyagból; 260 szenvedőt ápol.

Pistojától Pratoig az út mentében csüngő, dúlevelű szőlőfüzerek nyilásain keresztül tünedeznek föl a komor Apenninek, s alább és közelebb bor- és olajfákkal koszoruzott bálteli halmok zöldellenek. Ezek alján terülnek el a leggazdagabb kertekkel vetekedő, könnyen művelt földek: hol már esztergálosi szabályossággal kikerekített asztagok- és szépen virágzó sövényekre találsz. Catilina végső ütközetéről ez édeni téreken ki gondolkodnék?

A székesegyháza- és jó kenyéréről híres Pratonál ismét vasútra szállva, gondolat sebességével iramlánk a fővárosba, szünni nem akaró gyönyörű nyaralók mellett; köztük a különösen szembeötlő nagyherczegi Castello. Nagyot kerülénk az igaz; holott Livornobul egyenesen jöve, a vaspályán 3 — 4 óra alatt itt leheténk. De Piza, Lucca, Pistoja, Prato, meg a rendkívül kellemes vidékü útvonal e drága két napot megérdemlik.

XIX.

FIRENZE, aug. 31.

Tegnap alkonyat felé a pratoi kapun be, Strožzi palotája előtt el, és a nagy Duomo terén át jövőnk szállásunkra a Fontana-ba. Láttunk tehát valamit a bella Fiorenza-ból; épen annyit, mennyi képes volt megérkezésünk után tüstént kicsalni bennünket a közel Lung Arno-ra, innen a Palazzo degli Uffizi komor udvarán keresztül a nagyhercegi térre — Piazza del Gran Duca —, azután a Ponte Vecchio-n által a folyam túl partján uralgó Pitti-palotához, s visszajövet ismét az esti sétányul szolgáló, megvilágított Arno-parthosszára. Szép, szép gondolám magamban; de vagy az én várakozásom vala túlfeszített, vagy az esti szürkület hálózta be szemeimet: elég az hozzá, eleinte nem tévé a képzelt hatást.

Ma már nagyon emelkedett becse a művészi városnak: miután délelőtt a Duomo, s a Pitti- és Hivatalpaloták belsejét ösmerni kezdők; délestennem pedig a S. Croce-ból indulva, jó nagy körmenetet tartánk jelesebb egyházaiba. Balbinak igaza van, miszerint Florencz a keresztény világnak talán leg-

szébb templomaival bírna, ha be volnának fejezve. Minő kár például s milly roszul esik a másként olly nagyszerű Duomo homlokát ennyire csupaszon látni, holott különben egész külsejét tarka márvány borítja. Ha szép nevét hallod — S. Maria del Fiore — valami gyöngéd, finom alakra gondolsz; s a szertelen nagyság mellett sem csalatkozol egészen, olly nemes méltóság ömlik el rajta. A fenn lebegő kicsipkézett márvány korlátok, s a magas kúp alját virágkoszoru gyanánt övező karzat, meg az ablakok és oldalajtók vésemény- és mozaikos ékesítvényei jó hatással vannak. A milly óriásinak látszik a milanoit is meghaladó kültömege, ép olly roppant tért foglal el megható belseje; mihez a mellék-oltárok hiánya járulván, három tömérdek hajója igen is nagy üresség színét viseli; s e komor benyomást a festett üvegeken átborongó kétes világ még komolyabbá teszi. Német-toscanainak nevezik az építészeti modort, mellyben Arnolfo mester a XIII. század végén megkezdé, Brunelleschi a XV-ikben, nyolcz csúcsívből merészen összeillesztett dicső koronájával, remekül befejezé.

Egyes jelességeiről szólni annyi, mint valamelly szobrászati műtár leírásához fogni. Padlata kövezetét virágos márvány mozaikok lepik el; fenn a sötét kúp nyolcz osztályát Vasari és Zuccari tö-

ménytelen frescoi boritják. A templom háttérét és kereszthajóit elfoglaló kápolnák között legnevezetesebb sz. Zenobiusé, Florentia apostoláé, kinek koporsóját Ghiberti Lőrincz domborvésetei fedik. A nagyoltár háta mögött Michel Angelo utolsó, be sem végzett műve „a keresztről levett Megváltó”; Luca della Robbia cserép-domborai a sekrestyeajtók fölött; Donatello Evangelistái; S. Miniato és sz. Antonin érsek nagy szobrai; a főhajó első támoszlopainál 2 régi szenteltvíztartó, — egyik véseményei miatt érdekes, a másik mivel egykor sz. Zenobius csontjait őrizte; — Giotto, Brunelleschi, az öszvéren ülő hadvezér Pier Farnese, a platoi akademiát alapító Marsiglio Ficino síremlékei: különös figyelmet érdemlenek. Egy mellékajtónál Dantet, a keresztény költészet Homerját, babérkoszorúzott firenzei polgár képében fára festve látod. Ki felejténé el, ha a nagyajtó fölirata nem is mondaná, hogy a IV. Jenő alatti híres közzsinat nyilvános ülései e szentélyben tartattak; s itt írák alá az annyszor megszakasztott egyesülést kelet és nyugat között, melyet a görögök csakhamar, nemzetük romlására, ismét szétéptek? ¹⁾

A nagytemplom főbejárásával szemközt találod a híres nyolczszögű Battisterio jeles ajtai közül éppen azt, — a keletit — mellyen írva van: Lau-

rentii Cionis de Ghibertis mira arte fabricatum; ugyanazt, mellyről Michel Angelo fölkiáltá: O divinum opus, o janua digna polo! Mózes könyveinek szebb életet érczművész ennél még nem adott. Az éjszaki ajtónak új szövetségből vett remek doniborzatait is ő alkotá; a déliét Andrea Pisano finom vésűjének köszönjük. Ezek csodálásától, meg a gyönyörűen felnyuló s tetőtől talpig drága márványba takart Campanile-től csak azon körülmény bírja elvonni a szemlélőt, ha a Palazzo Pitti megnyitásának ideje közelg; hova a csinos újutczán végig s az ó hidon át siet, vagy a szép Ponte a S. Trinitá-nak kerül.

Már a tegnap esti homályban mélyen hataránk e rendkívül szilárd alapon nyugvó nagyhercegi lak komoly arczulata; de még élénkebben tűnt föl a mai vidor nap világánál óriási erővel nemesen párosuló fölséges egyszerűsége. Mintha kezdettől fogva szépművek csarnokának szánták volna, olly könnyedén lebeg bástya-alaku tömerek gránit falakra helyezett széparányu két emelete. Ha igaz, miszerint palota és föllegvár együtt jellemzi az itteni modort: ugy e fejedelmi hajlék bizonyosan egyik legméltóbb képviselője Firenze sajátyszerű, férfias kellemű épületeinek; mellynek felállítására Brunelleschi lángesze, Pitti öszvérhajtó,

gazdagsága, s némellyek szerint az ingyen dolgozó köznép lelkesedése egyesült. Teremeinek belső pompája, márvány-mozaikos asztalai, s egyéb díszitményei teljesen megfelelnek a benne felhalmozott műkincsek drágaságának. Annyira válogatott festvények foglalják el az egész képgyűjteményt, hogy az újabb kiszemelés igen bajos. Különösen nevezeteseek: Rafaeltól a Madonna della Sedia, M. del Gran Duca, M. del Baldacchino, az Impannata melléknevű Sz. család; Peruginotul is a Sz. család, és a holt Megváltó; Fra Bartolommeotul Keresztről levétel, sz. János, sz. Márk; Giulio Romano Madonnája della Lacertola; Andrea del Sarto több Madonnái, Sz. családai és Mária mennybemenetele; Tizian Magdolnája; Guercinotul Dávid és Goliáth; Guido Reni Rebeccája; Rubens Hadkövetkezményei; Salvator Rosa Tengervidékei és nagy Csatái. Igazán kár ennyi szépet, ennyi elragadót illy szűk térre szorítani; vagyis inkább kár hasonló roppant képtárakon egy pár óra alatt végig futni. A helyett hogy kimeritenéd az apadatlan forrást, tenmagad vagy kimerülve; ellankadva, leverve, kifáradva távozol, s azt hiszed, lehetetlen egyhamar festett vászonra tekintened. Azért szerencse, hogy a művészetnek Arnon-túli másik még drágább palotája szobrászati művekben is olly gaz-

dag: mert a képek tengerén itten elcsüggedett, enyhülést kereső szem amannak szobor-erdején talán kedvesen pihen meg, miután a szabad levegőn is egy kevésbé erőre kapott.²⁾

Azt mondják, ha valakinek Firenzében csak egy épületet volna szabad meglátogatni, okvetetlenül a Palazzo degli Uffizi-t kellene választania; s ha ebben egyetlenegy terem nyílnék meg előtte, menjen egyenesen a világhírű Tribune-be, hol több szépet talál együtt, mint a földnek bármely más hajlokában. Az Arno-ra nyíló kapuíveken át, vagy a nagyhercegi térről juthatni e Vasari emelte, ijesztőleg barna, de tiszta izlésű kedves építménynek két hatalmas szárnyától képezett nyílt udvarára: mellynek földszinti ívezetei alatt apróbb árusok között a mai firenzei élet tarka vegyülete zsibong; a doriai rendű gránitoszlopok előtt pedig köröskörül Toscana híres férfiai látszanak őrt állani a keresztény festészet remekeinek leggazdagabb gyűjteményénél. Dante, Medici Lőrincz — a nagyságos —, Leonardo da Vinci, Benvenuto Cellini, Giotto, Michel Angelo, Nicola Pisano, Boccaccio, Macchiavelli, Amerigo Vespucci, Cosimo — a haza atyja — és többek márvány szobrait helyezé ide legujabban egy műbaráti társulat hazaszeretete. Az első emeletet hivatalok teremei, levél- és könyvtárak —

a Magliabecchiana — foglalják el; a második egészen a szépműveké. Mire fölértünk, egy olaszthoni rövid zápor éltető ereje a végetlen csarnokok magas ablakain is áttörve, túlfeszített idegeinkre jó hatással volt.

A belső pitvarban Pietro Tacca szép vadkana mutatja agyarait, mellyre valaki a „sertések Apollojának“ nevét meré alkalmazni. Ebből lépsz az egész épületet körülfutó, s kétszáz lépésre párvonalosan elnyúló folyosókba: hol a mult idők jeles férfiainak képei közt I. Lajos-, Hollós Mátyás- és Báthory István-éit is fölkeresed. A régibb keresztény iskola művei, szerényen elvonulva, nagy mennyiségben találatnak itten: köztük az ártatlan, szellemi Beato Angelico da Fiesole és Fra Filippo Madonnáit, Bronzino vagy Giottino Sírbatétel-ét, Lorenzo di Bicci Megváltóját, Credi Sz. családját, Dom. Ghirlandajo Három királyát, és mindazt a mi Giotto-tul van nem szabad elmellőzni. Ezeken kívül annyi romai császár és császárnő, egész- és félisten, hajdani sírmeder és oltár, és más vésemények töltik el e képtelen hosszú tornácokat, hogy szemed világa azokban igazán elvész. Donatello ker. sz. Jánosát nem szívesen láttam e társaságban; hanem Baccio Bandinelli Laocoona, meg Michel Angelo Bacchus-a és Apollo-ja igenis idevalók.

Szobrászati tekintetben egyik legnagyobb nevezetessége e palotának Niobe és halálra üldözött gyermekeinek márvány csoportja: az irtózat és aggodalom, a kín és borzalom rettentő érzeteinek iszonyuan szép megtestesülése. Ugyanazon csarnokban a haldokló Sándor feje, Van Dyk, Snyders és Rubens nagy festvényei kitűnők. Az újabb festészet jeles műveit osztályozva találók; de a velencei, francia, németalföldi, olasz és firenzei iskolák külön teremein, meg a többi tömérdek nézni valón ez úttal sebesen lejtünk át: mert hátra vala még a felülről világított nyolczszögű pompás hajlék, mellybe e műtár legritkább, legbecsesebb régi és újabb kincseit gyűjték. Igaz, hogy itten a hajdan-kor és utóbbi századok legválogatottabb művei, a szobrászat és festészet mindannyi remekei tündöklenek; de azért a pogány és keresztény művészet harmonia-ját benne dicsőíteni nem fogom. Szeretném tudni, mit keresnek itt s minő hatással lehetnek Apollino, a tánczó Faun, az Öklözök és a Köszörűs alakjaival szemközt, de leginkább a Medici Venus átellenében, Rafael mennyei Madonna-ja, Guido Reni bold. Szüze, Correggio Istenanyá-i, a Szent-család, vagy a komor Spagnoletto sz. Jeromosa?? Rafael Fornarina-ja, Tizian szemtelen hölgyei, ha tetszik Guercino Sibyllája illenek e helyre: de a

tiszta keresztény érzelem s valódi műtapintat ilyen sértő vegyülettel soha sem fog megbarátkozni. Vagy talán igaza van a Renaissance kicsapongásait komolyan bíráló Gaume-nak: miszerint ama szentnek nevezett alakok többjei is olyanok, hogy az Olympon bátran fölléphetnek? ³⁾

Firenzében, mellyet a német olaszthoni Drezdának vagy Münchennek, más valaki az új kor Athenjének nevez, a test prozai szükségeivel nem szabad sokat törödni; s így kelle nekünk is rövid nyugalom után a közel S. Croce-ba átsietni. A főegyház után legnagyobb s vele egykoru templom homloka hasonlólag kopasz. Valljon nem annak jele ez, hogy e nép az időben egyházainak belső vallásos rendeltetését tartá leginkább szemé előtt; s ha e tekintetben célját elérte, a küldísz, mellyel saját dicsősége volt egybekötve, könnyen elhalasztá, s végképen is elhanyagolá? De még meztelen padlása alatt sem keresné azt, mire e szent hajlékban találsz: Italia új Pantheonát. Hiába fáradánk ma el a muzeumok látogatásában; itt ismét arra, a legérdekesebb nemzeti emlékek csarnokára, valóságos üdvleldére akadánk; és pedig szegény minoriták őrzik e kincseket. Volt oka Staëlnőnek írni: „Cette église de Santa Croce' contient la plus brillante assemblée de morts, qui soit peut-être en

Europe.“ — Corinne, l. 18. ch. 3. — *) Leginkább figyelmet gerjesztenek Dante, Michel Angelo, Galilei, Macchiavelli dízsírsjai, és Alfierié Canovától. 4) Talán Galilei ittlétén csodálkozik valaki, s azt gondolja magában: mikép szenved az egyház kebelében ez őt némán vádoló síremléket; hiszen Roma e ragyogó világot nem maga akarta-e kioltani? Miután fölvilágosult nem katholikusok is elismerik az e tekintetbeni rágalmak alytalanságát: elegendő e százszor ismételt és százszor megczáfolt becsmérésre határozott nemmel felelni; s azt, ki tanulni és balitéleteitől menekülni akar, az illető irodalmi forrásokra utalni. 5)

További járdalatunkat úgy intézők, hogy az Arnon inneni legjelesebb téreken emelt nevezetes egyházakkal ma legalább felületesen megösmérkedjünk; a bővebb körütekintést holnapra hagyván. S csakugyan mindig tanácsosabb e rendkívül működő olasz templomokat többször, habár röviden, meglátogatni, mint egyszerre átnézni: mert az első meglepetés ritkán engedi az idegent nyugodtan vizsgálódni. Így láttuk az Annunziatát, szép számú ájtatos néppel telve, — köztük a nagyherceg nővére, hihetőleg halátadandó a családnak mai

*) E templom bírja, talán egész Európában, a legfényesebb halottak gyülekezetét.

szerencsés visszatérteért Némethonbul —; azután S. Marco-t, S. Maria Novella-t. S. Lorenzo-nál már az éj sötéte uralgott.

XX.

FIRENZE, septemb. 1.

Eddig a műcsarnokok körül tölténk legtöbb időt; ma az egyházak napja volt: mire nézve az Arno melletti szép város épen olly gazdag, mint amazokban. Csak a választás nehéz annyi jeles közül a siető vándornak, kinek okvetetlenül választania kell. Igen de mindig csak templomot, és ismét templomot járni legtöbb utasnak unalmas lehet. Én meghiszem: de ki a templomot nem szereti, az Olaszhonba ne jöjjön; vagy ha jön, félannyi örömmel számoljon. Itten a művészet, bármint kaczerkodik is néha a pogány hajdankorral, általában a vallás deli hü leányaul viseli magát. Ez igazságot még Förster is kénytelen bevallani, ugyan akkor, midőn tagadni szeretné: „Obschon im Dienst der

Religion und Kirche, führt die Kunst ihr Leben unabhängig von beiden.“*) Hiszen épen ez önkénytes, önálló, szabad odaadás tetszik Istennek és az ő egyházának.

Italia leghíresebb műkincseinek nagy része még most is egyházait díszesíti; bár mennyire gazdagultak képcsarnokai a templom-fosztások által. Egyéb-iránt akárhol függjenek is e festvények, csak vallásos meggyőződés adja meg azoknak teljes becsét; a hit világánál egyedül fogod föl tisztán mindeniknek fönségét; csak így érted, miként szánhatta a művész élte legszebb éveit gyakran egyetlen egy mű kiállítására. Hasztalan erőlködik a hittelen gyönyörködni a hit által dicsőült személyek ártatlan alakjain, az egyház-történet magasztos jelenetein, a keresztény szellem nagyszerű küzdelmeinek ábrázolatain; unalma, ledérsége, benső elégtelensége, vallásgyűlölete önkénytelenül kitör. Mikor még az Olaszthonba szerelmes Goethe sem tud egészen tárgyilag részrehajlatlan lenni: hanem egyszer az a baja, hogy az égbe szálló s szemeit oda emelő Madonna miért nem néz alá a földön maradókra; pedig annak nagyon tud örülni, hogy a sudar cziprus olly szépen nyúlik fölfelé; mintha

*) A művészet, ámbár a vallás és egyház szolgálatában, mindkettőtől független életet él.

amaz nem volna ép olly természetes. Majd ismét azon panaszkodik, miszerint a kereszténység hősei mindig csak szenvedő alakban tűnnek föl, soha sem tevékenyek: „immer Leiden des Helden, niemals Handlung.“ — Bologna, 19. Octob. 1786. — Holott ő Niobe szülötteinek, vagy Laocoonnak kinai előtt talán kész volna térdre borulni. Azonban maga sem hiszi a mit mondott; mert néhány percz múlva Guer-cino Circumcisio-ját első meglepetésében földicsérve, e vallomást teszi: „Und so geht mir's denn wie Bileam, dem confusen Propheten, welcher segnete da er zu fluchen gedachte.“ *) E vád annyira igazságtalan, hogy nevetséges. Hát számnélküli gyönyörű Madonnáink, a Megváltó születése, a pásztorok, a 3 király imádása, Urunk színeváltozása, feltámadása, mennybemenetele, a bold. Szűz bemutatása, eljegyeztetése, fölvétele stb. mind szenvedő jelenetek? Valljon az üdvigét hirdető térítők, sz. János a pusztában, sőt vértanuink is, nem a szó legdicsebb értelmében működő, cselekvő — mert önmagukat feláldozó — erélydús alakok? Jól esik olvasni, mennyire távol áll hazánkfia, Császár e ferdénitől elfogultságtól. Dicséri ő is a niobei lélekfájdalom mesteri kinyomását, vagy a laocooni

*) Ugy vagyok, mint a megzavart látnok Bileam, ki áldott midőn átkozni akart.

testi kinnak szellemiveli párosultát: de azt is tudja érzeni, hogy Michel Angelo márványán — Genuában, az Albergo temploma mellékoltárán — „az istenség tükrözik a lélekhagytá emberi arcokon fájdalom nélkül“; és Puget sz. Sebestyénéről — ugyanott, a Carignano-ban — írja, miszerint a vértanu kinokat lehelő arczatán mennyei megnyugvás ömlik el. Sőt épen ezt tartja Gerbet a vallásos szellem legnagyobb győzelmének: hogy „a pogány művész tudta ugyan az örömet és a fájdalmat — külön — kifejezni; de az öröm és megdicsőülés azon titka, melly a békéntürt szenvedésben rejlik, ez Istentől eredő kép, a keresztény művészetnek kizárólag sajátja.“

Menjünk tehát bizvást remek egyházainkba; kinek ez nem tetszik, dideregjen az Alpeseken túl. A Duomo terén annyi szép van felhalmozva, mi újra magához vonja lelkeinket: akár az áhitatra gerjesztő szentély nagyszerű bollozatai alatt tápláljuk buzgalmunkat; akár a szédítő magasságu — 280' — harangtorony karesu nyájas alakjának örüljünk, mellyről V. Károly császár monda, hogy méltó volna tokban — etui — tartani. Giottoé a gondolat, T. Gaddié a kivitel. Három emeleti oldalait 54 dombor és 16 szobor fedi: az emberinem művelődési történetét ábrázolva. Köztük Donatello híres Kopasz-a; a

többi is részint tőle, részint Giotto-, Andrea Pisano-, Luca della Robbia- és másoktól. Vagy térjünk be, ha világhírű ajtaikat, a mennyhez illőket, eléggé csodáltuk; tarka márvány borítékát, a keleti 2 porfir oszlopot s azokon függő révlánczokat, a pizaiak fölötti győzelem emlékeit, megnézegettük, a szép Battisterio sötétes belsejébe. Hajdan a hadúr temploma, azután Theodolinda királynő egyháza, most 16 gránit oszlopon lebegő kúpjával árnyékolja be a régi és új keresztikutat. Benne, ha tiszta napfény kedvez, mint nekünk, a felülről és minden oldalról csillámló gazdag mozaikok Frater Jacobus- és Gadditól, a főoltároni márvány feltámadás, köröskörül a 12 apostol szobrai, Donatello Magdolnája fából, meg XXIII. János síremléke ugyanattól igen érdekesek. A belső sekrestyében vert ezüstből jeles domborzatu drága oltárék, s más kincsek őriztetnek.

Széles egyenes utca vezet S. Maria Novella tágas piaczára, hol sz. János ünnepén az ösmere-tes kocsiversenyeket tartják. Olaszhon legszebbjei-hez számított egyházának valóban kedvesnek kell lenni: miután azt Michel Angelo mátkájának nevezé; pedig egyszerű domonkosiak építék a XIII. században. Csúcsivezetes három hajóra oszlik, s különösen régi frescokban gazdag: mellyek közül a templom karában ker. sz. János és a bold. Szűz

életjelenetei Dom. Ghirlandajo-tul olly jelessek, hogy előbbnevezett örökhírű tanítványának is merik tulajdonítani. A bal kereszthajóban emelt Strozzi-kápolna falaira Andrea di Cione — közönségesen Orcagna — talán testvérével együtt, Dante nagyszerű eszméit rajzoló. Az oltárkép is tőle való. Ennek átel-
lenében a Capella de' Rucellai-t Cimabue-nak, a nyugati festészet egyik ősmesterének, nagy Madonnája ékesíti; hatszáz év előtt hozák azt e hajlékba szokatlan szépségétől elragadott lelkes polgártársai a művésznek, ünnepélyes diadalmenetben ének és zene hangjainál, s a nép bucsújárással kíséré. Strozzi Fülöp kápolnájának, hol márvány síremléke áll Majano-tul, falait Filippino Lippi borítá el frescoival. Giotto-nak a főbejárás fölötti fészületét, és Brunelleschiét de' Gondi kápolnában, a Donatello daczára készültet, de leginkább a gyönyörű sekrestyét Fiesole szép műveivel el ne feledd. A zárda udvarát körülfutó ívtornácra nyílik az úrnapi ünnep diszére Fra Jacopo rajzai szerint készült Capitol degli Spagnuoli; mellynek falait előzőnlő festmények közül nevezeteseek: a küzdő és győztes egyház nagy ábrázolata, a farkasokat és rókákat elűző domonkosi-öltönyű ebekkel — Domini cani —; szembe vele aquinoi sz. Tamás dicsőülése, hol az ő erényeit és tudományát képviselő 14 alak között

Pythagorast, Aristotelest és Cicerot is látni. Giotto iskolájából művek; az utóbbi hihetőleg Taddeo Gadditól. A barátok gyógyszerháza a Medici-ek alatt udvari volt; ennek is egyik tereme teli Spinello Aretino frescoival.

A Piazza Vecchia-n át jutsz S. Lorenzo-ba, a tőzsér Medici János költségén Brunelleschi emelte társasegyházba. Fra Filippo Annunciatio-ja bold. Szűz üdvözlötése-, Benvenuto Cellini feszülete, a nagy Medici — pater patriæ — síremléke, Donatello két szószéke domborvésetekkel: főékei. De ünnep- vagy vasárnap hasztalan kívánczol Toscana csodájába, a híres Medici kápolnába jutni. E napok, azt mondják, buzgalom- és nem kíváncsiságnak táplálékul vannak rendelve.

S. Marco is a domonkosiaké szépen aranyzott padlázatával. Két Medici, Kozma és Lőrincz, építteté a nagy egyházat, melyben sz. Antoninnak Giov. da Bologna tervezte, kép- és szoborművekkel ékes kápolnáján kívül, Fra Bartolommeo Madonnája, Conte Pico della Mirandola és Ang. Poliziano sírjai gerjesztenek nagyobb figyelmet. A templommal összekötött kolostor főképen azért érdekes, mivel az istenes, gyöngéd művész, Fra Beato Angelico da Fiesole benne tartózkodván, alsó és felső folyosóit, a Capella del Capitulo-t, sőt minden celláit

elárasztá frescoival. Förster szerint a buzgó szerzetesek közül többen most is tudomány- és művészetel foglalatoskodnak; jelesen Fra Serafinot említi. Itt is, mint előbb érintett gyógyszerárunkban, a híres aqua di miele-t készítik.

Közel ide a szép Annunziata, melly lételét 7 buzgó firenzeinek, a bold. Szűz szolgáserteretesei alapítóinak köszöni. Előudvarát üveges csarnokok kerítik, becses festvényeket őrzök az Istenanya, és Benizzi sz. Fülöp életéből, nagyrészt Andrea del Sarto bátor ecsetétől. Legérdekesebb a halálos jelenet: midőn rendtársaitól utoljára kedves könyvét kéré, s ezek nagynehezen elérték, hogy fészületét akarja; melly legdúsabb tartalmu könyvből olvasva átszenderül. Alig léped át a küszöböt, balra tündököl a csodaképet bíró hihetlen gazdag kápolna, hol szalézi sz. Ferencz és gonzagai sz. Alajos szüzességi fogadalmukat tevék. Kövezete porfir — petykő — és egyiptomi gránit; falai agat, jaspis és más drága kövekkel megrakva; rendesen, mint ekkor is, buzgó hivektől környezve. Többi kápolnáit Perugino Madonnája és Mennybevétele, Giov. da Bologna fészülete, s Baccio Bandinelli holt Megváltója Nicodemus karjaiban ékesíti. Innen a zárdába vezető ajtó fölött kívül találod Andrea del Sarto nagyhírű frescoját, a képen lévő zsákról ne-

vezett Madonna del Sacco-t. Talán nem is kell mondanom, hogy ez, meg a többi ma látott templom melletti kolostorok folyosói mindannyi Campo Santo-k és régi műtárak.

Délután híven folytatók a templomok látogatását; mert még a legjelesebbek közül kettő: a kedves Del Carmine, s az újabb építészet példánya S. Spirito az Arno bal partján elmaradtak. Amazt a roma-firenzei festész iskola bölcsojének nevezik; de az időbül, midőn híres frescoihoz ennek nagy mesterei tanítványokul zárandokoltak, a mult századi nagy tűzveszély után, csak a Capella Brancacci van meg, Masaccio-, Masolino- és Filippinonak leginkább sz. Péter életét tárgyazó festvényeivel.

S. Spirito, Brunelleschi kúpos díszegyháza — basilica — új-korintheta modorban, tömördek belsejével s 38 kápolnájával nagyszerűen megható szent-hajlék; kivált olly állapotban, a mint ma este másodszor szemlélhetni szerencsénk volt. Sansovino szoborművei, Fra Filippo Madonnája, és Ghirlandajo tanítványtól sok szép oltárkép gazdagítja.¹⁾

Ennyi templomozás jutalmául szabad volt a Pitti palotát környező híres Boboli kertben egy pár óranegyedet tölteni. Lassan emelkedő halmain, gazdag lombozatu végetlen fasoraiban, messziről fejező szobrai mellett fáradság nélkül feljutánk a Fortezza

di Belvedere tövéhez; honnan az erős paloták városát, s környéke egy részét örömmel nézdelők. Délre szelid halmok telve nyaralókkal, éjszakra magasabb, de jó darabig művelt hegyek zárják el a láthatárt. A kert ligeteit népesítő, vagy pompás szökőkutai és víztartói körül örökdő szobrok közül 4 foglyot Michel Angelonak, 3 folyót és egy bőség-nemtőt Bolognai Jánosnak tulajdonítanak; az óriási Ceres, s a bemenetnél széles talapzatra állított 2 dák-rab keleti porfirból csakugyan figyelemre méltók.

Visszajövet a földön elhintett friss babér levelek, s az utca hosszant kiakgatott szőnyegek, meg a népfolyam iránya ismét a S. Spirito-ba kalauzoltak bennünket. Itt már szokatlan tömeg foglalá el a nagy templom előtti szabad tért, s szünni nem akaró zsibongásával bizonyítá, miként a népnek kedves élvezet nyújtó jelenetre várakozék. Ez pedig nem vala egyéb, mint valami buzgó egyesület által rendezett nagyszerű körmenet: melly éppen ekkor végződván, az esti homályban halkal lépdelő fejr meg fekete öltönyű gyermekek és férfiak, magasan lengedező zászlók, vigan lobogó fáklyák, számos feszület, a bold. Szűz fenn lebegő állványa, komoly egyháziak, tábori zene és katonai díszkíséret szabályos vegyületéből alakult. A szentély belseje, hova ünnepélyes léptekkel bevonulának, varázsfény-

ben uszott; a néppel együtt felváltva mondott Lauretana után, egyszerre térdre omolva mindnyájan, kor és nem különbség nélkül, latinul rebegék az ösmeretes rövid szépi mát: *Maria mater gratiae*, stb. Befejezésül a török zene, benn a szent boltozatok alatt, sajátyszerű hatással rögtön harsogni kezdte, s az egész ünnepélynek diadalmasan véget vetett.

Hasonló tüneményeket korántsem vagyok hajlandó kelletlenül többre becsülni; de annál kevésbé fogom azokat könnyelműen becsmérteni. Annyi bizonyos, hogy a mi történt, a népnek szabad tetzéséből, jókedvéből eredett; ez már valóban nem volt felülről ráparanscolt hivatalos buzgóság. Inkább az ellenkezőt lehetne állítani: azt t. i. miszerint igenis fesztelen népünnepély színét látszott némelly mellékes jelenetein hordani. Miből a tanulság minden elfogulatlan ember előtt az, hogy itten a katholicismus ez ingékony népfajnak a mint egy részről egyedüli moralis féke, ugy más oldalról minden örömeinek és fájdalmainak hű részese. Sok idegen gyermekségétől beszitt előítéleteinek társágában utazván, közönségesen elfogult szemüvegein keresztül néz mindent. Nekik a kathol. istenitisztelet képei- és gyertyáival, orgona- és haranghangjaival, tömjénfüst- és énekeivel, aranszegélyű papi öltöny- és külszerékeivel: mind csupa lelket-

len babonaság. Nem látják, mennyi áldozatra lelkesíti ez élénk, gondnélküli népet e meghatározott szertartásokon is föl föl gerjedő vallásossága; nem ösmerik a számtalan kegyes alapítványokat, annyi szerzetes- és világi társulatot, betegek és szükölködők ápolására köteles szabad egyleteket; pedig ezek nagyobbára a nép közül emelkednek, s a jótevők gyakran önmagukat is viszik áldozatul, a szegénység s veszélyeztetett lelkek érdekében legnehezebb szolgálatokra önkényt ajánlkozván. Nem üres az, mi a felebaráti szeretet kötelmeinek teljesítésére ily hatalmasan buzdítani képes.

XXI.

FIRENZE, sept. 2.

Nem akarom ismét azzal kezdeni a napirendet, hány jótékony intézetre szántuk a drága reggeli órákat, s milly nemes élvezet találánk azok látogatásában; elég neki, hogy itt is az első színház — Pergola — szembe néz a nagy kórodával — S. Maria Nuova —, mint tudod kedvem szerint.¹⁾

E közben egészen a S. Gallo kapuig kerülvén, félreeső utcák házfalain néha meglepőleg jó festvényekre akadánk; mire Olaszthonban uton útfélen számolhatsz. Legszebb kép azonban maga a komoly Fiorenza, s derült mosolygó vidéke a Campanile tetőkarzatáról nézve. A francia Gaume november végén tisztán átlátszó eget, édesen szelid légmérésékletet és tavaszi fris zöldet találván, virágkehelyben csillogó drága gyöngyhöz hasonlítja a szépművek városát. Nekünk két hónappal előbb nem lehet annyira felőtölő; s mégis elragadó, lebilincselő volt, és felejtethlen lön e fölséges látvány. Az Arno virágdús völgyét félkörben övező termékeny hegyek épen úgy, mint a nyugat felé nyíló kies térség behintvék mindenünnen fejező nyárilakokkal: mi a lábaidnál magasló köhalmazok komor tekintetét szelidítve-enyhitő, kiengesztelő hatással bír. A közel hegyormon, Bologna felé, uralgó őskoru Fiesole is kénytelen vidám arczczal nézni le hajdan hatalmas ellenére. Ez Istentől kegyelt természetes kert közepéni bájos fekvését, művészeti becses kincsei- és igazán nagyszerű palotáihoz csatolva, kénytelen végre az ellenség is megvallani: hogy bella melléknévét teljes joggal viseli; sőt azon valódi remek szépségekhez számítandó, melyek ismételt szemlélet után hova-tovább, mindinkább tetszeni szoktak.

De nem csak jelene, hanem gazdag multja is érdekes e dicső helynek; s kivált illy magaslaton állva jól esik, téren és időn túl emelkedve, általános szemlét tartani fölötte: megemlékezvén e nép saját-ságos örömeiről és könnyen enyésző bánatáról, árnyoldalairól és jótékony őseitől öröklött erényei-ről. Laposan elterülő házfedelei rendesen keleti nyájas színt adnak az olasz városnak; de ennél azok is őrtornyoknak tetszenek, s rendkívül szilárd, bástyarovátkos házairól ítélve, főleg ha véresaták emlékeivel terhes történeteire futólag visszatekint: minden ember azt mondja „polgár-háboru számára van építve.“ Látszik, hogy még mindig az olasz középkor erőteljes méltósága ül homlokán, s annak hatalmas alkotó ösztöne árad el külsején; bárha a gyöngye utódok, kik mai nap e várakok és fönséges egyházak tágas csarnokaiban nyüzsögnek, igen parányiak. Sokat küzdöttek, és keményen a fejérek és feketék e szép téreken és hosszú utczákon; pedig haszon nélkül, és könnyelműen. És ha itthon nem volt kivel czivódni, Fiesolét pusztiták el, s Pizával versengettek, meg egyéb szomszédaikkal; sőt egykor már készek valának, a régi éviratok nyomán, egy eb miatt hadat üzenni.

Figyelmet érdemlő bélyege a mult időnek e gyakran kitörő, majdnem dühös féltékenység és

vetélkedés, mellyel az akkori olasz köztársaságok egymást kölcsönösen ellensúlyozni törekedtek; mintegy félve, nehogy ismét egyetlenegy városnak nyomasztó járma alá kénytelenüljenek hajolni. Így fejlett ki azon elszakadozottság s külön helyhatósági szellem, melly egykor annyi nagyot, szépet hozta létre sok egyes pontjain a félszigetnek; de a nép lelkében olly mély gyökeret vert, hogy a legujabb időkig Olaszhonnak majd minden nevezetesebb községe tulajdon határára szoritkozva s mintegy önmagával megelégedve, még az irodalmi közlekedést is elhanyagolva, saját életet élt. Most is főbüszkesége neki szülőhelye, s csak azután érzi magát lombardnak vagy toscanainak, és végre olasznak. De talán épen ezen híven megőrzött sajátyszerűség, s abból eredő tarka változatosság kölcsönöz az egésznek bizonyos élénk vidorságot, melly az utast meg óvja az unalmas egyhanguságtól, s mindenütt eredeti jelenetekkel kecsegteti.

Egyébiránt az időben nem csak a kívülről fenyegető elnyomástól tartottak, hanem az igátóli félelem annyira terjedett ugyanazon város lakosai közt is egymás irányában, hogy évenként idegent szoktak Podesta-ul meghíni; sőt ez óvszert törvényes szabályul álliták föl, és hosszú évek során át szentül megtarták, például az Arno mellett is.

— Förster Genuáról is írja. — Így folyának le végnélküli küzdelmek között a kétes századok; míg a város, mellyben hajdan Dante énekelt, és Fiesole festett kül- és belviharjaiban elfáradva a Mediciek altatófényü hercegi köpenye alá vonult; de teljes nyugalmat még sem talált.

Azonban korántsem a nyers erőszak véres győzelmein, sokkal szelidebb s tartósabb alapokon nyugszik Firenze dicsősége. Itt, hol Guelfek és Ghibellinek századokon keresztül a szellem és ököl fegyvereivel olly heves csatát vívtanak itt ringatták egyszersmind bölcsőjét az olasz költészetnek. E téreken, hol a művészet egykor hetruriai sírokon vándorolva a régi hamvedreket ékesíté, az ős Tuscia e titokteljes halmain kezdének az újabb fejlődés tavaszi ibolyái már a XII—XIII. században szépen fejleni; nem sokára dús virágokkal árasztva el a boldog Olaszföldet s általa Európát. Büszke is e nép saját multjára e tekintetben, s egyik magasztalója e szavakra fakad: kizárólag a képművészetről szólva ez úttal, hol van a város, melly homlokát fényesebb nevek koszorujával övezhetné, mint ez? Cimabue, Giotto, Fiesole, Brunelleschi, Leonardo da Vinci, Michel Angelo, Fra Bartolommeo, A. del Sarto, Benvenuto Cellini: mind nagyon jól hangzanak. Hiszen umbriai mesterek, de

leginkább toscanaiak emelék Romának — talán a réginek? — templomait és palotáit is; sz. Péter alkotója bizonyosan idevaló.

Innen kapta az újabb Italia még nyelvét is, miként Alfieri mondja; ki Firenze piacaira azért szokott járni, hogy olaszul jól beszélni tanuljon. Ősmeretes a közbeszéd: *Lingva Toscana in Bocca Romana*. Hogyne csevegne tehát olly szívesen e nép, melly annyira szép nyelvvel bír. Általán véve kevesen veszik észre, miszerint az olasznál egészen más a beszéd mint nálunk; neki az valódi élvezet, majdnem annyi, mint nekünk az ének. Valamint nálunk a szegény legény gyakran füttyörészve üzi el étvágyát: úgy ott a terhész vagy csónakász, hihetőleg a nápolyi Lazzaroni is, naphosszant éhen marad, csak fecseghessen. Azért míg ellenei e földet a *dolce far niente*-vel gúnyolják, baráti méltán nevezik a *dolce parlare* hazájának: mert valóban e telihangzatu nyelv, melly Dante fejedelmi költeményében páratlan hatalmu komoly erélylyel ragad meg; más részről a gyöngédség s vidorság minden árnyéklataira nyujt édesen csengő szavakat, s különösen ártatlan nők és gyermekek ajkain rendkívüli kellemmel bájol el.²⁾ Igaza van tehát azon őszinte német írónak, ki önkényt bevallja: miként az olasz szósság — Redseligkeit — a német irvagy-

gyal — Schreibseligkeit — egy vonalon áll; nincs mit vessenek egymás szemére. Ez azért ír olly sokat, mert jól tud írni; amaz hasonló okbul szívesen beszél. Kivált miután hozzájárul veleszületett élénksége, minél fogva gondolkodni is csak fennhangon képes; sőt, egy rögtönésről tett elmés megjegyzés szerint, azt mondanád, nem is fejével, hanem közvetlenül nyelvével gondolkodik.

Ugyanezen vidám elevenség teszi előttük olly kedvessé a világos színeket, s a lármás harangokat. Ezek itten mintegy élő nyelvei az egész közönségnek; azért mozogni, zúgni, szólani kell nekik minden lehető alkalommal. Firenzének különösen egy harangja — Martinella — valóságos történeti szerepet játszott: mert háboru előtt 30 napig éjjel nappal hangzania kellett; sőt a csatatérre is el szokott menni, hogy diadalra lelkesitse a polgárokat. Maga a hangzatka, ezen annyira kedvelt alakja az olasz költészetnek, valóban mintegy harangjátéka a nyelvnek. Nem csoda tehát, hogy olly töménytelen szonettet felhasználtak, miszerint Dante egyik kortársa már milliókra becsülte számát az akkor létezőknek.

Es mégis mennyire csalódnék, ki azt vélné, hogy e lenge nép csak enyelegni, rajzolni, dallani tud; tenni keveset, vagy semmit. Épen Firenzének van egy intézete, melly hatszáz év óta, a polgári

háboruk minden zivatarai közt, annyi rombolás után fennállva fényesen bizonyítja: milly kitűrést, és nemzedékről nemzedékre szálló áldozati készséget teremt és ápol itten a hit ereje minden emberi kebelben. I Fratelli della Misericordia, a könyörület testvérei, világszerte ösmereteseek. Szépen írja e társulatról Császár: Szent maradványa a keresztény szeretet égi szellemének, mellyet azon kora századokban mindenesetre buzgóbban tisztelének . . . tagjai a nagyhercegtől kezdve, a nemesség során át a napszámosokkal fűződnek össze. Gaume pedig kiemeli, miszerint az uralkodó családból való, s a bibornokérsék, meg a főnemesek mindenike egyszerű szolgálattevő tagtárs; semmi méltóság köztük. A legfényesebb körből is távozik a kötelező harangszóra, a társalgó teremből — Salon — a kórodába siet; rangkülönbségét a testvérületi, arczát is elfedő fekete öltönybe rejtve.

A XIII. században dühöngött dögvész alkalmávali keletkezése közönségesen tudatik. Az értekezés, mellyből e levél adatait meritém, részletesebben szól; s igen különös, hallatlan eredetet tulajdonít neki. Pietro di Luca Borsi-t, a szegény Facchinot — teherhordó — nevezi a könyörülők atyjának; s azt állítja, hogy társainak szitkozódása és istenkáromlásai költék föl benne ez üdvös gondolatot,

gyönyörűen előadja: miként a bűnbánatróli tan, az egyházban élő töredelem és kiengesztelés szelleme az, melly annyi drága alapítványt szüle a szükség enyhítésére. Ott, hol egykor talán borzasztó testvérgyilkolás történt, jelenleg kóroda áll. Hány templom, kápolna, vagy kereszt foglalja el most valamelly hajdan elkövetett nagy bűn helyét? — Emlékezzünk csak a milanoi Duomora, s a paviai Certosára. — Hányszor lépett e szellem a haldokló uzsorásnak fekhelyéhez, a legkegyetlenebb, leghatalmasabb zsarnok halálos ágyához, s kárpotlást, elégtételtkövetele — és nyere tőlük? Mennyire megy száma főleg Olaszthonban, de másutt is, hol a kereszténység öntudata ki nem halt, azon könyör-intézeteknek és jótékony egyleteknek, mellyek létrejövetelét a töredelemnek, magán szerencsétlenség, városokat pusztító dögkór, vagy más valamelly közveszély által fölriasztott érzete eszközlé. Ekként változtatja a hit áldássá az átkot. Borsi is e szellemhez folyamodott, midőn terhésztlársait rávévé, hogy minden szitokért bűnhődésül egy kis alamizsnát tegyenek a holt Megváltó képe elé helyezett isten-szekrénykébe, mellyből a híres könyör-egylet támadott. E szerint a keresztény irgalom isteni magva szegény munkások kebelén foganzott volna meg először; s durva Facchinok káromkodásaiból

keletkezék a társulat, melly több mint félévezred lefolyása alatt megszámlálhatlan áldást terjesztett a nyomorral küzdő népre, s annak szívébe nőtt. Az 1623-iki dögvész megszűntével, midőn e testvérület kis kápolnájából indulva több egyházakba háladó körmenetet tartá, minden harangok zugása közben kíséré a tömeg, szüntelen kiáltozva: Viva, viva la compagna della Misericordia! ³⁾

Méltán hordja tehát Fiorenza czímerül az erő, és szelíd ártatlanság jelképeit: az oroszlánt és liliumot; s e mélyen keresztény városrul, melly börtönére is azt írta: oportet misereri, nem elég csak annyit mondani: hogy itt született a költészek fejedelme, s az olasz nyelv teremője; meg a jeles történetíró, de kétélű politikus; és az, kinek szennytelen dicsőségét a Duomo koronája hirdeti; és az, ki nevét mint festész, szobrász és építész együtt halhatlanítá. Még az sem elég, ha Cimabuet emlited, kinek híre akként növekedett, a mint ismét keresztényülni kezde a művészet; és Fra Bartolommeot, ki soha sem volt nagyobb, mint midőn ügyes ecsete kicsapongó műveit elégeté. „Hanem ki kell emelni X. Leot, a tudomány és művészet fényes pártolóját, ki a XVI. század félelmes viharait fölkelni látta; és Benizzi sz. Fülöpöt, a béke apostolát Guelfek és Ghibellinek közt; és néri sz. Fülöpöt, a papok példá-

nyát; s végre Pazzi Magdolnát, Olaszhon sz. Theresia-ját. Ezeknek is joguk van, s Isten előtt nagyobb, hazájuk dicsőítésére. — Gaume. —

XXII.

FIRENZE, sept. 3. reggel.

Egy pár óra múlva indulunk Livornoba; de még sok mondani valóm van Toscana szép fővárosáról.

A végetlen elmélkedésre készítő Campanile-ről leszállván, tegnap 9 után ismét S. Lorenzoba menénk. Hogy káplánjai parducz színü bőrt viselnek, ez talán csak a magyar szemét szúrja. Épen halottas mise utáni engesztelő imákat végezve, a templom közepéni ravatal mellől komolyan távoznak; mi ránk nézve igen jó előkészület volt a Mediciek nagyhírű sírhajlékainak látására. A nagy Cosimo unokái Giuliano és Lorenzo nyugszanak az elsőben, kiket VII. Kelemen parancsára Buonarroti dicsőített. A nap és éj márvány alakjai környezik amaszt, a hajnal- és alkonyéi ezt. Mind szép, s a be nem

végzett remekek is hirdetik a mesteri kéz erejét; de mégis egyedül Lorenzo szobra lön 'érdemes Michel Angelo „gondolat-“ ának nevére. Szemléletében elmerülve, sokáig bámultuk az eszme meglepő nagyszerűségét; mignem a kar háta mögötti magas és gazdagékü udvari kápolnába — Capella de' sepolcri, vagy de' principi — vezetének. Sötétes márvány falai a Kozmák és Ferdinandok síremlékeit őrzik. A jaspis, agát, lazuli és más drága kövekkel himzett diszitmények pompája milliókat emészte már föl; s még többbe fog kerülni, mert folyvást csinosítják. De mindennél dúsabb élvezet nyujtanak a merész kúp ablakai világánál lemosolygó gyönyörű frescok. — Benvenuti, akadémiai igazgatótul. — Mondják, hogy e templomban magyarázta Bonnano a nagy Dante-t: elégtételül a számkivetésben elhunynak. Képzelheted, hogy ezt én helyesleni nem tudom; de túlbuzgó tisztelői elragadtatva erősítik, miként Athen története ennél szebb adattal nem bír.

Szomszédja ez egyháznak a Michel Angelo rajzolta híres Medico-Laurenziana könyvtár: melly az első kiadásoknak szép mellék csarnokban felállított gyűjteményén kívül, merő drága kéziratokból áll, miket függönyökkel fedett írópolcz alaku faszekrényekben üveg alatt tartanak. Ösmeretes a régi

szerzetesektől eredő szokás, becses irodalmi kincseket lelánczolni; de ennél is erősebb láncz vala az időben az egyházi kiközönítés — excommunicatio — arra, ki valamelly kéziratot elidegenit. Hasonló törvények hálára kötelezhetnék a tudományszerető utódokat; ha igazságosak tudnának lenni. Alkalmunk volt, többi közt, a legrégibb Virgiliusból épen a szünnapi sietve utazókra illő szavakat olvasni: *mentis nec placidam dat cura quietem.*¹⁾

Minket is tovább üztek a messze száguldó vándor-vágyak; s a nagyhercegi térre sieténk, végbucsút venni naponként látott szobrászati kincseitől, s az egyik szögletén mogorván emelkedő Palazzo Vecchiotul. Egymással küzdő hatalmas emlékek csatolvák e helyhez: palotákat — az Ubertikét — romboló dühös néptömegé, s a néplázasztásért életével adózó Savonarolaé; annyi összeesküvés, ismételt száműzés, zendülés, zavar és boszú képei fognak körül: hogy teljesen ide illőnek találod a szabadban Bandinelli Cacust leverő Herculesét, s a Lándzsások csarnoka — Loggia dei Lanzi — alatt Benvenuto Cellini Perseusát, Donatello Judithját, és Giovanni de Bologna híres művét, a Sabinai-nő elragadtatását; még csak Michel Angelo ifjúkori Dávidja is, kinek karját az 1527-iki népostrom összetöré, inkább véres mint pásztori gondolatokat látszik

illy társaságban táplálni, a hat régi nő-szobor pedig háttérbe vonulni. Ammanati szép kútja is elpusztított ház és kialudt máglya helyén áll; s a régi palota merész tornyának — Barberia — börtönül, és pedig a legjobbik Medici börtönéül kelle szolgálni. De ha feledni tudja e piacz történeteit a műbarát, kéjelegve legeltetheti szemeit a művészet remekein; s akkor a daczos képü, régi, szilárd épület is gyönyörű föllegvárnak tetszik. Mi ebben egyebek közt a boldog kis ország rendeinek teremét megnézvén, csinosnak találtuk, de nem nagyszerűnek. ²⁾

Még egyszer és ez úttal utoljára kerestem élvezetet az Uffizi palotában, mellynek több mint husz tereme végetlen kert gyanánt terül el a belépő előtt; elbájolva s megzavarva a válogatni akarót. Hálátlanság volna meg nem említeni: miszerint bámulandó gazdagságát ez is nagyrészt Romának, a sz. Péter széken ült Medicieknek köszöni. A leghíresebb festészek sajátkezü mellképeinek gyűjteménye egyetlen a maga nemében: itt látod a halvány Rafaelt, a tisztos Da-Vincit, a komoly Michel Angelot elődeik- s számtalan utódaiktól környezve; és a Medici Villa jeles díszedényét. Az ó és új érczművek közül Bolognai János szellőnél könnyebb Mercur-ját, Benvenuto Cellini fegyverzetét, meg a romai 24-ik sereg sasjelét — talán a Cannai csatából — említem.

Baroccio teremében el ne feledd a drága kövekkel kirakott nagy nyolcszögű mozaik-asztalt, mellyen 22 művész 25 évig dolgozott. ³⁾

Hetruria fővárosában a hasonló nevű régiségeket nem szabad elmulasztani. Van valami igen érdekes és tanulságos e könnyű cserepek szemléletében, mire legkevesebben figyelnek. „Les vases étrusques, conservés par la religion des tombeaux, sont parvenus jusqu' à nous, malgré leur fragilité, en plus grand nombre, que les monumens de marbre et de bronze des mêmes époques.“ ^{*)} Ezt idézi Maistre gróf, az 1809. Mercure de France-ból, a vallás fenntartó erejének bizonyságaul.

A szerfözlött hosszú folyosókon végig ismét szobrászati művek egész seregén keresztül kell távozni a művészet fényes hajlékából. Te tudod, hogy én a jót és szépet bárhonnán jöjjön megbecsülöm; de ezen régi márvány alakok soha sem fognak annyira megvakítani, hogy Goetheként egy hatalmas Jupiter-főt reggeli imádat tárgyaul ágyam elé állítani, vagy a Giustiniani Minerva előtt térdre hullani kész legyek. Nem akarok a Mythologia förtelmeiről szó-

^{*)} A sírok vallásos tisztelete által megőrzött hetruriai edények, törekenységük daczára, nagyobb számmal maradtak fenn napjainkig, mint ugyanazon kornak márvány és bronz emlékei.

lani, hogy e szennyes istenségeket valódi értékökre szállítsam; csak a történet embereiről egy pár észrevételt. Plinius megvallja, miszerint sok nagy férfiú ábrázatát saját képzelete után készítteté; azt is jól tudjuk, hogy a zsarnokok zsarnokabb utódai elődeik szobrait lenyakaztatván, más fejeket rakattak azokra: tehát ritkán vagy biztosítva arról, miként valóságos képmások állanak szemed előtt. De főleg azt nem felejtethem el, hogy e világ nyomorult urai tömjént és áldozatot követeltek, sokszor már életükben templomokba helyezett képeik számára; s annyi nemes keresztény vér omlott ez istentelen kívánság férfias megtagadásaért. — Augustustól a pogányság teljes buktaig félszáz császár s császári nő jutott az istenek közé. — Mikép tudnák tehát e szobrok, valódi bálványozás és pulya szolgai alávalóság maradványi, a jobb érzésű nézőt lelkesíteni? Alig rajzoló valaki hivebben e néma gyülekezetet, mint a szellemdús francia vándor Gaume: „A római császárok mellszobrainak Augustustól Diocletianig terjedő gyűjteménye jellemteni tekintetben igen érdekes. A lapos homlok, lecsüngő hústömeg, az arcnak igen kifejtett alsórésze, bika-nyak, kidüledező éles, vagy kis elmélyedő szemek a kiálló orr mellett, némellyeknek tisztátlan vadállatok, másoknak nagy ragadozómadarak alakját nyomják képükre.

A vér és piszok személyesítőinek vonásaiban e ket-
tős bélyeg rettentő valódisággal tükrödzik. Ezek
közt állanak Olymp dicső lakói, s a végetlen csar-
nok két oldalát foglalják el. Csúnya holtalag —
catacomba — ez, hol a pogány előkor, mozdulatlan
jéghidegen, e három szóban rejlik: kegyetlenség,
bujaság és halál. A keresztény szemlélő előtt csúf
meztelensége daczára is épületes e kövévált, régi
világ tekintete; s ajkai csendes imát rebegnek An-
nak dicsőségére, ki e borzasztó kort sötét odvába
üzé.“

Délután a város legközelebbi vidékéből négy
különösen érdekes néző-pontot választánk ki: San
Miniato-t, Poggio Imperiale-t, Bello Sguardo-t, és a
Cascine-t, hogy teljes vidám képével távozzunk
kedves falai közül.⁴⁾

XXIII.

LIVORNO, sept. 4. este.

Gyöngé ködfátyol lebegett a szép Firenze komoly arczán, midőn tegnap reggel elindulánk; de fenn az ég tisztán kéklő nyájas azurja jó reménnyel kecsegtetett. Az ő Duomo óriási alakja gondos atyaként messzire kísért bennünket, s Piza felől hűs szellő lenge a kerties rónán végig. A híres szalmakalapokat gyártó Signa-nál gazdag olajerdő fedte halmok közé, művelt szép völgyekbe jutánk, majd mindig a halványzöld Arno szelid partjait kísérve. Sebesen kigyózkodott a vasuti vonal ez apró hegyeken keresztül; s miután azok szétágazának kies térségen át, gyümölcsdús szőlős kertek közt haladánk Empolitól Pizáig. Ezen túl csupa magyar alföldi síkság terül el a pálya két oldalán; míg a fényes délben is irányt adó világító tornyok, s a tenger síkján fejeződő vitorlás nagy hajók Livorno közeledtét hirdetik.

Nem hiába repültünk ide három óra alatt; mert csakugyan jókor, fájdalom nagyon is jókor érkezünk. Az e napra hirtelt gőzös vesztegidőt vala kénytelen tartani, és mi vele együtt; mivel San

Giorgio csak 5-ikén indul. Ámde nincs az ernyedetlen utas szükében a nézni való tárgyaknak, akár Livornoban maradjon, akár 4 — 5 óra alatt Sienába ránduljon. Ketten ez utóbbit választók; némán hálát adva az isteni bölcs gondviselésnek, melly ekként nyujta alkalmat a különben elhanyagolandott érdekes város látására. Pedig meg kell vallani, a ki tudni akarja minőnek kellene lenni sok be nem végzett firenzei templomnak, menjen Sienába; s az ottani híres főegyházban, a némethez szító toscanai régibb építőmodor eszményét teljes pompájában fogja szemlélni.

A déleesti órákat még a tengerparti világváros üzéri lármájában töltvén; alkonyi séta közben gyönyörködő tanui valánk a kikötő árboczerdejét esthajnali pirral előzőnlő, leirhatlanul szép napleáldozásnak: mellynél, a perczenként enyésző biborsugarakban fürdő végtelen víztömeg fölött, két nagy fenyő-vár kifeszített vitorlakkal látszott a távolban őrt állani.

Ma hűvös reggel, alig hasadt a hajnal, köpenybe burkolva fölkerelkedtünk a gözkocsira, melly Empoliig ösmeretes tájakon roboga át. Innen kanyarodik a sienai vaspálya hegyek közé. Szelid halmok szegik be a gazdag völgyet, mellyen végig utunk vezetett. A tetőkön és hegyoldalokon kedves

faluk és uri kastélyok fejezlenek. Első állomás Castel Fiorentino, második Certaldo, mint egy uralgó vár a hegyormon. Ez után szűkebb lesz a völgy, de a vidék még szebb, regényesebb Poggibonsi-ig. A boráról híres chianti völgyből mindig emelkedik a pálya, s egy kevéssé vadul a környék a készülőben lévő alagutig; de mihelyt meghágod a sienai dombot, úgy mint mi hat őszvér húzta társaskocsin, vagy egy év múlva talán a hegyüreget átmetsző gőzösön, azonnal dúsabb növényzet pompája mosolyog eléd.

Szelid olajfa ligetek és szőlős kertek közti zöld halmokon, az őskorban kialudt tűzokádó helyén, nyugszik a gyönyörű s egészséges fekvésű, hosszas háromszöget képző város. Az éjszaki magas Porta Camulliatól kezdve folyvást le szállasz a Piazza del Campo-ig: melly félkörben, csigahéj gyanánt, elmélyedő főpiacz egyike a legkedvesebb- s legkülönösebbeknek Olaszthonban; de még nevezetesebbé lesz az által, hogy évenként híres lóversenyeket tudnak tartani egyenetlen felületén. A középkori hatalmas köztársaság erejét legméltóbban hirdeti a völgyből dicsően kiemelkedő székesegyház, mellynek szobrok- és mindennemű, különféle városokat jelentő, állatokkal megrakott homlokzata elé szép márvány lépcsők vezetnek föl. Itt látni igazán a jelképeknek

azon egész rendszerét, mely a középkor művészetében és életében nyilvánul, s a költői léleknek részvétét minden időben fölébreszti. Valóban a milly megható nagyság, ép olly következetesség jellemzi a keresztény építészet hajdani remekeit. Ezeket bámulva majdnem hajlandó az ember Geramb szigorú ítéletét helyesleni, miszerint: korunk minden szent iránt meghidegülve, nem képes többé olly templomot emelni, minőnek kellene az Ur hajlékának lenni. Ezek a titkos Duomok olly eszméket képviselnek, mik fölött az időnek nincs hatalma, s a mellyek soha romba nem dőlnek.

Midőn a két oroszlánon nyugvó oszlopoktól környezett főkapun belépsz, lábaid előtt e szavak: *Castissimum Virginis, templum caste memento ingredi*, figyelmeztetnek a hely szentségére. Falai fejr és fekete márványlapokkal boritvák; kövezete főleg a nagyoltár közelében, merő rajzokból alakuló márvány-szőnyeg, mellyen Abraham áldozata és Mózes — Beccafumi-tól —, Hermes Trismegistus az ő kortársa, meg Eratostenes Sibylla-ja és hasonló alakok szolgálnak a hittitkok fönséges zsámolyául; arany csillagokkal meghintett boltozata vetekedik az ég legszebb azurjával; Pierino del Vaga rajzai után festett ablaküvegei és hatszögű kúpjá gyönyörűek. Az oszlopok fölötti párkányfalazaton a ro-

mai pápák mellszobrainak szakadatlan sora sz. Pétertől III. Sándorig páratlan diszitmény. Négy oroszlanra helyezett oszlopok könnyedén emelik a Pizai Miklós domborvéseivel megrakott szószéket. Általán véve a szépművészet drága csarnokául is tekinthető, annak első derengésétől a XIII. században kezdve, fokanként kifejtett tökélyéig. A templom alatti régi Battisterioban lévő keresztkúton, valamint ker. sz. János felső kápolnájában is, találsz domborzatokat Jacopo della Quercia-, Lorenzo Ghiberti-, és Donatello-tul; a Capella del Voto-ban szoborműveket Michel Angelo-, Bernini-, Tene-ranitól; a Libreriában, hol a híres, paránykép-dús kar-imakönyvek vannak, Rafael rajzai után készült festvényeket; a templom karában jeles favéseményeket. Főoltárképe Peruzzitól való. Egyik szenteltvíz-edénye régi — antik — kargyertyatartóbul alakult; a másik Quercia műve. Szóval annyi szép és érdekes tárgy fog körül, hogy szívesen töltenél benne napokat; s valóban nehezedre esik tőle megválni.

A Duomo előtérét jobbra a nagyhercegi palota, balra az érseki lak keríti. Szembe áll vele az, a mi templomok átellenében mindig illő helyén van: Ospedale della Scala, 400 betegre; a IX. század elejéről alapítvány Fra Sorore-tól. Szép egyházát Domenico Bartoli frescoi ékesítik. Minden teremnek

valamellyik szent nevét adák: p. o. S. Leopoldó, sat. Főtornácza végablakából, délnyugat felé mosolygó bájos völgyre, életadó pompás kilátás nyílik.

A másik dombon éjszakra eső S. Domenicoba egy keveset alkalmatlan a felhágás; de annál szebb, az előtte elvonuló árnyékdús fasor alól visszatekinteni a nagyszerű Duomora. E templon igen nagy, de igen egyszerű. Magas üres falai, téglakövezete, meztelen padlása nehezen fognák ide csalni a vándort, talán még a Buonarrotinak tulajdonított szentség ház sem; ha Siena drága leányának, sz. Katalinnak kápolnája itt nem volna: kinek az oltároni remek képe Andrea Vanni-tól, és Sodoma gyönyörű festvényei a művészeket most is utánzásra készítetik. A szelidség, türelem és ártatlanság ezen angyala egyike azon ritka nőalakoknak az egyházi történet terén, kik épen a legfőbb kormány irányában olly jótékonyan hatalmas befolyást gyakoroltak, mellynek eredményeit minden századok áldani fogják. Midőn XI. Gergelyt rábírá, hogy székét Avignonbul Romába visszavigye, Europa sorsát dönté el. Illy fő-re sz. ereklje gyanánt tekint, kiben az emberiség java iránti rokonszenv él; ha talán nem is tagja most az akkor megszabadított egyháznak. Gaume megemlíti sz. Bernardint is; de súlyegyen tekintetéből, nehogy elbizza magát e tisztos város,

nem felejtí el megjegyezni, miként Ochín a hitehagyott szerzetes, és Socín a tévfőnök is idevaló. —

Fonte Giustához, a bástyán zöldellő Lizza sétány mellett, legszebb kilátásokkal jutalmazó ösvény vezet. E különben kisdud egyház Peruzzi híres Sibyllajáról, midőn Augustusnak a Megváltót hirdeti, nevezetes. Igen érdekesek benne Colombo Kristófnak egyszerű ajándékai az újvilágból: békateknő alaku nagy halcsont, kis fapaizs, és kard; jeléül azon tiszteletnek, mellyel még sienai egyetemi tanuló korában a Fonte-Giustai Madonnához viseltett, és hálaul a hajótöréstől csodálatos meneküléseért. A szent hajlékhoz van csatolva egy kis lánytanoda. ¹⁾

A sienai pályaudvarban 2 álarczos fekete köpenyű frатели-vel találkozánk, kik jót tenni járnak minden felé. A szükölködők javára koldulni, és temetni kedvencz foglalatosságuk. Midőn esti 9 órára Livornoba vissza érkezénk: épen hasonló üdvös működéstől jövének néhányan fejez öltönyben, égő fáklyákkal a városba. A fáklyák egymásután elalusznak; a testvérek egyenként csendesen elszéledve haza térnek; s csak a jó Isten tudja, ki mit tett, csakis ő jutalmazza. ²⁾

XXIV.

ROMA, sept. 7. reggel.

Itt vagyunk hála Istennek! az örök város ősi falai közt, a pogány előkor nagyszerű sírjánál, s az europai kereszténység áldott bölcsőjénél; itt a világtörténet tűzhelyén, hol minden század nyomait hagyta, minden kö emlék, s a por is beszél a múlt idők nagy eseményeiről. Itt a francia köztársaság által egy másik köztársaság körmeiből kiragadt pápai trón zsámolyánál, melly e pillanatban kétszeresen érdekes, kétszeresen hiteles: miután e legujabb történeti csoda rányomta ismét, szemünk látára, az isteni eredet és felsőbb ápolat dicső bélyegét. De halld előbb, miként jutánk ide.

Tegnapelőtt délután egy kis félelemmel, némelly pillanatban irtózáttal ladikoztunk a gőzöshöz, ugy dobálta kis bárkánkat a nagy hajók lánczai közt is szeszélyesen hullámozó tenger. A kikötőbéli elindulás mindig pompás jelenet; az elhagyott város ilyenkor szokta büszkélkedve kitárni minden bájait. Livorno is szépen és hosszan látszott a tengerparton elvonulni egész a szomszéd hegyekig, mellyeken elszórt számtalan nyaralót kaczerkódva villogtatá.

A tömött teremben elköltött türhető ebéd után föl-sieténk a fődözetre, aggodalom nélkül élvezni a vízi út örömeit: mert az idő csendes, a hajó nagy és erős volt; s ez vala szerencsénk. San Giorgio jól viselte magát; a tengeri bajnak semmi nyoma; s kényünkre nézegetheténk körül az egekkel özszeolvadó tágas láthatáron. Balról az elmaradozó partok lassanként a távolban kékelleni kezdének; jobbra Gorgona-t, Capraja-t, azon túl Elbát mutogatták. A két első sziget közé eső naplemenet olly tiszta volt, mintha valami végetlen róna szélein halt volna el. Bajnok gözösünk férfiasan tört előre; s a dörgő kerekék alól kiszoruló hófejér hullámok a sötét tengeri-kék alapon gyönyörűen habzának. Elba felől nem sokára a porto-ferrajo-i fénytorony magános világa csillámlott az esthomályon keresztül.¹⁾ Monte Christo éjjel maradt el jobbra, Dumas tisztelőinek nagy sajnálatára. Sok szép nép vala hajónkon, különösen vagy 20 francia pap, kiknek szerény magokviseletén, buzgóságán épülni kellett. Nyugvó helyhez tehát nehezen lehete jutni, ámbár a papíron mindenki biztosítva volt róla; hanem annál jobban használók mi az alkalmat, kik rá szerttehetni szerencsések valánk, késő reggelig.

Nyolcz óra után már beértünk a civita vecchia-i kikötőbe, mellynek csendes zöld vizein nyugalom

uralkodék és béke. Ambár minden veszély nélkül jövenk, mégis jól esett a biztos öböl karjai közt látni hajónkat; mert csak a tengeren érti az ember igazán, milly szívből-szakasztott kérése az egy ösmeretes imának: *navigantibus portum...* A három színű lobogó azonnal föltűnt; két francia gőzös örködött a bejárásnál, s tatarozó katonáik munka közben kedvükre dúdolák a Marseillaist: de a révpart épületein szembe ötlő pápai czímerek, és nevek biztosítanak felőle, hogy itthon vagyunk. Mig a rendkívül számos vendégek útleveleit átnézték, jó sokáig kelle várakozni; s mire kiszállhatánk szinte 11 óra lön.

A Dogana-n — vámhivatal — hamar átesénk; de a rendőrség igen lassan járt, pedig ajtaján az erélyes II. Gyula neve diszelg. Előteremében régiségek, tört oszlopok, sírkövek, mellszobrok vannak felállítva; hihetőleg a várakozó idegenek időtöltésére: de szomorú kárpótlás ez annak, ki már repülni szeretne a vaticani műtárakba. Igaz ugyan, hogy ma szokatlanul számosan érkezénk egyszerre: mégis tudván, miszerint az erre siető utasok $\frac{99}{100}$ része még az nap Romába akar jutni, nem ártana e jó uraknak Mercur-tól szárnyakat kölcsönözni. Azonban e miatt epésen neki iramlani a pápai kormánynak, csak lépkóros angol szokott;

s az egyházi államnak jelen, szigorú vigyázatra intő politikai körülményeit sem szabad feledni.²⁾

Két óra tájban úton valánk, s ez jó darabig a tenger partjain vezet; talán hogy a végetlenhez, nagyszerűhöz szokjék tekinteted, mellynek hazájába sietsz. Balra szelid, apró hegyek láncolata nyulik el; előtted pedig nem sokára szétterül, egész fönségében és magányában, a romai híres — Campagna.

Hogy az örök városba juthass, bár merről érkezel, ezen keresztül kell vándorlanod; s ez az első igen kedvező alkalom a kifakadásra azoknak, kik e világon minden rosszat a kathol. egyháznak, s jelesen a pápának szeretnek tulajdonítani. Nem is mulasztja el egy könnyen a legüresebb fejű kalandor sem, e szép gúnytárgyat — auf's Pfaffenregiment — a papi uralom — Hierarchia — rovására feldolgozni: mintha e pusztaságot ő, s nem a természet és idő folyama alkotta volna; mintha ő, s nem az idők és körülmények tartanak fenn.

Egy kevés szellem és jóakarát sokkal szelidebben tud ítélni e jelenet fölött; mint például Necker leánya, ki megemlíti: „Les déserts qui environnent la ville de Rome, cette terre fatiguée de gloire qui semble dédaigner de produire.“ — Co-

rinne, l. 1. ch. 5. —*) Épen ez eszmét fűzi tovább egy német utazó, ki szerint: e föld csak győztes hadseregeket szokván hordozni hátán, egyebet eltűnir nem akar; s kineveti a sebeket, miket rajta a földművelő ekevasával ejteni törekszik. Ellankadott, kimerült e tér; s Roma fölséges nyugalomban fekszik, közepette a természet és történet által körüle felhalmozott romoknak. Mintha illy szent magányra volna szüksége a multat és jövőt összefűző, századokat és népeket egybekötő halászszekének: hogy szentül megőrizze a gondjára bízott hit-hagyomány üdvös kincseit. *)

Egyébiránt a Campagna legnagyobb részét használják, művelik; s tulajdonképen inkább állandó lakosok hiányát kell értened, midőn e vidéket pusztának szokták nevezni: mert az igaz, hogy e több mérföldnyi térségen, kivévén azon évenként átvonuló népséget, melly bizonyos időben vet, arat és betakarit, s azután ismét hegyei közé vonul, rendszerint csak egyes pásztorok ögyelegnek szép-faju nyájaikkal. De ezt az ottani birtokosok és gazdák érdeke szüli; kiknek ítélete szerint e vándor-használat, s a rétek- és legelőkből nyerendő

*) A Roma városát környező sivalag, e dicsőségében kifáradott föld, méltósága alattinak tartja valamit teremni.

biztos jövedelem az ő körülményeikhez legjobban illő. Legyen csak szükség a földre, s szaporodjék a világ: majd benépesül, s felvágatik e róna is mindenütt.⁴⁾

Hasonló védíratokra legkevesebb szüksége van a tiszamelléki zarándoknak, ki Roma nyílt mezején a sík magyar föld mására tüstént ráösmer. Egyes csárdák, — köbül, emeletre készült fogadók, de mégis merő csárdák, — majorok, gazdasági épületek, elszórt tanyák, tengeri vetések, nagy rétek, karsu szénaboglyák, kövér gulyák stb. mind kedves hazánkra emlékeztetnek. Derék, szálas, szépszarvu marháik is, mellyeknek ősein Cincinnatus, a dictator, vígan szántott, egészen hasonlók a mieinkhez. Szinte jól esett a sok fasor övezte kertekből kibontakozva, ilyen jó hosszút nézni e korlátlan téren, hol még csak lóháton ballagó hajcsárt, meg egy kis fürge ménest sem nélkülözénk.

Ezeket látva, milly könnyen eltudom én magamnak képzelni, a mit Villani Máté ír: hogy a magyarok az 1350-iki közbucúra seregestül vándorolván, az éjjeleket nagy tüzek mellett a szabad ég alatt tölték. Természetesen itthon találák magokat, ugyis mint az időben oszlatlan közhitű, buzgó katolikusok, ugyis mint a róna magyar föld pásztori lakói.

Estebédünket Palo-nál költők el, hol a francia kis tábor kinn tanyázott; harczias-képű, barna, szőrös tisztjeinek egy része pedig a vendéglőben telepedett le. Egyikkel beszédbe eredvén, Afrikában nyert becsület-rendjét széles mellén jól megnézegettük; s mosolyogva figyelmeztetők, hogy ez a király adománya, nem a köztársaságé.

Alkonyatkor indulánk tovább, s a beálló éj kedveze a lélek magábaszállásának; mert az utolsó állomásoktól kezdve, mindenfelől komoly történeti emlékek kísérik a Romához közeledőt. Több mint két ezer év nagyszerű jelenetei fogják körül; s századokra oszolva vonulnak el szemei előtt. Minden nyom, minden göröngy nevezetes e világhódító utakon; minden kapu dicsekszik a rajta bemenő híres személyek neveivel. Az általunk követett irány, ez Aurelius Cotta-ról nevezett, s IV Pius gondosságát hirdető Via Aurelia, meg a Porta Cavalleggieri e tekintetben talán legszegényebb: mégis érdekes tudni, hogy a mostani Bottaccio közelébeni nyaralójában halt meg Antoninus Pius; s hogy erre tódultak 1527-ben a Bourbon Károly alatti féktelen, rabló csapatok, mellyek vezére, a Connetable, épen az említett bejárásnál sebesült meg halálosan. Legfontosabb volna ez ösvény, ha az apostolok fejedelme is, miután Nápolybul indult hajója szélvész

által Hetruria partjaihoz vetődött, ezen érkezett székhelyére: miként Gerbet régi monda nyomán lehetőknek véli.⁵⁾

Csak éjfél után pillanthatók meg igen közelről, a csillagok remegő világánál, az emberi alkotóerő fönséges csodáját, sz. Péter temploma dicső kúpfödelét. Szívünk tehát nem doboghata messziről látására; hanem egyszerre lepett meg az éji homályban fenn lebegő roppant tömegével. A világváros kapuja zárva volt, s Frankhon gyermekei őrzék; de nem sokára megnyilt a keresztény vándoroknak. S képzeld azt a pogányságot, sötét éjjel Nero Circus-a és Hadrian sirtornya előtt, az ő hidján át, először is Marc Aurel templomába vittek erővel bennünket; mellyből alig tudánk megszabadulni, s 2 órára nagy nehezen Cesari-hoz vergődni.

Az éjszakai érkezést egyedül az teszi érdekessé: hogy reggel fölébredve, rögtön az örök város közepén találod magad, s egyszerre élvezed teljes örömeit a lelkesedésnek, melly ennek látásán mindenben fölgerjed; hacsak, miként valaki pajzánul mondá, a berlini Nicolaik fajához nem tartozik.

XXV.

ROMA, sept. 7. este.

Ma jöttünk, s talán már mehetnénk vissza; hiszen láttuk délelőtt a Vaticánt sz. Péterrel, délután a Capitoliumot az alján elterülő Forum romanummal. Mi kell több? E két helyen központosul mindaz, a mit itten kereshetsz: mult és jelen, pogányság és kereszténység; mulandó és maradandó, idő és örökké valóság. E kettő szövődik itt át mindenben; s ha Roma falai közt egyoldaluságtól ment tiszta éledeletben kívánsz részesülni: a multat ösmerni, kellőleg méltányolni; s a jelent érteni, becsülni, szeretni kell tudnod. Hit és tudomány nélkül Roma üres és néma; de ezek testvéri karjain, minden lépteden kettős gyönyör virága fejlík: mert nincs körüléd egy talpalatnyi tér, mellyet a pogányság valaha nem bírt és jellemét rá nem nyomta, mellyet a kereszténység el nem foglalt és meg nem szentelt volna.

Ez észrevétel áll különösen a Nero véresemlékü pályakörének — circus — helyén égbe nyuló vaticani sz. Péterre nézve, melly a zarándokot ellenállhatlan erővel vonja magához tüstént megérkezése

első pillanataiban. Másfél évezred óta sereglenek a világ minden részeiből, keletről s nyugatról számtalanok, nagyok és parányiak, szentek és bűnösök az egykori halász dicsőült sírjához. Constantintól nagy Károlyig, s ettől Ferenczig és Miklós czárig annyi hatalmas koronás fő hajlott meg e szent hely előtt; s annyi szegény árasztá el azt könyeivel és csókjával. Ez ünnepélyes világjárdalatnak szakadatlan lánczába füződénk mi is; s egy pár óra múlva az angyal hidon át, s angyalvár előtt elsietve, a világhírű Piazza di S. Pietro-n valánk. Milly szép, minő becses tér ez! kivált annak a ki nem felejtí, hogy valamint az egész város, úgy ez is *Martyrum sanguine rosea*. A két gyönyörű szökőkút örökké szétfecskendő cseppei nem akarják, de nem is fogják soha az itten özőnlőtt keresztény vér emlékét lemosni. Örökké igaza leend a szent pápának, — V. Pius — ki a tőle ereklyét kérő lengyel követnek e piaczon lehajolva, egy marok földdel kedveskedett. Caligulának egykor a vaticani pályakör határjeléül felállított egyiptomi díszgúlája is — obelisk — nagyon ide illő, hiszen tanuja vala a komoly Tacitus rajzolta, örök borzadalmu jelenetnek: midőn az élő fáklyákká változott keresztények szurokkal bevont, égő testeinek világánál Nero, a császári kocsis, lovait kormányzá. Add hozzá Bernininek kétfelől gyönyör-

rüen összekanyaruló, négysoros oszlopcsarnokait, a fölöttük elvonuló majdnem két száz alakra menő szent sereggel; s elragadtatva kell bevallanod, miszerint ennél méltóbb előudvara az apostolok sírboltjának nem is képzelhető. ¹⁾

Ne kívánd, hogy az első benyomásról, melyet a szegény halász ravatala fölé tornyosuló szent hajlék rám tőn, ez úttal kimerítőleg tudósítsalak; hasonló érzelmekről az ember önmagának is csak később, többszöri látogatás után képes számot adni. Miként Correggiorul mondják, hogy egy szép festvény nézésében elmerülvén, a benne rejlő művészi tehetség érzete véletlenül e szavakban tört ki: *anch' io sono pittore!* olly hatalmasan ébred föl az egyház gyermekének keblében, vallása legdicsőbb templomának látására, a katolikus öntudat; s ha nem mondja is, büszkén érzi magában: *anch' io sono cattolico.* Minden nagy benne; s azért semmi felőtllő. Finom tapintattal használt gazdag aranyozatai, s drága szoborművei, a hihetlen tökélyű mozaik oltárképek, s a legbecsesebb márványok elenyésznek eleinte az egésznek fönséges összehangzásában. Valóban méltán lehet kérdeni: minő emlék — monumentum — ez, mellynél az emberi szellem mű-remekei is fölösleges diszitményeknek látszanak? S az építészeti arányosságnak ezen csodája, misze-

rint első pillanatban nem rohanja meg a belépőt óriási nagysága lesújtó erejével, jótékonyan hat a keresztény vándorra: ki először lelke magasztosb örömeit élvezendő, szíve mélyébe szeret inkább visszavonulni; s néhány perczig legalább háborítatlanul elmélkedve imádni — *ad limina apostolorum* — a mennyei végzeteknek e sírnál különösen föltűnő határtalan bölcseségét s rendületlen hatalmát. Hallgasd meg Uram azt, ki messze földről jön ide a te szent nevedért! ²⁾

A szent szék bécsi követének kegyes ajánlata nyomán, bátrak valánk a pápai lak első emeletében szállásoló Antonelli bibornoknál tisztelkedni. Így lön alkalmunk első nap tüstént bejutni a félelmes — ? — Vatican külsarnokaiba s néhány teremébe. Ha olasz földre lépve, azonnal szelidebb lég környezi a vándort, s derültebb ég mosolyog le reá: lehet mondani, az olasz égalj szende vidorsága e híres palotára önté ki minden kellemeit; olly kedves, olly nyílt, tágas és világos helyzetűnek találók azt. — Különös, hogy illy tiszta, vidám, fényes csarnokokban tanyázik az a világvakító sötétkedés — *obscurantismus*? — Hozzá járulván az ifju álladalmi titkárnak francia csín mérsékelte olasz tűzből eredő fesztelen könnyedsége, s bizalomra-hívó őszinte nyájassága: nem csoda, ha mi örökre kedvező benyo-

mással távozáink innen; s a finom Antonellit rendkívül alkalmasnak ítélők azon nehéz feladatra: hogy a Vatican mennyköveit, e kényes XIX-ik század viharos középéveiben, gondosan és ügyesen simítsa.

A bibornok-országjár nemes képmása az ausztriai követ, kinek lekötelező szivessége igen kedves emlékül maradand kebleinkben. A mit kérünk, hatályos közbenjárása által meglepő sebességgel kinyerjük; s a mit nem kérünk, jóakaró figyelme számunkra azt is megszerzi. Hogy e férfiú, gróf Eszterházy Móricz, szorosabb értelemben is hazánkfia, e fölötti örömünket képzelheted; tudva azt, hogy az illető követség pártfogásának az utas itten különösen nagy hasznát veszi, hol több igen érdekes tárgyak látására szükséges engedelem rendesen csak ez uton nyerhető.³⁾ A Palazzo di Venezia, hajdan több pápa lakhelye, most az osztrák követség palotája, szilárd méltóságával Firenze föllegváraira emlékeztet. Mintha látnád rajta, hogy a Colosseum lehulló köveiből épült: olly erős, olly régi, olly komor alakkal bír. Ez egyik példája annak, miként szolgáltak az őskor omladványi kőbányául az új városnak.

Ezen híres romok vonzó erejét tapasztalók már most; s igen természetes, hogy deli Vaticanunkat látván, Roma egykori Vaticanját a Capitoliumot Fo-

rumával együtt megnézni siettünk. Hasztalan keresnéd Romulus menhelyét, s a hadizsákmányokban gazdag, istenek és hősök óriási szobraiktól környezett, híres templomot, a győztes vezérek diadalmenetének végczélját; vagy a Camillus és Manlius dicsőségét hirdető kemény vár falait. A félelmes erőnek árnyéka is eltávozott e hegyről; s jelenleg ez egyike az örök város legkedvesebb, legszebb helyeinek. A széles, kényelmes feljárás alján két szép vízlövellő egyiptomi bazalt-oroszlán, fenn Castor és Pollux régi márvány szobrai paripáikkal öröködnék. A két felől elnyúló korlátokon látod Trajan jeles diadalemlékeit — trophaea —, Constantin és fia képszoibrait, meg a Via Appia első mérföldkövét — columna milliaris — hasonmásával. Közepén az egykori tölgyliget — Intermontium — helyét elfoglaló szabad térnek Marc Aurel híres bronz lovasszobra áll, az utolsó forradalom zászlótartója. Mi nem vontuk meg tőle a kellő figyelmet; valamint Buonarroti gyönyörű terveit is részvétellel szemlélgetők a négyszögű tért környező, műkincsekkel tölt palotákon — Palazzo de' Conservatori jobbról, és Museo Capitolino balról —: de tiszteletünk főadója mégis, és örömünk telje oda föl a Capitolium csúcsán tündöklő Ara Coeli felé volt irányozva. A mennyköveket szóró hatalmas Jupiter undok főhaj-

léka helyett, a szelid Istenanya, a bold. Szűz tiszta egyházát lehetetlen legbenső megindulás nélkül szemlélni. ⁴⁾

A piacz háttérén, a régi Tabularium — levél- és kincstár — romjain emelt Palazzo Senatorio — most börtön — mellett, két oldalról szállhatni le a világ legnevezetesebb Forum-ára. Ha balra még, a mamertini tömlőcz alacson előcsarnokában ajtatoskodók serege ismét elérzékenyítőleg hat kebledre; hited isteni becsének öntudata újra föléled, s némi keresztényi büszkeséggel nézsz végig a pusztulás nyomain: de azért nem fogsz kevésbé igazságosan itélni e rompiacz történeti dicsőségéről. Az ösvény alján először is Septimius Severus diadalkapujához érsz; s az előtt megállva, balra a hajdani szent út — via sacra — mentében látod Antoninus és Faustina, Romulus és Remus, Venus és Roma templomait, s e kettő közt a béke templomának vagy Constantin basilica-jának rémitő boltozatait, és mindezen túl a Colosseum óriási falait; jobbra ismét Sept. Sever. ivétől kezdve a körültekintést, az arany mérföldoszlop — miliarium aureum — talapját, mellynél kezdete és vége vala az akkori világ minden utainak, a szószék — rostra — egyik helyét, Concordia, Saturnus, Vespasian és Minerva templomainak kevés maradványit, előtted Phocas oszlopát,

a hosszas Palatin-aljának közepetáján Titus diadal-
 ivét, s végre Constantinét szemléled a Colosseum
 irányában. A többi csarnok, templom, basilica,
 curia, szobor- és oszloperdő elpusztult; de a mult-
 idők iszonyu-nagy eseményeinek e helyhez csatolt
 emléke kitörülhetlen. „Itt volt feje — egy bajor
 utazó szerint — Romának, míg lábai a legtávolabb
 tartományokat tapodták, karjai pedig az egész vilá-
 got összeszoríták. Innen vizsgálta sas-szemeivel,
 valljon van-e még a földkerekségén leigázandó sza-
 bad nép? s ha kimondta akaratát, annak teljesíté-
 sére Consulai és Dictatorai innen indultak ki Legio-ik
 élén. Minden itt emelt szó mennydörögve viszhang-
 zott a föld legszélső határáig; s ez óriásnak minden
 lépte alatt egy világ rendült meg.“ — És most, is-
 mét azzá lőn, a mi volt valaha, Evander korában:
 Campo Vaccino; de azok után, mik közbe jöttek,
 ma is igaza van Propertiusnak:

Romanum satis est posse videre forum.

Az őskor érdekes és tanulságos omladékai közt
 andalogva, lépteinket önkénytelenül a háttérben fe-
 nyegelődző rom-óriás felé irányoztuk. Midőn épen
 Titus egyszerűen szép márványivét jeles domborai-
 val, a győzelmi fényben kocsizó megkoszoruzott
 Imperatort, s a jeruzsalemi zsákmányok közt föltűnő
 hétágu gyertyatartót nézdelők: egy romai taligás

hajtá gebéjét csendesen és komolyan a diadalkapun át; s mi is tovább ballagánk, a földi nagyság párányiságán mosolyogva. Észrevétlenül azon ösvényt követők, mellyen a Lateranban püspöki székét elfoglaló új pápa jár. A pompás menet akkor is a diadalívvel ékes Capitoliumról, hol a Senator kulcsok átadásával hódol, a Forumra száll, s Titus emléke alatt és a Colosseumon keresztül vonul el: és ép ezen, akkor szőnyegekkel borított, téren nyújtja át a romai zsidóság, főrabbinusa által, hűsége zálogául a bibliát; épen azon két építmény között, mellyeket fogolyöseik arcuk veritékében emelének a büszke győzőnek.

A roppant körszínbe — Amphitheatrum Flavii — annyi vér, nyomor és szívrázó kegyetlenség színhelyére lépve, alig hiszesz szemeidnek: a vadállatok ketreczeinek nyílásai helyett, 14 állomási — statio — kápolnácska vesz körül, s a középen váltságunk szent jele diszelg. Hiszen ennél remekebb, lélekelőbb Kalváriát képzelni sem lehet. Az izlés ugyan különböző; de egy prot. nőnek legalább nagyon tetszett e keresztút, a világi nagyság legfönségesb omladékának lábánál. *) S az emberiség becsülete

*) Cette route de la croix que suivent les pénitens au pied des plus magnifiques débris de la grandeur mondaine. — Corinne l. 4. ch. 4. —

érdekében hihető, miszerint az utazók legtöbbszörének is kedvesebb: hogy ott Urunk szenvedését tisztelik, s egy alázatos barát töredelemre intő beszéde hangzik, mintha most is martyrok, gladiatorok, s ordító vadállatok vérén legeltetné a tomboló nép örömitas szemeit. E helyet, s az örökvárost általában, épen az teszi érdekessé, hogy benne a büszke dicsőség romjai a fönséges alázat műveivel vegyülve sajátságos, épületes ellentétet képeznek. De ezt érezni és méltányolni csak fogékony kebel hajlandó. Lelkünk hangulatának nagyon megfelelt az, hogy épen Ave Maria-ra harangozának a város számtalan tornyain. Mintha az elhaló nap letünne fölött siránkoznék, olly bús a távolban zúgó szent érczek kongása;*) kinek ne volna ilyenkor és olly téren kedve imádkozni, és elmélkedni? Nekünk is szándékunk vala a középen álló kereszt alá telepedve, itt tölteni a szürkület néhány perczeit; de az őrtálló vitéz udvariasan elűzött bennünket az esthómályban fölmeredező nagyszerű romok közül.

Igen illendő volt, hogy e drága napunkat gyönyörű kivilágítás fejezze be; és pedig Annak tisztetere, kit a jó olasz néppel együtt mi is gyermeki hűséggel ölelünk. Igen szép s jó szokás ez

*) Squilla di lontano, che paja il giorno pianger, che si muore. — Dante, Purg. c. 8. v. 5, 6. —

Olaszhon szerte, kivált a bold. Szüz ünnepeinek előestéjén. Roma ártatlan hódolatát pedig különösen becsessé tévé azon körülmény: miszerint a Capitolium alján a Tiberis felé lakó szegényebb sorsuak barna szűk lakai legvidámabban fénylettek a Madonna del Popolo dicsőítésére. Tehát ez ismét nem felülről, hanem alulról a nép saját szíve-mélyéből fakadó ömlengése a vallásos érzelemnek! Csak a Pifferari-k hibáztak: az Abruzzok és Sabinai-hegyek festői-öltönyű pásztori zenészei, kik Advent folytán a város utczáin magasztalják az Istenanya érdemeit.

XXVI.

ROMA, sept. 8.

Tanui, részesei valánk csakugyan azon ünnepélynek, melly végett annyira törekvénk e napra ide érkezni. September és october az igaz legszebb, legmérsékeltebb hónapjai a romai éghajlatnak; de annál meddőbbek egyházi tekintetben. Ugy hogy a ki még e napot is elmulasztaná, mellyen ő szentsége évenként a S. Maria del Popolo egyházban

szokott megjelenni: az a közönséges egyház fejét környező díszszolgálatróli kedves tapasztalás nélkül távoznék; majdnem hasonlólag ahhoz, ki Romába jöven a pápát nem látta. Ez után nem sokára szünnapok állanak be minden tekintetben, s az őszi villeggiatura — falusi vagy mezei lakás — örömei a várost nagyon kiűritik.

Mielőtt az ohajtva várt óra bekövetkezett, időnk volt a hegyek s a Tiberis közt elterülő Mars mezején, hol az új Roma jó nagy része fekszik, egyet kerülni. Közepe táján valának egykor Agrippa fürdői, kertei és tava, mellyen Nero éjjel fáklyavilágnál hajókázva dorbézolt. E fürdők nagy körtereméből alakult templommá a Pantheon, legtökéletesebb, s legjobban megőrzött emléke a régi Romának: mellynek most csak futólag bámulók 16 tömérdek oszlopon nyugvó nagyszerű tornácát, hova hajdan hét fejr márvány lépcső vezetete föl; s ép olly nemesen csinos, mint komoly méltósággal teljes belsejét.

Közel van ide az Alexander Severus pályakörének — circus — helyét elfoglaló, s annak alakját megtartó Piazza Navona: a város legtágasabb s legkedvesebb téreinek egyike, három szép szökőkúttal. A középső, mellyen szöke Dunánk képszerét a Ganges, Nilus és Laplata társaságában öröm-

mel szemlélők, Bernini híres műve. Durva kőszirt üregeiből patakok ömlenek ki az igen nagy kerek víztartóba, s egy ló lép elő, meg egy oroszán szomját oltva. A szikla tetején Caracalla neve alatt ösmeretes, jeliratos, vörös gránit kögerend — 51' — magasul. Különös, hogy az e piacz körül emelkedő házak a hajdani circus üléseinek alapfalaira vannak építve; de még különösebb az, hogy Augustus hava szombat- s vasárnapjain, e tért a nép multságára kis tengerré változtatják. Épületeinek legszebbike sz. Ágnesnak, a romaiak kedvenczének, oszlophomlokzatos és kúpfödeles pompás temploma: mellynek legérdekesebb része a circus bordélyboltjából — fornix — alakult földalatti hajlék, Algardinak a czímszentet ábrázoló domborművével. Ez diadalemléke a 13 éves gyöngé szűz angyali tisztaságának; ki, a förtelmes hely daczára, érintetlenül nyeré el a vértanui koszorut. Ime keresztény őseink rettenetes martyrharcaiban erős férfiak némellykor elhalaványultak és hitöket megtagadák; de egyetlenegy gyöngé szűzről sem tudjuk, hogy reszketett, vagy hitéhez hűtelenné vált volna.

Miután még az Ausztria pártfogása alatt lévő kedves S. Maria dell Anima-t, e Giulio Romano Madonnája- és VI. Adorján síremlékével ékes német templomot meglátogatók: S. Maria del Popolo

piaczára kelle sietnünk, hová, az oda irányzott nép hullámvás nyomán, hamar elértünk. Látszik, miként e kies tér arra van számítva, hogy a Toscana vagy Ancona felől érkező utasra igen kedvező benyomást tegyen; s arányos szépsége-, épületeinek föltűnő összehangzása-, a négy évszakot képviselő szobrai- és szökőkutaival előre figyelmeztesse a jövővényt, mit várhat a művészet tárházaul szolgáló várostul.

A hasonnevű templom egyike a festvény- és kivált szobrászati művekre nézve legérdekesebbeknek: de jelenleg minden háttérbe szorult a nagy vendég előtt; s különben is elboríták pompás belsejét a jó ízléssel fölillesztett gazdag függönyök, és gyönyörű diszitmények. Perczenként gyülekezének az ünnevény hivatalos és nem hivatalos részesei: bibornokok, fő- és alrangu egyháziak, rendfőnökök és egyszerű szerzetesek, magyar és francia vándor-papok, afrikai hittérítők, olasz és francia katonatisztek, köztük a tisztos öreg Gemau tábornok, titkos és nem titkos kamarások, és a megnevenszámlálható, különféle disznokok, testörök, udvari hivatalnokok, schweiziak, közlegények sat. végetlen serege.¹⁾ Kevesen vehették észre, mikor ő szentsege az oldalcsarnokon megérkezett; de annál meglepőbb vala ránk nézve, midőn, hozzánk igen közel

egyszerre fölemelék bíboros karszékében a hófehér öltönyü, s annyi hálátlanság és szenvedés után kettős tiszteletre intő férfias alakot. Egyháza látható fejét életében először szemlélni, egyszersmind atyai áldásában részesülni: lélekemelő pillanat, s megbecsülhetlen szerencse minden hű fiúnak. Mintha a katholicismus világzászlója lengedezett volna fenn a magasban, olly megható, elragadó volt a jelenet: midőn a szent hajlék bensejében kis körmenetet alkotva áldást osztogatott. Éreztem újra, hogy az egyház lobogójához, melyre határtalan szeretet és rendületlen hit van írva, ép olly lelkesült hűséggel lehet és kell viseltetni, minővel a harcziái saját jeleiket a vérmezején övezik.

Midőn a főoltár közelébeni trónján ülve, az egyenként hozzá járuló bibornokok hódolatát fogadá, eszembe jutta Pyrrhus követének mondata a romai tanácsról: *quot Senatores tot reges vidi*; annyi méltóság, erő, kormányzási tapintat, és szellemi hatalom fénysugára látszék e magas gyülekezet fölött ragyogni. De nem felejtém el Gaume szép nyilatkozatát sem: miszerint a bíbor alatt még szebben tündököl a kapucinus alázata, a benedekendi tudományossága, a camaldulensis testvérszeretete. Ezeknek közremunkálásával lesznek olly nagyszerűek Roma szertartásai, hogy sokszor olyanok is,

kik a hitnek árnyékával sem bírnak, megindulva, érzékenyülve távoznak azok színhelyéről. Mi ugyan csak ugynevezett Cappella papale-t láthatánk, mellynél a pápa jelenlétében valamelyik bibornok végzi az isteni szolgálatot; de szentséges atyánk segédeivel annyi részt vett benne, — az organa nélküli férfias karének zengzete olly gyönyörű volt, — s az ugyancsak általa méltóságteljes erővel, ünnepélyes csend közben, tisztán hangoztatott vég-áldás olly szépen és üdvösen koronázá az egészet: hogy lehető ohajtásaink teljes kielégítésével dicsekedhetünk. Ő szentsége egész valóján a személyesített kegyesség ömlik szét; határtalan jóakaratú embert árul el arczulata: de kit az idők viharai komolyabbá s bizalmatlanabbá tettek, mint különben szeretne lenni. Nem sokára hat fekete mén ragadá el szemeink elől, s a térről, mellyen katonai dízsereg volt felállítva, és részint buzgó, részint kíváncsi nép elszórva. Utána robogott a sok bibornoki, és S. P. Q. R. jelbetükről ismert helyhatósági kocsi. Körülünk pedig el kezdé valaki beszélni, mit csinált vele három év előtt a változékony népkegy e napon: midőn e különben is kedves alaku piaczt valóságos tündérkertté varázslák, s a kicsapongó örömnek határát nem lelék.

Nekünk is elég volt a mai napra ennyi szerencse; s annak hátralévő felét sétára, a városnak inkább külsejére s általános átnézetére szántuk; a részletes szemle folytatását másnapra halasztván. A Piazza del Popolo-n még nézendő vala Augustusnak Heliopolisból hozatott, s a Circus maximusban felállított — 112' — jeliratos, vörös gránit díszgúlája. Jól hangzik rajta a föliratok ellentéte: *Imp. soli donum dedit; Sixtus V. cruci invictiss. dedicari iussit.* ²⁾ Napsugárként vonul innen Roma belséjébe 3 szétágazó, nyílegyenes utcza; mellyek kezdeténél 2 szép egyenlő templom — S. Maria de' Miracoli és S. M. di Monte Santo — nyitja meg a velencei piaczig terjedő világhírű Corso-t. Kinek ne jutnának eszébe itten a romai Carne-vale nyilvános örömei: a confetti-havazás, a fölczifrázva végig repülő vad barberi-k, és a szám nélkül pislogó moccoli. Ha valaki csekély véleménynyel volna e farsang pompájáról: gondolja meg, hogy a capitoliumi nagy harang csak ez alkalommal és a pápa halálakor zúg. Most is kedvkereső uri nép tolonga rajta: mert ez a vasárnap-déli séta rendes vonala, midőn a divat minden kocsit letilt a Corsorul. Megint visszatérve, — a néppiaczról felkanyarodánk a VII. Piustól köz sétánynyá alakított Monte Pincio lombdus magaslataira: honnan szaba-

don legelhet szemed a szöke Tiberis partjain elterülő hét halom — most 12 — és hét basilica, 3—400 templom és 100 palota városának számtalan csúcsain, ormain, kúpjain, tornyain és tetőin, meg dús növényzettel áldott első környezetén. Mondják hogy a húsvéti — és Péter-Pál napi — kivilágítás innen rendkívül nagyszerű: midőn, Gaumeszerint, a föld legpompásabb temploma az éjjeli sötétben ragyogva, fényével épen Nero azon circusát borítja el, mellynek egykor égő keresztények testei szolgáltak fáklyácul; s az egyház egyik üldözőjének — Hadriannak — óriási sírvára — Castel S. Angelo — diadalmi fényben úszik — la Girandola — az egyház isteni alapítójának tiszteletére. Miután a forradalom előtt édennel vetekedő Villa Borghese szomorú romjait, s az erősen megrongált bástyákat részvéttel nézegetők: a francia festész-akadémia birtokában lévő, szép fekvésű Villa Medici — Galilei börtöne? — előtt, a spanyol piacra kerülünk; de Bernini szökőkútjának, s a Trinità de' Monti-hoz fölvezető nagyszerű lépcsőzetnek nem igen örülhetünk, mert a permetező eső Bertini-hez üzött kora ebédre.

Ez után Roma egyik leghíresebb díszkútjával — Fontana di Trevi — kezdők a délutáni járdalatot. Fogalma sem lehet annak, ki nem látta, azon nagy-

szerűség és bőségről, mely az örök várost e tekintetben is jellemzi. Europa bármelyik városa eltörpül mellette; mert 100-at meghaladó nyilvános Fontana-i huszszor ennyi lakosságnak is elegendő vízzel látják el. A palota-homlokzathoz hasonló épületet, mely előtt állunk, az Acqua Vergine diadalkapujának kell neveznem: olly pompás az korinthisrendű travertin oszlopok- és márvány szoborműveiben. Főhomorodásában uralg a kagyló-kocsin álló Oceanus szokott kíséretével, mellette Salubritas és Foecunditas; s az alatta felhalmozott sziklák nyílásain, kis zuhatagot alkotó tenger árad el a fölötténagy fehér márvány meder ölében. Nevét e szűz víz, — legjobbika a még létező három forrásnak — az Agrippa korában, Tivoli táján, fölfedező leánykától veszi; most XII. Kelemen és XIV. Benedek dicsőségét hirdeti. Ezüst hullámmal találkozánk minden ma látott téreken, a Pantheontul kezdve eddig.

Belizár kis templomát elhagyva, nem sokára a Quirinalon valánk, melynek főterét — Piazza di Monte Cavallo — Augustus sírcsarnokának, ide VI. Pius által hozatott, egyiptomi vörös gránit díszgúlája — 45' —, s a vad méneiket fékező Dioscuroknak Constantin fürdőiben talált óriási márvány szobrai, Phidias és Praxiteles — ? — aláíráttal, V.

Sixtustól felállítva, ékesítik; itt van a Forumróli nagy gránit medencze. E piacz is egyike a legszebbeknek, magas fekvése s a környező épületek nagyszerűsége miatt. A Palazzo Pontificio, Pal. della Consulta, Pal. Rospigliosi, — Constantin fürdői romjain — a nemes testőrsereg laka kedvesen szegik be. Az első különösen pompás, és nevéhez, meg az építők — Fontana, Maderno, Bernini — híréhez méltó palota, az új pápát hirdető erkélyével; a Quattro Fontane keresztútjához vezető szárnya, mellyben a Conclave teremei vannak, egy egész s igen hosszú utcát foglal el.

Ezen mentünk a 4 forrás szűk terére: hol Alban palotája, s a kis sz. Károly templom áll, mellynek építői, a mellékszárdával együtt, épen annyi helyet szabtak ki, mennyit sz. Péter kúpjának egyik gyámoszlopa betölt. Hasonló keresztutat a földkerekségén nehezen talál sz: mert az innen szétágazó négy szerfölrött hosszú utca végein, ha jó szemed van, három obeliskot látsz felnyúlni, s egy híres Fontanát — di Termini — messziről pompázni.

De előbb balra térve, Barberini piaczát látogatók meg: hol Bernini szép szökőkútjának nagy nyílt kagylóját 4 delfin tartja, s közepén egy Triton fujja föl a finom víz sugárt. Jobb oldalát a nevét kölcsönző, Maderno s Bernini emelte nagyszerű pa-

lota. egyszersmind mügyüjtemény vonul el, mellynek építésénél elpusztított becses régiségek miatt keletkezett, Richter szerint, az elmés mondat: *Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini*. A Flora circus-a helyét öröklő tér másik részéni kapucinus zárdába kellemes fasor vezet; s ez úttal megtekintők a gyarló test maradványiból készült villár, virágfüzér és hasonló alaku diszitményekkel kirakott, borzasztólag érdekes csontváz-boltokat. Valóban ide illenek ezek, az éjjeli förtelmes játékaikról ösmeretes, szomszéd pályakör emlékeit eltörlendők. Barberini Ferencz, a szerzetes-bibornok, VIII. Orbán testvére, alapítá e zárdát s templomot — *S. Maria della Concezione* — hol sírkövére véseté: *Hic jacet pulvis, cinis et nihil*. Guido Reni sz. Mihályát, Domenichino sz. Ferenczét itten nem lehet, — Sacchi A., Lanfranco, Pietro da Cortona festvényeit s a mellékoltár alatt alvó szegény Fra Crispinot nem szabad elfelejteni.

Fra Felice — Sixtus V. — alkotá, Fontana rajza szerint, a fenn említett híres szökőkutat, — di Termini — melly győzelmi emléke az általa ide vezetett s róla nevezett forrásvíznek — *Acqua Felice*. — Négy joniai gránit oszlop között áll Mózes óriási szobra, mellette domborképen Gedeon, és Áron, ki népét a csodálatosan nyert hullámokhoz

vezeti; mellyek itten is bőven ömlengenek három nyílás- és 4 oroszlán torkából. Az előttei tér egyik szögletét ékesíti S. Maria della Vittoria belül márvánnyal borított, jaspis támoszlopokon nyugvó, aranyozat, festvény és szoborművekben gazdag egyháza. A török fölötti győzedelmektől nyeré czimét, s büszkén lobognak benne a félhold elvett zászlói. Meg is tartja évenként Bécs felszabadulásának, s a lepantoi ütközetnek hálaünnepét. Műkincsei közül Domenichino Madonna-ját és sz. Ferenczét, Guercino Szentháromságát, Guido Reni Feszülete másolatát, Bernini sz. Theresiaját, egyik legjobb szobrát, és Raffaele cappuccino két festvényét elég megemliteni. Háta mögötti kertekben képzelheti, a kinek tetszik, Sallustiusnak, a kisajtott tartományok vérén szerzett, roszhírű pompás tanyáját — Horti Sallustiani. —

Mózes szökőkútjától kezdve roppant tért foglalnak el Diocletian fürdőinek óriási maradványai. Ha nem mondanák is, miszerint 3000-nél többen használhatták egyszerre; ha nem irták volna is le gyönyörű csarnokait, nagyszerű teremeit, könyv- és műtárát, meg számos uszodáit: nagyságának felfogására elég tudni, hogy jelenleg két templom, a karthauziak 100 oszlopos tornáczu zárdája, XIII. Gergely, s XI. meg XIII. Kelemen alapította takarékok mag- és olajtárak, két nagy piac, több házak

és kertek foglalják el helyét. Gaume igen szépen mondja, hogy: bányákra ítelt 40,000 keresztény veritéke forrasztá össze e falakat, azért olly tartosak. De még a néma barátok sem választhattak volna dicsőbb, meghatóbb magányt üdvös elmélkedéseikre. E lehetőleg felhasznált romokon túl mutatják Servius Tullius őskori sánczainak, s tovább a város falai felé az Imperatorokat teremő Castra Praetoria nyomait; hol most a jezuíták ujonczainak nyári-táborát — Villa del Noviziato di Gesuiti — láthatja, ki nem fél tőlük.

Nem nyughatánk, míg a drága S. Maria Maggiore környékét, dísz-oszlopát és gúláját nem láttuk; míg az alkony halvány rózsafényében uszó kedves belsejébe nem pillantottunk. S ámbár délről sötét-kék-pirosan borult ég fenyegete: az idáig látszó, de jó távol eső Lateran is ellenállhatlan erővel vonzott bennünket. El is értük szerencsésen Roma legmagasabb obeliskját, és a keresztény világ főegyházát — mater et caput ecclesiarum —; sőt vissza is egy darabig a majdnem leszakadó terhes felhők alatt szárazon jöheténk: de az utunkban fekvő Colosseum közelében olly roppant erővel kezdett a zápor lezuhogni, hogy alig volt időnk egy kis templom — Archiconfrat. del SS. Sacramento — ajtajánál menhelyet keresni. Azonban e parányi bale-

set sem lehetett e classicus téren érdektelen; mert véletlenül épen olly állásra jutánk: honnan czikázó villámfénynél és mennydörgő zene mellet szemlélhettük a romai romok legnagyobbikának perczenként föltünő s ismét elenyésző óriási alakját. Onnan Trajan piaczn keresztül, az éji homályba fölmeredező híres toronyoszlop alján, jobbra balra ekegő utcái patakai árjai közt sietünk haza.

XXVII.

ROMA, sept. 9.

Lakásunk a Pietra téren van: hol Marc Aurel — vagy Antoninus Pius — nagyszerű templomának, széles párkányzatot emelő, 11 korinthei rendű barnult márvány oszlopa — 39' — képezi a vámház — Dogana — érdekes homlokzatát. Naponként láttuk a komoly szomszédot, s ez vala legközelebbi pogány templom hozzánk; keresztény egyház pedig az ennek háta mögötti S. Ignazio. Mégis csak ügyes emberek azok a jezsuiták; minő szép, nagy és drága szent hajlékot, milly pompás lakot — Collegio Romano — tudtak ők itt is emelni. De talán ez

épen annak tanuja: miként nem saját pillanatnyi érdekeikre, hanem katolikus köz célokra, s a jövő kor javára használák föl birtokukat; mi a legszigorubb bíró előtt sem fog gyalázatjukra válni. Székestemplomnak bárhol beillenék e Domenichino után P. Grassi tervezte, s P. Pozzi festette magas egyház: olly szép oszlopszatos homlokkal bír — Algarditól —, és tágas három hajóval; olly díszesek oltárai, jelesen a Lancellotti fönséges kápolnában — s ezzel szemközt — lévő, melyet drága márványok borítanak, s négy régi zöldbe burkolt csavardad oszlop ékesít. Itt nyugszik lazuli kőbe foglalt sírszekrényben a szeplőtelen ifjuság örök példánya: sz. Alajos. Valle F. és Le Gros féldomborai sem megvetendők; hiszen XV. Gergely pompás síremlékét is ez utóbbi készíté.

Del Gesù nevű templomuk még gazdagabb; s már csak azért is vonzó erővel kelle hatnia ránk, mert a német-magyar collegium hozzá van csatolva. Ez ugyan épen falura készült, szünnapi örömeit Palestrina felé eső nyaralójában egy pár hónapig élvezendő; de hiszen sokszor a név is boldogít, s a pusztá hely, ha különben érdekes. Mihelyt beléptünk, a rend főnökének — generalis — hivatalos lakául is szolgáló, tömördek épület ajtaján, mindjárt láttuk, hova jutánk. A bejárásnál lelánczolt vastag

— prédikációs — könyv csilhatlan jelöl tekint-
hetl az itten uralkodl rémitl szellemi nyölnek.
Azonban neki bátorodva, ovatosan követl a hal-
vány kalauz lépteit; s Loyola egyszerű szobáit, dol-
gozóasztalát, a kandallót, hol világi dolgaira emlé-
keztetl leveleit elégette, az első rend-alapítók aláí-
rásait, India apostolának nagy fahéjból napernyöljét,
Bellarmin öltönye darabjait sat. minden borzalom
nélkül szemlégettük. A főalapítón kívül neri Fül-
löl, xaveri és borgiás Ferencz, borrom. Károly,
gonzagai Alajos, koszkai Szaniszló és szalézi Ferencz
emléke füzöl e szegény lakhoz; talán még utol-
jára igaza lesz Gaume-nak, ki azt nagy férfiak te-
remének nevezi. A Vignolától kezdett fölséges
templomot, hozzáadva kúpját és homlokzatát, Gia-
como della Porta fejezé be. Tölle való a nagy oltár
is, régi sárga — giallo antico — oszlopaival és
Muziano körölmetélésével; mellette a nagy Bellarmin
sírja, Bernini P. márvány alakjaival. A jobbfölöli
kereszthajót Maratta xav. sz. Ferencze diszesíti: a
gömböltyetöt és boltozatokat Baciccio frescoi borit-
ják. Legfényesebb azonban sz. Ignác kápolnája
a bal kereszthajóban, régi zöld talapra helyezett és
ugyanolly párkányzatot emöl négy pompás, lazu-
liköl fedte oszlopával. Fenn a Szentháromságot ké-
pezöl fejer márványmöl földgömbje egy darab páratlan

szépségü lazuli köbül áll. A czímszent képe P. Pozzitól ered; s mögötte ragyog annak tömör ezüst szobra. Tetemei drága sírmederben nyugszanak az oltár alatt, mellynek két oldalát igen szép márványcsoportok ékesítik: a vad népek hódolatát fogadó hit Giov. Teudone-, s az eretnekségek fölött győzelmeskedő vallás Le Gros-tul. Különös, hogy még ez egyházat illetőleg is azon ellenkezés tapasztalható a bírálók közt, melly a rend iránt nyilatkozik. Egyiknek nagyon tetszik; más becsmérli, vagy csekély értékűnek tartja. Igazán teljesül ebben is a rendszerző kérése, ki társulatára folyvásti keresztért esedezett. Az év végéni háladó-ajtatosságot ő szentsége e templomban végzi. Ratisbonnet is itt keresztelték. ¹⁾

Mielőtt tovább haladnék az egyházak látogatásában, nem hallgathatom el: milly szellemdúsan tudja ezeket a lelkes Gerbet összefűzni, hogy az örökváros feladatát, jellemét, eszményét ragyogva tüntesse föl bennök és általok. Előre bocsátván, miszerint majd minden főváros az illető nép történetének és szellemének kivonatául tekinthető: Romát a legnagyobb sírnak, legdicsebb templomnak és legfőbb pásztori széknak nevezi; s különösen egyházainak száma, őskora és nemzeti különbsége által bizonyítja egyetemes hivatását. Karjain ván-

dorolva, a Lungara-n 1842. XVI. Gergely alatt épült kis gót templomtól, vissza lehet menni a Viminalison 45-ik év táján sz. Pétertől alapított imaházig; vagy pedig az anyaszentegyház terjedésének, s annyi eretnokség és szakadás ellenében vívott hittani küzdelmeinek történetét, s nyomait századról századra, templomról templomra kísérni. A viaskodó egyház életét, szenvedését és diadalát itten köbe, ércbe vésve, időbarnította falakra írva, s elévülhetlen mozaikokba rakva találod. Hanem illy rendszeres és kimerítő szemlére több kényelem, huzamosb idő kívántatik. Nekünk tehát a szent hajlékok nevezetessége s közelléte szolgálhat legfőbb vezérfonalul.²⁾

A Colonna palota mellett Odescalchiékkal szembe lévő chiesa de' ss. Apostoli némellyek szerint Constantin alapítványa. Fontana K. építé újra, homlokát Valadier 1827. meghagyván hajdani pitvarát: hol a Trajan forumáról eredő tölgykoszorus régi sas, s a híres metsző Volpato sir-empléke, mellyet neki barátja Canova emelt, nevezetes. Boltozata frescoi — Bacicciotul — a ferencziek dicsőségét ábrázolják; szép kápolnáit márványok és jó oltárképek ékesítik; a főoltár alatt Fülöp és ifjabb Jakab apostolok szent maradványait tisztelő; a sekrestye ajtaja fölött van XIV Kele-

men siremléke a mérséklet és szelidség szobraival, melly Canova hírét megalapítá, s öt ischiai örgroffá — marchese — tévé. A mellék zárda folyosóján állanak Bessarion bibornok és Buonarroti emlékkövei.

A szomszéd Piazza della Pilotta-nak menve, az egykori pompás Forum suarium s Aurelian nap-temploma tájára jutandánk; de ezek most már csak képzeleti lények. Jobb volt a Trajan piaczn Decebal legyőzetésének emlékeül emelt dicső oszlopot, melly az este csak sötéten rémlett előttünk, ma teljes napfényen bámulni. Ez Apollodorus Damascenus által készült Forum legnagyobb, legékesebb vala hajdan; s ívezetes csarnokai, aranyzott ércszobrai szebbnél szebb díszépületeket környezének: melyek közül Trajan, Nerva és Hadrian templomait, az Ulpiana Basilica-t és könyvtárt, s a diadalív alaku bejárást nevezik. Most gondosan körülfalazott hosszas mélyedésben, a mondott basilica szélességét kijelelő, s egykori talapjaikra illesztett oszlop-töredékek állanak; mintegy apródokul a közülök fölmeredező művészeti óriásnak. Száz és 32 lábnyira emelkedik ez doriai fejezetéhez, 34 fejr márvány darabból összefűzve; s 10' átmérőjü dereka körül felkanyargó, Rafaeltól is csodált remek domborzatokon, 2500 alakjaival zengi a dákok fölötti győzelem énekét. Román hazánk-

fiait, ha nyelvök nem is volna olly rokon, maga ez oszlop szilárdul csatolhatná Romához. Trajan hamvait fogadá be az időben, s érez szobrát hordá sokáig büszke tetején, hova belül vésett csigalépcsőn lehet fölkeríteni; míg V. Sixtus parancsára az apostolok fejedelmének kelle helyt adnia, kinek fenn uralgó szobra keresztény diadali emlékké varázsolja; de az antiochiai sz. püspök rátapadt vérét alig tudja lemosni.³⁾ E híres tér északi oldalát a bold. Szüz két szép temploma ékesíti: egyik Mária nevet visel Bécs szabadulásának emlékére; a másik, S. Maria di Loreto, nyolczszögű belsejében Sangallo Ant. rajzolta kettős kúpfödele alatt a nagy oltáron Perugino féle festvénynyel, s a mellék kápolnában Fiammingo — Franc. Quesnoy — szép szobrával — S. Susanna — kérkedik. De különben is az egyházi történetek egyik legfontosabb jelenetét idézi föl e hely romjaiban: mert a fennevezett basilicában tartá Constantin, Roma tanácsa és népe előtt, nagy-lelkű buzgalom és fejedelmi bölcseséggel teljes beszédét a keresztény hit érdekében; melly után laterani palotájába fáklyák- és lámpákkal világított utcákon örvendező kiáltozások közt tért vissza.⁴⁾

Az Esquilin felé folytatók utunkat, hogy a rajta nyugvó S. Maria maggiore-ban, mellybe tegnap az esti szürkület kétes világánál is beleszerettünk,

teljes örömről találjuk. Ezt a drága, szűz-tiszta, világos szent hajlékot, elragadó szép oszlopsorával s aranytól ragyogó csinos padlázatával, Roma legkedvesebb legbájosabb látványai közé számítom. Olly valami sajátos, magához vonzó nyájasság ömlik el belsején, mintha élő lény volna: valóban méltó dajkája az Ur bölcsőjének. Juno Lucina templomából származtatják a 36 gyönyörű fejér márvány joniai oszlopot; Amerikából a fenn tündöklő nemes érczet: Ferdinand és Izabella áldozatszengéjét az onnan özönlött veszedelmes kincseknek. Szabadon álló főoltára nemes egyszerűséggel meglepő méltóságot párosít. Régi nagy porfir sírmederre helyezett márvány asztalát aranyozott érczgyerekek tartják; XIV. Bencze bronz pálmalevéllal körülfont 4 korinthetai porfir oszlopon nyugvó gazdag mennyezetet vont fölibe, mellyen márvány angyalok lebegnek. Alatta van sz. Mátyás kápolnácskája, hol az apostol Epaphrassal, sz. Pál utitársával várja a feltámadást. Fra Jacopo da Turrita mozaikjai a templomkarban IV. Miklós korából érdekesek; de még nevezetesebbek a főhajót ettől elválasztó diadalívén lévők az V. század első feléből. Mindjárt az ephezusi közzsínat után készítették azokat III. Sixtus — plebi Dei, — az ottan ünnepélyesen nyilvánuló hitágazat örök emlékeül. Az újszövetség-

ből vett, s ezekkel összefűzött jelképes ábrázolatokat karácson-éjjelén volna jó vizsgálni: mikor a fényesen kivilágított egyház főoltárán kitett jászolkára részvevőleg látszanak leragyni. A képek tiszteletének tanujául szolgáltak későbbben a nicæai második közzsínaton, nagy Károly és I. Adorján korában; midőn ismét egy pápa menté meg a művészet jövőjét, ez eszmével: „Azért alkot az ember magának képeket arról a mi isteni, mert ő is az Isten képeire van teremtvé.”

Kápolnái közt legpompásabbak az Oltári-szentségé, s a bold. Szüzé. Amazt Fontana építé V. Sixtus parancsára, s tőle való a jobboldalon ez erőlyes pápa nagyszerű fénysírja is; Valsoldo véste könyörgő szobrával és erényeit képező domborzatokkal. Szembe vele nyugosznak, igen szép régi zöld sírmederben, V. Pius tetemei; a szent pápa képszobrával Sarzanától. Középen áll a pompás szentségházzal ellátott oltár; s ez alatt az Urunk születésének tiszteletére szentelt kis hajlék, a jászol becses ereklyéivel. Sz. Jeromos most is őrzi azokat. Többi szobrai és festvényei a márvány boritéku kápolnának ki gyözné előszámlálni? — Átellenében van a Madonnaé, máskép Borghese, V. Pál családi nevérol, kinek rendeletére készült Flam. Ponzio által; egyike a legszebb s legnagyobb szerüebbeknek

Romában. Rainaldi emelé a gyönyörű oltárt, melly agát talap- és párkányhoz méltó 4 keleti jaspis oszlop közt lazuli-kő háttéren örzi a bold. Szűz csodaképét sz. Lukácstól. Fenn Maderno domborvésete ábrázolja e templom csodálatos eredetét, 352-ik évi augst. 5-ikén esett hó nyomán, sz. Liberius pápa és Joannes Patricius álma és közremunkálásával. Oldalait 2 szobor- és domborművekben gazdag síremlék ékesíti. Jobbfelől áll VIII. Kelemené: Silla Milanese faragta szobrával, többektől vésett féldomboraival s 4 régi zöld oszlopával. V. Pál szemközti sírszobra is attól van; a mellék domborzatok pedig Maderno István- és Buonvicino Ambrustól. Igen őszintén hangzik aláírata: *Mortis memor, vivens sibi posuit*; mintha nem reménylette volna másoktól holtá után e tiszteletet; vagy pedig csak azon üdvös szokását jelenti, miszerint éltében gondolkodott a halálról? Festvényei közül Guido Reni-ét meg kell emliteni. Itt nyugszik Gundulina Borghese, Roma szegényeinek felejthetlen őrangyala; a nép vontá ide halottas kocsiját.

Főbejárását XIV. Bencze óta, Fuga két emeletes csarnoka előzi meg. Felül három ívű erkélyen a korábbi homlokzat mozaik alakjai láthatók Rusuti Fülöptül; alul 8 régi gránit oszlop, IV. spanyol Fülöpnek, jótételeit örökítő, ércszobra, és a csak köz-

bucsú idején kinyitandó, befalazott porta santa réz keresztje gerjeszt figyelmet. Homlokzata előtt magas talapon áll egy korinthy rendű hornyolt pompás fejr márvány oszlop, — 44' — a béke-templomának egyedüli maradványa; s büszkén hordja tetején a bold. Szűz ércszobrát, Bartholot-tul. Maderno Kár. szállitá ide V. Pál alatt. Háta mögött elterjedő piacon emelkedik a Quirinalon látott egyiptomi díszgúlának társa. Ezt is Claudius hozatá Augustus tiszteletére; most pedig V. Sixtus — Fontana — óta a Megváltó születését dicsőíti.⁵⁾

A Coelius-hegyi Lateranhoz ma zivatartóli félelem nélkül kényelmesen haladánk, nyílegyenes uton fiatal és ritka fasor árnyaiban. Az örök város délkeleti pusztájában gyepszigetként magasul e kies tér — Piazza di S. Giovanni Laterano — pompás épületei s nagyszerű emlékeivel. Tacitus írja, miszerint egykori birtokosa, Plautius Lateranus, Nero parancsára történt megöletését néma büszkeséggel szenvedte; mintha érezte volna, hogy neve a Nero daczára fölvirágzó keresztény egyházban örökre élni fog. A Caesarok megtért utóda, Gerbet szerint, igen jól választá ki e helyet, midőn azt sz. Sylvester pápa kezébe az Üdvöztőnek — Salvatori — felajánlá; mert egy felől a Campagna nagy részén uralkodván, más oldalról szeme előtt tartá

ama három pogány emléket, melyek csúcsaira ohajtá a kereszténység diadaljelét minélelőbb föltüzni: a Capitoliumot Jupiter fölakával, a Palatin-hegyét császári fényes hajlékaival, s a Colosseumot, vértanuink e Capitoliumát. Az idő és vad harczosok csapásaival folytonosan küzdve, de Alarich és Totila pusztításai után is romjaiból mindig újra fölemelkedve, lassanként növekedett s mélyebb és mélyebb gyökeret vert e nevezetes hajlék: mig annyira megerősödött, hogy egy új Sylvester — II. — agyában keletkező, később létesülő, hatalmas eszmének — a keresztjáratnak — századokon át főhadiszállása lön. Hanem a tévely és szakadás ellen használt szellemi fegyvereknek is gazdag táraul szolgálta; mert a palotában tartott 6 egyházi gyülekezeten kívül, maga a templom több mint húsz, s köztük öt egyetemes zsinatnak vala színhelye. Szinte hihetlennak tetszik, ha olvassuk Constantín alapítványának drága szobrokban, ezüst és arany templomi ékek-, egyházi szerek- és edényekbeni gazdagságát, melytől arany basilica czimét nyeré; azonban szépnek kellett az elhamvadása előtt kévéssel Dante által — Parad. 31. v. 30—36. — égis magasztalt, az után Petrarca-tól még siratott középkori Laterannak is lenni.

Most új templom áll előttünk, az igaz; de amazoknak halkal átalakult, méltó, dicső sarjadéka. Az albanoi hegyekre pompásan tekintő főhomlokát öt magas ivezetű, oszlopdús, kettős csarnok ékesíti — Galilei Sándortul —, mellynek kartámaszos ormait óriási szent alakok foglalják el. A felső karzat középső erkélye itt is — mint S. Mar. maggiore-ban — szokott helye a pápai áldásnak; földszint pedig híven örködik, egykori műve fölött, Constantinnak, fürdőiben talált, nagy szobra. Öt bejárása közül, a régi ércz főajtót Aemilius Paulus basilicájából nyéré a Forumról; szent ajtaja szokásszerint be van falazva. Négy hatalmas támoszlop-sor osztja el egyszerű, de szilárd alaku belsejét öt hajóra. Michel Angelo terve után készült, gazdagon aranyzott padlázatán kívül, rám olly hatással volt: mintha benső méltóságát és e föld kerekiségéni elsőségét érezve, minden fölösleges diszitményt megvetne. Azonban a régi zöld oszlopokkal szegélyezett homorodásokban álló apostolok jeles márvány szobrai — Rusconi, Le Gros és másoktul —; s a föléjük helyezett látnok képek, és Algardi rajzolta, viszonos domborzatok az ó és új szövetségből: komoly rendeltetésének megfelelő ékül szolgálnak. A gót szekrényü pápai főoltár, ujitás alatt lévén, egészen el vala zárva előlünk; s a benne őrzött drága ereklyék — sz. Pé-

ter és Pál fejei — máshol rejteznek. Előtte fekszik a nyugati szakadást megszüntető V. Márton bronz sírszobra, Donatello testvérétől, Simontul. A főhajó nagy ivét két pompás keleti vörösgránit oszlop emeli. A templom karában itt is Jacobus Turritanak Gaddo Gaddi által bevégzett gazdag mozaikjai érdekelnek; különösen a Megváltó nagy alakja, melyet a legelső basilica becses maradványának tartanak, sz. Sylvester korából.

Az Oltári-szentség drága kövekkel ékes szekrénye mellett ragyog a 4 híres ércz oszlop, melyeket Augustus, Actiumnál győzelme után, egyiptomi hajóorrokbul készítettván a Capitoliumon felállított; mások Titus által a jeruzsalemi templombul, vagy Athenből Syllatól hozottaknak állítják. Ezenkívül márványszobrok, domborzatok, festvények ékesítik e hajlékot; és a kereszthajókat. Corsini-ék márványfedte kápolnája egyike a leggazdagabbaknak. XII. Kelemen építé azt szent elődének, Corsini Andrásnak tiszteletére: kinek Guido Reni eredetije után mozaikolt gyönyörű képe tündököl az oltáron, két pompás régi zöld oszlop közt. Balról áll az alapító szép síremléke két porfir oszloppal, s a Pantheon tornáczából eredő híres hamvederrel; bronz képszoberát Maini készíté. Szembe vele a bibornok Neri Corsini dízsírja ugyanattól. Fülkébe helyezett már-

vány alakok ábrázolják a 4 fő erényt; s a földalatti sírbolt oltárán jeles: a fájdalmas Istenanya szobra, ölében nyugvó meghalt szülöttével. Torlonia herczegek új drága kápolnájában Tenerani Kereszt-röllevétele az oltáron, Galli Evangelistái a 4 szögletben és szent Rózsafüzére, meglepőleg szépek; a pazar kézzel használt aranyozat ragyogása pedig szemed fényét veszi. Ez úttal volt szerencsénk tisztelni az Ur vacsorájának, ezüst lemezeitől a Connetable betörésekor megfosztott, zárt helyen, üveg alatt lévő egyszerű feketés fenyő-asztalát. A templom hátulsó külsarnokában áll IV. Henrik, francia király ércz szobra, mellyet a káptalan emelt jötevőjének. Geramb és Gaume örömmel beszélnek, hogy fejedelmeik ez egyház első kanonokjának czimét viselék; miként a spanyol királyok S. Maria maggiore káptalanának legidősb tagjáié. ⁶⁾

Még egyszer méregettük bámuló szemekkel a nap egyiptomi templomából Constantin és Constantius parancsára Roma Circus maximus-ába szálló, s onnan V. Sixtus és Fontana által ide állított, jelratos, vörös gránit díszgúlát, melly talapzatán felül 99'. E szirtóriást és társait szemlélve meg kell vallani, hogy: ha van város, mellynek földje és kövei szólnak, ez az. Messze földről vándoroltak e kögerendek, széles tengereken keresztül: hogy itt

vége is a kereszt diadalmi talapjául szolgáljanak. A Nilus partjairól, Thebais és Heliopolisból jöttek, elhagyván isteneiket, kiknek oltárai már rég beomlának. A Lateran, Quirinal, sz. Péter, Maria maggiore, del Popolo, és a Pantheon előtt most Pharaók obeliskjai hirdetik a zsidó Messiás dicsőségét. Azért mondja egy jeruzsalemi utazó: Miután Romában, a világ látható középpontján, keblemet a történet igazsága iránti hitben megerősítettem, nyugodtan indulok keletnek. 7)

Illy gondolatokba merülve térénk mi is a Colosseum felé szállásunkra; s napról napra szaporodtak előttünk érdekes bizonyítványai azon igazságnak: miszerint két világ találkozik itten mindenütt átfonódva egymáson. S e falak két egészen különböző várost foglalnak ugyan magokban, a pogányt és keresztényt; de egy felsőbb hatalmas kéz egyesíté őket örökre, midőn amazt ennek zsámolyául rendelé. Ez ellen vétkezik tehát, s egyszersmind lélekemelő nemes gyönyöröktől fosztja meg magát, ki a bálvány templomok diadalívek, oszlopok, fürdők, obeliskok és romok városát kizárólag vizsgálva, el akarná szakasztani a keresztény Roma páratlan nagyságu emlékeitől.

XXVIII.

ROMA, sept. 10.

Mára volt kitűzve az óra, mellyben ő szentségénél fiui hódolatunkat nyilváníthatók. Talán erre akarának bennünket előkészíteni azon fiatal „gyalog bibornokok“, kik tegnap meglátogatni sziveskedtek. Így nevezik a német-magyar collegium növendékeit vörös öltönyükről, mellyet Altenstein miniszternek, és Menzel Farkasnak a jacobinus sipkával egy vonalba tetszett állítani. Méltán viselik ők e színt, mert közülök husznál több vértanuja lőn a hitujításnak. — Az angol collegium növendékei pedig hazájukban a hitért annyit és annyian szenvedtek, hogy Neri Fülöp őket Roma utczáin csak így szokta köszönteni: *Salvete flores Martyrum!* — A mi kedves veszprémi hazánkfián látni lehetett, mennyire szereti nevelőit és tanárait, a jezuítákat. Lelkesedéssel szólott felőlük, mi mind a két résznek becsületére válik. Ugy látszik, hogy itt a jezuíták cselszövényeiről semmit sem tudnak: hanem igenis arról, miszerint ők a collegium romanumot európai hírű példány-

tanodává emelék; s az epenirigy korában, együtt a ferencziekkal, Roma védangyalai valának.

Illy kedvező rajzolatok után, ismét kedvünk kerekedett a félelmes emberfajt közelebből megismereni; s mivel már rá szántuk magunkat e hős merényre, kiválasztók a lehető legnagyobb jezuitát: Perronet, az egész föld kerekiségének hittanárát — theologum urbis et orbis. — A halat elemében, könyvtárban találók a tudós férfiút ma reggel; épen Döllinger Reform-ja forga kezei közt, s vastag ívdedkönyvek kitárva heverének körüle. Kisdéd, iralni munka fárasztotta, de még eleven, lelkes ember rejlett az igénytelen szerzetes szegény ruhájában. Kitörő örömmel beszélt el a hosszas irodalmi vita után megtért híres puseyta Newmannali első találkozását. Édes mosolylyal borultunk, egymond, egymás karjaiba, megvallván: győztünk mindketten! Angelo Mai tudományát, fáradhatlan szorgalmát nem győzte eléggé dicsérni; a tudós bibornok, annyi jeles munkái után, a Codex Vaticanus kiadásán folyvást dolgozik. Hazánkiai közül Lonovics, Ránolder, Roskoványi felől érzékeny részvéttel szólt. Mondá, hogy rendtársai személyesen legkevesebbet szenvedtek a forradalomtul: mert jókor elüzé őket elleneik gyűlölete, s ekként nagyobb bajtól menté meg; ő azalatt Angliába menekült.

Szeretném bemutatni az elfogult félvilágnak ez ártatlan atyát, kinek őszinte alázatossága, s egyszerű szivessége igazi jezuítát árul el, in quo non est dolus. Végre figyelmeztete bennünket, hogy ám-bár 10 órakor szokott meg nyilni az udvarlás ideje, köszönjük meg, ha 1 óra táján elébe juthatunk ő szentségének; mert sok a dolog a nagy Vaticanban.

Ugy is történt; de szívesen vártunk, mert jó helyen valánk, az atyai házban. A ki Romát egy pár napig csak némileg keresztény szívvvel járja be, tüstént éreznie kell, miszerint a katholicismus élet-erejének ezen gyűlpontján a vallás épen az, mi Isten a természetben: legnagyobb, legfőbb, minden. De a sok előítélet, rágalom, gyűlölet mintegy por- és gőzfelhőkbe burkolá e téreket; elannyira, hogy igen sok utasnak éles szemre — s kivált jó akaratra — van szüksége: ha az anyagi fénynyel, művészi kincsekkel, és történeti emlékekkel tömött külső város mögött, a bensőnek, a szelleminek valódi ösmeretébe akar hatni. E célra olly vezérnek karjain kell ide vándorolni, ki magasabb szempont-bul tudja felfogni ez örök város dicső hivatását; ki érzi mennyire légyen szüksége az emberiségnek egy látható, erkölcsi súlypontra, a nélkül hogy ezen összetartó erőt a szolgálai félelem képezze. A keresztény világnak fejét és szívét keresd e helyen;

ha érteni akarod az itten kifejtett intézeteknek igazi jelentőségét. Valóban jelenkorunk gyászos szakadozottsága vala szükséges, hogy az egyházi, szellemi egység értékét sokan méltányolni, s annak középpontját hecsülni tanulják; miként Mathieu de la Drome követ társainak gúnyosan szemükre veté: hogy olly férfiak, kik a pápát 20 év óta csúfolgatják, 18 hónaptól fogva ájtatosak. —

Bármilly nagyszerűek legyenek is tehát a multnak óriási maradványi: legfontosabb, legnevezetesebb emléke — monumentuna — Romának mégis azon apostoli szék, melly régiségre s tartósságra nézve is kiállja a versenyt az előkor többi emlékeivel. Szegény Rossi a pápaságot Olaszhon egyetlen élő nagyságának nevezé; s méltán: mert az egyetemes egyház főnöke nem csak magán egyén, hanem egyszersmind magasztos eszme; főnséges gondolat és dicső valóság egy személyben. Nélküle Roma nem volna örökváros, hanem csak romok tanyája, miként Ninive és társai.

Hasonló gondolatok közt sebesen repültek az óranegyedek; mialatt egyik előteremből a másikba vezetteténk, mindig közelebb a szent atya lakásához. Nehezen tudnám leírni e hajlékok kinézését; valami fényűzés bizonyosan nem ötlött szemembe; legfőlebb arra emlékezem, hogy szebbnél szebb festvények

művészet csarnokaivá varázslák azokat is. Legérdekesebb vala rám nézve azon körülmény, miszerint egy afrikai térítő püspök — kapucinus — várakozott velünk a boldog pillanatra, mellyben a pásztorok pásztorának lábaihoz borulhat. Tehát Abyssinia völgyeiből, mellynek templomait, néphagyomány szerint, egykor fejr emberek vágták sziklába, meg a tiszántúli magyar föld gazdag rónáiról találkoznak egymással zarándokok a hívők közös atyjának küszöbén. Nem kell-e illy összejövetelnek, pedig ez itten mindennapi jelenet, hatalmasan fölébreszteni és táplálni a kathol. világöntudatot?

Végre ránk került a sor; ő szentsége csengett, s rögtön megnyiltak előttünk a kemény faajtó nehéz szárnyai. Borromeo, il Maestro di Camera, vezete be, s először térdelt le, nekünk példát adva, azután tüstént távozott. Leborultunk mi is a lelkünk teljes erejével ölelt őshitü egyház apostoli fejedelmének lábaihoz; s ez önkénytes hódolatra büszkék valánk. Illy évek és események után, minők fölöttünk elviharzottak, kétségkívül nem félelem, nem alacson hizelgés; hanem az elv s isteni rendelet iránti mély tisztelet vete oda bennünket. Erélyesen rajzolják e gondolatot egy német vándor következő szavai: „Olly ember előtt, kinek kezében

van a hatalom, s kitől függök, magamat megalázní némellykor lealacsonyítással lehet egybekötve. De annak lábaihoz omlani, kinek nincs más ereje, mint az az eszme, melyet képvisel, — Montalembert szerint, mennyit a Katechismus ád —; s ki fölöttem nem bír más hatalommal, mint a mennyit neki önkényt átengedek: ez nézetem szerint igen dicső dolog az emberre nézve. Mert soha sem hajthatjuk meg fejünket eléggé mélyen egy nagy eszme előtt; és soha sem állhatunk eléggé fölegyenesedve a pusztá anyagi erő ellenében.“

És mégis megvan sajátyszerű hatása e merő szellemi felsőbbbségnek gyakran azokra is, kik épen nem hajlandók azt elösmerni. Niebuhr, a történetíró és porosz követ Romában, VII. Piusról csak a legbenső megilletődéssel tudott szólni; s őszintén bevallá, hogy a midőn e tiszteletreméltó ősz áldását adá reá, ő annak erejét érezte lelkében; és e vallomásában osztozott a porosz országlár Hardenberg herczeg is. Én hallotam, s nagyon jól képezelem, miszerint elhalaványulni, reszketni is képesek e gyöngé főpásztorok láttára különösen olyanok, kiket a vallás iránt elkövetett igazságtalanság öntudata sujt. De az egyház hű gyermekére nézve nem lehet boldogítóbb érzemény, mint a határtalan tisztelet- és bizalomnak azon leirhatlan vegyülete,

melly keblén e felejtethlen pillanatban elárad. Min-
ket legalább a szent atya kis lakán, fehér öltönyén,
s egész külsején előmlő hihetlen egyszerűség, a
szemeiből kisugárzó határtalan jóság és atyai sze-
retet a legtisztább, legőszintébb fiui viszonyba he-
lyezett azonnal, s egészen otthonos érzelemmel tölte
el. Hogy tüstént magyar hazánk főpásztorának
szándékolt kitüntetését érinté, másban finom kedv-
keresésnek lehetne, benne természetes jóakaratra
kell tulajdonítani; s ugyanannak és meghálálhat-
lan kegyességének azon kedves emlékpénzeket,
mikkel, Istenbeni bizalmat lehelő férfias, és derült
kedélyű nyilatkozatai után, bennünket elbocsátott.

A Vatican második emeletéről leszállva, nem
teheténk jobbat, mint sz. Péter utódától azonnal sz.
Péter sírjához járulni, s dicső templomát ez alka-
lommal részletes szemle tárgyául kitűzni. A tér
közepéni díszgúla csúcsa s föliratai figyelmeztetnek,
kinek hódol utoljára is mind e szépség, melly sze-
med fényét veszi. XII. Kelemen az V. Sixtus által
oda fölhelyezett váltságjel ércz szívébe a Megváltó
valódi keresztfájából egy darabkát rejtett; s ezzel
főnséges ereklyetartó- s útmutatóvá szentelé e kö-
sugárt. ¹⁾ Ennek tövében megállva bámulod a rop-
pant alkotványt, mellyről Geramb igazán mondja:
ha Romának ez egyetlen egyháza volna, az utazás

fáradalmait bőven megjutalmazná. Pedig igen parányi magból keletkezett e tömérdek épület: egykor sz. Anaclet földalatti kis imaháza vala, az apostolok fejedelmének sirbarlangjában; azután emelkedék az alapjából saját kezével 12 kosár földet kiszedő császár — Constantin — 100 oszlopos drága basilicájává; nagy Károly századában nyeré IV. Leotul az akkori keresztény világ legjelesebb harangtoronyát; s most égbe domborodik Michel Angelo világcsodálta deli kúpjával, és olly magasságban tűn-teti föl a kereszt diadaljelét, minőrül az még sohasem sugárzott. Sz. Péter és Pál új óriási szobrai — Fabris- és Tadolinitól — örködnék a téres márvány lépcsőzet alján; mellyen föl indulva fényes nappal nem felejtém el, hogy Neri Fülöp holdvilágon olvasgatva szereté itten ernyedetlen apostoli buzgalmát szilárdítani. Nibby is azt mondja, miszerint ilyenkor sajátságos hatása szokott lenni a pompás oszloptömegeken nyugvó homlokzatnak, mellynek fölirata: *In honorem Princ. Apost. Paul. V. 1612.* messziről világít eléd; s a tetejéni karzat párkányán Urunk és apostolainak — sz. Pétert kivéve — komoly alakjai integetnek; közepéről pedig az erkély tekint le, honnan atyai áldás száll a városra és világra.

Öt nyílás vezet a ritka fényű nagyszerű elő-

csarnokba, melly tudod hogy magában is jeles nagy templomul szolgálhatna: de talán mégis tulzó Jordánszky állítása felőle, miszerint az esztergámi főegyház bele férne; s valószínűleg mese lesz Geramb anekdotája is, mintha egy utazó schweizi sz. Péter temploma helyett ezzel megelégedett, s nyugodtan haza tért volna. Méltó örei e díszes hajléknak Constantin és nagy Károly lovagszobrai, a két felől elnyúló pitvarok végén: amaz Bernini jeles, ez Cornacchini türhető vésűjétől. Főéke Giotto híres Navicella-ja: Péternek a tenger hullámival küzdő hajóját ábrázoló mozaik, a régi templom tornáczából; szembe vele Bernini szép domborműve, miként bízza a Főpásztor juhait a főapostolra. Figyelmet érdemlő történeti emlékek fedik belső falait: VIII. Bonifácznak az első közbucút hirdető bullája, nagy Károlynak I. Adorjánt sirató párversei — Alcuintól? — ²⁾ és II. Gergely adománylevele az apostoli sír körüli lámpák táplálására szánt olajfákról. Gerbet szépen jegyzi meg róla: hogy nem csekélység addig fénylő mécseket gyujtani, míg a feltámadás órájában a nap elsötétül; s hogy évezredekre terjedő kivilágítás még sem mindennapi dolog. IV. Jenő készítetté még az előbbeni templom számára az ércz főajtót, Filarete Antal nagyobb és kisebb domborvéseivel: mellyek sz. Péter és Pál vértanuságát, Zsigmond

császár koronáztatását, meg a keleti egyházzali egyesülés több jeleneteit rajzolják. A sárgaréz-keresztes porta santa-t már többször üdvözlők.

Belépve alig lehet jobbat mondani Miklós császár szavainál: *C'est etonnant! Quelle proportion d'architecture!* Semmi nyomasztó benne; pedig kelet és nyugat legnagyobb templomait, a milanoi főegyházat, a londoni sz. Pált, s a constantinápolyi Sophiát sokkal meghaladja. A főhajó elején kétfelől sárgamárvány szenteltvíz-tartókra találsz, egy öles gyermek-angyalokkal. A kövezet virágzománczán, roppant gyámoszlopokon nyugvó merész boltozat aranydús ívezetei alatt, szerzetalapító szentek nagy szobrai mellett, közeledel a középen ragyogó főoltárhoz. Mielőtt oda érnél, sírja szomszédságában, az apostoli főnök régi bronz szobrát kell tisztelned: melyet sz. Leo öntetett egy összezúzott Jupiter darabjaiból, Attila fölötti szellemi győzelmének hálaemlékeül. Ezt fenyegeté Leo Isaurus, a képduló, szétrombolással; de nem volt kedve érte jönni. A Confessio-nál szebb, jelentékenyebb nevet nem adhatott volna az egyház vértanui nyughelyének. Ez czíme az apostoli sírnak is: mellynek hosszas négyszög-alaku nyílását márvány korlátok övezik, s 89 éjjel nappal — kivéven nagy Pénteken — égő lámpa-fénye világítja. Kettős lépcsőzet kanyarul oda le, hol Ca-

nova VI. Pius-a térdel, a 4 drága alabastrom oszlop- s sz. Péter és Pál szobraitól környezett, ösrégi mozaikművel ékes rejtek előtt. — Itt van helye az apostolok sírjára teendő érseki díszpalástoknak is. — Hét fejer márvány lépcső vezet a Confessio fölött tündöklő pápai oltárhoz, mellyen, mint a Lateranén, Péter utódának egyedül van joga a szent titkokat megülni. VIII. Orbán alatt emelé Bernini a Pantheon ércztömegéből készült, s vértanuk csontjaival megtöltött pompás négy csigádad oszlopon lebegő, gazdag mennyezetet; mellynek párkányait angyalok ékesítik, s az egészet aranyozott földgolyón magasló kereszt fõdi be. Mind a kettőnek dicső koronája a sírüreget és fõoltárt beárnyékoló fõnséges gömbölytetõ. Széditõ magasságba nyulik föl a diadalmaskodó egyház képét halhatlan köfeszéssel örökítõ benseje; s evangelisták, apostolok, angyalok és minden szentek örvendezõ serege látszik figyelni a fennuralgó Megváltónak ércz betükbe õntött hatalmas igéire: Tu es Petrus, s. a. t. mellyek örökké új ígérlet, s örök biztatás gyanánt hangzanak le onnan felülrõl Péternek, sírja szélén erõért s oltalomért esdõ, utódához, s minden igaz hívõhöz. Valóban sas szem kellene mint a napba az oda fõlnézõnek: mert egy nem kathol. utazó, saját valomása szerint, valahányszor bele tekintett; mindig

főlebb és főlebb tetszett az iszonyu bolthajtás emelkedni, s végre az ég mérhetlen boltozatává tágulni. Hanem az igaz, hogy tömérdek 4 támoszlopon is nyugszik Buonarroti felhőkbe dobott Pantheona; melyek alsó homorodásaiban óriási márvány szobrok állanak: sz. András, a legszebb — Quesnoy-Fiamingotul — sz. Veronica, Ilona és Longinus — ez utolsó Berninitől —; a felső, csavaroszlop szegélyezte, karzatos erkélyeken pedig ezeknek megfelelő becses ereklyék őriztetnek.

Egyike a keresztény őskor legdrágább maradványinak a templomkar háttérében pompázó bronz emelvénybe zárt apostoli szék; mely nagyon helyén áll a Confessio közelében, miután e sírból keletkezett minden értéke és dicsősége. Igen illőleg támogatják azt a nyugati és keleti egyház szent tanárai: Ambrosius, Augustinus, Athanasius és Chrysostomus; hihetlen fénykörben ragyog fölötte a Szentlélek galamb képében. Ennek aljára szokás helyezni ünnepélyes isteni szolgálat alkalmával a pápai trónt. VII. Sándor parancsára állítá e nagyszerű emléket ide Bernini, kitől van VIII. Orbán fénysírja is jobboldalon; III. Pálé pedig balfelől Guglielmo della Portától. Ki gondolná, hogy a galilaeai halász püspöki fa-székének ékitvényeit tiszta-arany czipfrázatokkal vegyes finom domborművek alkotják

elefántcsontbul? és ki hinné, hogy ezek éppen Hercules tetteit ábrázolják? Pedig e meglepő körülményekből tudja Gerbet annak hitelességét legjobban kitüntetni: midőn azt teljes valószínűséggel Pudens romai Senator hajdani karszékének, és ajándékának állítja; kiből az apostol vendégszerető háziurra és előkelő tanítványra talált. Későbbi család műre hasonló diszitményeket bizonyosan nem raktak volna. De az sem megvetendő észrevétel: miszerint az anynyiszor kizsákmányolt, elpusztított örök városban, e törékeny becses régiséget a hivek rendkívüli tisztelete, s az egyház láthatlan feje őrzé meg.⁵⁾

Már most újra kellene kezdeni körmenetünket a festészet és szobrászat remekeivel s gazdag emlékekkel tölt mellék hajókban és kápolnáknak; ha el nem fáradtunk volna. Azért halld lehetőleg röviden. Előre bocsátva, miszerint 23 oltáron híres eredetieket híven másoló mozaik-képek tündöklenek, s a 10 kisebb kúp belsejét is azok borítják; azonkívül pedig 20 nagyszerű márvány-ravatal emelkedik köröskörül: induljunk a főbejárástól jobbra, mindig arra figyelve, mellyek a főnevezetességek. A kegyelet — Pietà — kápolnájában a 24 éves Michel Angelo fájdalmas Szüze, meghalt szülöttével. Mellette a Colonna santa hajlékában egyike a jeruzsalemi templombul Constantin által ide hozott

— 12 — oszlopoknak, melyet az ájlatos hagyomány Üdvöztönk érintése által megszenteltnek tart. XII. Leo sírköve Fabris-tól; a Svéd Krisztináié, Gustav Adolf leányáié Fontana Károlytul. Sz. Sebestyén kápolnájában Domenichino czímszentje. XII. Incze síremléke Filippo Valle-tól; Mathilda grófnőé Berninitől. Az Oltári-szentség pompás kápolnájában gazdag szentségtartó; az oltáron Pietro da Cortona Szentháromsága; más oltáron Caravaggio Kereszt-röllevétele. IV. Sixtus bronz sirja Ant. Pollajuolotul; II. Gyula is alatta fekszik. XIII. Gergely emléke Rusconi-tól; szembe vele XIV-iké. Mellék oltáron sz. Jeromos áldozása, Domenichino eredetije szerint. A Buonarroti tervezte Gregoriana Cappella-ban drága kövekkel ékes oltár; fölötte Madonna del Soccorso, alatta nazianzi sz. Gergely hamvai. XIV Bencze nagyszerű síremléke, a bölcsesség és önzetlenség között álló méltóságos képszo-brával, Braccitól; Cardinales ab eo creati posuerunt. Subleyras sz. Vazulja mellék oltáron. Az éjszaki kereszthajóban 3 szép oltár. Következik XIII. Kelemen híres fénysirja Canovától: a hit, remény és szeretet jelképeivel, egy siránkozó nemtővel s két gyönyörű orosz-lán-nal. A Navicella oltárképe Lanfranco frescoja után készült; sz. Petronelláié Guer-

cino csodaszép festvényének — a Capitoliumon — tökéletes párja. Guido Reni sz. Mihályát, X. Kelemen sírját, és Tabitha feltámasztását Costanzitól sem kell elhanyagolni. A templomkar — Tribuna — déli oldalára áttérve: VIII. Sándor sírja előtt megyünk az Attilát lefegyverző nagy Leo szép oltárához, egyszersmind nyughelyéhez; Algardinak e jelenetet ábrázoló híres domborzatát bámulni. Mellette a régi templombul eredő Madonna della Colonna. A következő oldalajtónál VII. Sándor dízsírja, a 82 éves Bernini utolsó műve. A déli kereszthajóban is három szép oltár van: sz. Péter fölfeszítésével Guido Reni után, Domenichino szerafi sz. Ferencze- és Camuccini hitetlen Tamásával, meg Palestrina sírjával. Itt állanak a különemzeti gyónszékek is; pro lingua hungarica nem messze van Attilától. Ananias és Zafira rögtönhalála — altare della bugia — mellett jutsz a Clementina kápolnába. Nagy Gergely oltára nevezetes benne, hol a szent atya nyugszik; és VII. Pius gyönyörű fénysírja 2 szárnyas nemtővel, s az erő és bölcsesség szobraival. Consalvi halájának adott általa életet Thorwaldsen. Rafael Űrszineváltozása után, találod XI. Leo sírkövét Algarditól, és XI. Inczeét 2 bronz oroszlánnaal. A káptalan pompás

kápolnájában — Cappella del coro — nyugszik aranyszáju sz. János. VIII. Inczének Pollajuolo testvérek által vésett bronz síremlékével szembe van az utolsó elhalt pápának ideiglenes nyughelye. A bold. Szűz bemutatásának kápolnája előtt áll a Stuartok dízsírja: Canova lefordított fáklyákra támaszkodó kedves féldombor nemtőivel. A keresztelő kápolna fejezi be, vagy kezdi meg e fölséges hajlékok hosszú sorát. Szépen írja felőle Gaume: Mindent feltalálsz benne, mit a művészet tenni képes, hogy e szentségnek fönsége iránt hitet ébresztszen, melly a por gyermekét Isten fiává s az angyalok testvérévé emeli. Középen áll a tojásdad alakú drága, nagy porfir vízmeder, melly valaha II. Otto koporsóját takará a vaticani síralagban; pompás bronz födele Fontana Károlytul való. Falait Urunk kereszteltetése Maratta után, Procaccini Cořnelius századosa, s Processus és Martinianus Passeritől ékesítik. A szerzet-alapítók szobrai közt sz. Brunoét — di Mr. Stodtz Parigino — Nibby nagyon dicséri, Liguori sz. Alphonsus-ért a művész Tene-rani neve jót áll.

Egyes részleteit némileg ösmerni tanulván, fokkonként mélyebb tisztelettel öleled az Urnak e páratlan méltoságu, lélekemelő szentélyét; s egye-

dül szánakozni tudsz azok nevetséges erőlködésein, kik epés gyűlölettel akarnák e dicső művet is beszennyezni. Heine például azt veti szemére, hogy „a bűn adta tulajdonképen pénzét ide ez egyház fölépítésére: melly ekként az érzéki gyönyör emléke lön, mint amaz egyiptomi gúla, melyet az ördög épített. A sensualismus maga kénytelen volt neki — a katholicismusnak — legszebb templomát fölépíteni.“ Esztelen! ha így volna is, hiszen épen ez a dicsőség, ez az isteni: a rosztat is a jónak szolgálatára kényszeríteni. Ellenben Byron azt éneklí róla: Mióta az Ur Sion falait elhagyá, nincs ehhez fogható csarnok, melly annyira méltó volna, hogy benne az igaz Istent imádják. Staëlnő pedig megvallja: hogy ez az első eset, mellyben emberi mű természeti csoda erejével hat a nézőre; s hogy ez legbámulatosabb egyesítése mind azon fénynek és méltóságnak, mellyel a gyarló halandó Isten iránti hódolatát ellátni képes. Ő magasztalja az egyház főnökeinek türelmét, bátorságát, önzetlenségét; kik több mint 100 év alatt annyi pénzt, annyi munkát áldozának olly épületre, mellyben örömet találni nem kecsegtethette magát az, ki rajta működött. Végre utánozhatlanul szépen mondja: E templom magában egy világ; a Végetlennek képe:

azért midőn belőle távozol, úgy tetszik, mintha az örökkévalóságból az idő könnyed légkörébe mennél át. *)

Szép nap volt ez; s hogy igazságtalanok ne legyünk, miután a mai Romából olly sokat és annyira becses tárgyakat láttunk: érdekes régiségeinek egy másik, még nem ösmert csoportulatót választók déleesti sétánk céljául. A Forumra néző Palatin alján jobbra térve, sz Tivadar előtt haladánk San Giorgio felé. E tájon létezett a monda és mese Romája, az örök város bölcsője; itt kellene keresni a fűgefa és szoptató farkas nyomait. Amaz egyházat állitják Romulus és Remus kitevése helyének, vagy Vesta egyik templomának; s közelébe helyezik a ficus ruminant, meg a lupercalia barlangját. Sz. György kis temploma a VI. századból már a Velabrumon van: a Tiberis okozta egykori posvány-ság, s a későbbi Forum boarium tén; mellynek ötvösei, és üzerei emelék Septimius Severus családjának a középszerű domborzatokat mutató kis márvány ívet. Áldozati jeleneteket ábrázolnak ezek;

*) Ce temple est comme un monde à part, c' est une image de l' infini. Quand on sort de son enceinte, il semble qu'on passe de l'éternité religieuse a l'air léger du tems. — Corinne, l. 4. ch. 3. —

de Geta alakját és nevét iszonyu testvére Caracalla mindenütt kitörölteté. Oldalvást áll a négyhomloku Janus puszta márvány hajléka, negyvennyoloz üres fülkéjével. Nem csak piaczi menhelyül szolgált e négyes ívezet az időben, hanem kereskedői csarnokul is.

Öt percz alatt S. Maria in Cosmedin előtt vá-lánk. A nép Bocca della verità-nak nevezi ez egyházat, az elötornáczában lévő régi márvány álarcz-ról, mely a hazuggyermeknek vagy hamisesküvőnek kezét szájából ki nem ereszté. Schola Græca-nak is hívták a keletről I. Adorján korában ide menekült görögöktől. Pudicitia Patricia vagy Ceres és Proserpina templomának romjain épült, mellynek néhány oszlopát falaiban őrzi. Az eredeti alakjuk-hoz leghívebb régi basilicák egyike. Kövezete opus alexandrinum; nagy Madonnája bizanczi mű; oltára hajdani gránit sírmeder; oszlopai régiek. A templomkar alatti sírboltban évezred óta szendereg: Beata Cyrilla Virg. et M. filia Decii. — Közel áll egy pár jeles maradványa a hajdani építészetnek. A Tempio di Vesta név alatt ösmeretes márványnyal borított körtemplomot 19 korinthusi rendű, hornyolt fejei márvány oszlop keriti; a huszadik hiányzik, valamint régi párkányzata is. Most a Madonna del Sole tiszteletére szolgál. Túl rajta van a joniai

oszlopoktól környezett hosszudad négyszögű Templum Fortunae virilis. Servius Tullius alapítványának mondják eredetileg; mivel rabszolgai sorsból királyi trónra jutott. Jelenleg S. Maria Egiziaca czím alatt örmény hivek használják. A szemközti ház neve: Casa di Cola di Rienzo.

A Palatin és Aventin közötti hosszú völgy, melyen visszatérünk, valaha Circus maximus volt. Romával együtt növekedett annyira, hogy a IV. századig több százezer embernek egyszerre, kenyérrel párosulva minden vágyait kielégíthetné. Panem et circenses! Aulus Gellius szerint Androcles esete a hálás oroszlánnal ebben történt. Carceres, spina, meta, podium stb. mind eltűntek; csak a hajdani lépcsőzetek alapköveire rakott hazák, szénapadlások és kocsiszínek látszanak az útfélen kacagni e híres versenykör elpusztult dicsősége fölött. A San Gregorio felé bekanyaruló szögleten lehetett Septim. Severus Septizoniuma. Nem sokára Constantin ivén túl a Forumon állánk, s Titus emlékét szende holdvilág fejez ködében nézdelők. Leirhatlanul gyönyörű és érdekes ilyenkor e rompiacz; s a ki szépet nagyszerűt akar látni, hajnalban, vagy az alkony rózsza fényében, vagy a hold ezüst villáránál nézze azt. Kivált ha fel tudja fogni a csodálatos viszonyt, mellyben e tér Golgothával áll: mi-

szerint itt kelle a politikai egységnek, a törvény és hatalom egységének megalapulni, hogy az amott földterülő vallási egységnek kész mezeje legyen; s hogy a világnak szellemi meghódítása is innen történhessék. Miután Roma Jeruzsalemét elpusztította, s Krisztus halálaért boszút állott, politikai feladatát bevégzé; ez az ő utolsó diadalíve, mellyet megérdemlett. Azért a győzelmi emlékhöz, mellyet a pogányság a zsidóság bukta fölött emelt, igen közel áll a másik — Constantiné —, melly a pogányság estét hirdeti mai napig. Ámde illy nézetek táplálására ne csak szemünket hozzuk ide, hanem szívünket és hitünket is; ne csak a multnak és emlékeknek városát keressük itten, hanem a jövőnek és reménynek honát is; ne csupa könnyelmű ujságvágygyal tekintsünk körül, hanem egy kevés buzgalommal!

J E G Y Z E T E K.

I.

1) Az Olaszhonba utazónak, ha útlevelét a pápai, szardíniai, toscanai követségeknél bemutatá, francia aranyakra, váltókra vagy hitellevelekre — Creditbrief — kell szert tennie valamelyik bankárnál: mellynek erejével annyi folyó pénzt vehet föl előre kitűzendő városokban, a mennyit itten letett ausztriai bankjegyekben; természetesen a pénzfolyam állásához mért veszteséggel.

2) Klosterneuburg és Sz. Florian az ágostoniaké, Göttweih és Mölk a benedekieké. Azonkívül Tulln, Krems és Stein, Ips, Grein és Enns városok, meg a serviták szép zár-dája Schönbühel, jobbra balra porladó várromokkal, tűnnek föl Bécestől Linzig.

II.

1) Linzben első gondod legyen a gmundai pályaudvarban jegyet váltani; és pedig, ha a Traun szép kis zuhatagát is akarod látni, azt ez alkalommal előre jelentsd. Lambachnál vasuti külön kocsiban, vagy többekkel egyesülve más e célra mindig kész alkalommal oda lehet menni.

2) A linzi főtemplom szép magas, de székesegyháznak kicsin. Alakja s fölirata: Deo Opt. Max. Deiparae Virgini et S. Ignat. Soc. Jesu Fund. arra mutat, hogy a jezuítáké volt;

kik itt is, mint számtalan más helyeken, pompás szilard épületeket emeltek mások számára. De talán ők sem bánnák, ha minden elvett egyházuk legalább illy czélra fordíthatnák. Hét egyszerű de igen csinos oltár vörös márványból ékesíti az Ur házáat; különösen a nagyoltár drága függönyt képző háttére szépen kiemeli a sudar köoszlopok deli alakját. Fő képe nagy Asszonyunk mennybevétele. A szószék faragványi ritka műnek látszik: födele kétszerte nagyobb aljánál; kis fa oszlopok közé helyezett szoborkák övezik. Az isteni szolgálat igen díszes, az egyházi zene szép és épületes volt. — A minoriták templomát hasonlóképp rendkívül tömve találók. A kapucinusoknál nyugszik Montecuculi. — Az áldott öreg Ziegler, ki magyar tanítványit egykor nagyon szereté, beteges; püspöki laka zárda alaku kemény épület, mellynek udvarán sz. János szobra fris virággal körülvéve álla őrt. — A tartományi rendek szép háza — Landhaus — egyszersmind nemzeti muzeum; előtte van a hüs boglárfa sétány. VI. Károly császár magas fektü kastélya jelenleg fenytőház.

3) Vasuti állomások: Neubau, 2 mérföldnyire; Wels, 2 m. itt halt meg I. Miksa császár, és keletre egy pár óra járás a benedekiek híres Kremsmünstere; Lambach, 2 m.; Gmunda 3 m.

III.

1) *Sophiae nomen decus viae auspicio noti exactae:* 1830-ra utal, Felséges Urunk születési évére.

2) Örömemben tüstént lefordítám, de csak baráti tárczába illő falusi rímekre:

Nem ha birtokod nagy
És sokat élveztél,
Gazdag csak akkor vagy
Ha megelégedtél.

3) Ischl utáni posta-állomások: St. Gilgen, 3 m.; Hof, 2 m.; Salzburg, 2 m.

IV.

1) Homlokán írva van: *Haec est domus Dei, in qua invocabitur nomen Ejus.* Előtte a bold. Szűz díszes szobra áll. Boltozatát s magas kúpját sok szép festvény borítja. Nagyon egyszerű főoltárán a feltámadást, az imakar falain Urunk temetését s alászállását a holtakhoz látók ábrázolva. A Szentség oltárán: *Ecce tabernaculum Dei cum hominibus.* A köröskörül felállított s arczképeikkel ékes érseki síremlékek közül leginkább érdekelt az utolsó, a nagy katechetáé: *Exuviae Augustini Gruber etc. Fridericus successor et Capit. metrop. lugentes posuerunt.*

2) Rövid fölírata: *Leopoldus Princeps me extruxit, az évet is kijeleli.*

3) Itt találtuk ujonnan kőbe metszve: *A. D. 477 Odoacer Rex Ruthenorum — ? —, Geppidi, Gothi, Ungari — ? — et Heruli contra Ecclesiam Dei saevientes B. Maximum cum sociis suis quinquaginta in hoc speleo latitantibus ob confessionem fidei trucidatos praecipitarunt, Noricorum quoque provinciam ferro et igne demoliti sunt.*

4) A minap fedezének föl itten néhány, II. Henrik korából való festvényt a torony alatti hajlék falain.

5) A 415' hosszú, 40' magas kőboltozat tulsó végén olvastuk: *D. O. M. — D. Sigismundo M. — Publico Bono, Commodo, Decor. — Sigismundi AEppi Salisb. Aeternae Memoriae.*

6) A Lyceum melletti nagyszerű belsejű, gyönyörű 2 torony templom remek homlokzatán hirdeti rendeltetését: *Deo Ter Opt. Max. — In Honorem B. V. Mariae Sine Macula Conceptae — Erexit et Dicavit Joan. Ernestus Archieppus et Pncps Salisb. 1707.* Ugy látszik mégis csak vannak nyomai annak, hogy az egykori sóvári egyházi fejedelmek Isten dicsőségére s az emberiség testi lelki javára tettek valamit. Ha a néhány óra alatt keresztül futó utasnak is sok akad szemébe: hát ha valaki tüzetesen erre fordítaná figyelmét? Az eredmény re-

ménylem nem válnék az egyház becstelenségére. — Az is jószokás e vidéken, hogy a templomajtók egész nap nyitvák; de néhány lépésen túl magas vas rostélyok választják el a szentély belsejét. Így a buzgóság nincs akadályozva építési szándékában; a rossz akaratnak pedig el van zárva az ártathatósi alkalom.

V.

1) Ez utirajzok folytatában gyakran használt s idézendő jelesebb művek a következők: Gaume, Roma három alakjában, Regensburgi német kiadás 1847—48.; Gerbet, A keresztény Roma vázlata, Bécsben a mechtaristáknál 1846.; Geramb Utja La Trappeból Romába, Regensb. 1839.; Nibby, Itinerario di Roma, 1849. a mennyire tapasztalám általános forrása az útiróknak, s leginkább ajánlható Cicerone az örök városban; Förster Kézi könyve, München. 1848. művészeti tekintetben, s jeles térképei miatt igen becses; Császáruk Utazása Olaszországban; Goethe Olasz Utja; Staëlnő Corinnéja; Richter Hesperiene; s a mit legelől kelle emlitenem, a Histor. polit. Blätter érdekes közleményei Olaszhonbul.

2) Ezt írta Gaume, novemb. 2. A mit Császár mond, az is olly szép, hogy lehetetlen ide nem iktatnom, már csak párhuzam végett is. „Ifjúi elragadtatással gondolék a földre, melly Rafaellot, Tizianot, a sasreptű Michelangelot, Correggiot s a szeszélyes Cellinit, újabban pedig Canovát, korunk Phidiását nevelte, ápolta, megdicsőítette! Fénysugaros arczczal lebegett előttem a hon, melly egykor Flaccus, Virgil s Ovidnak, később Dante, Petrarca s Tassonak dalait első hallotta: a költészet bájos életdús hazája, . . ; mellynek fiai a classicus iskola omladványi közt építének, s a görög-romai szende könyvlatú ívezetek közé gót csúcsokat s feszes gerendázatokat első illesztének! Régen sovárgtam látni ama szép eget, mellynek az azt ölelő tenger kékebb azurt kölcsönöz; rég látni a földet, hol a völgyek- és halmokra, mellyek vérengző

csaták s elkeserült ostromok helyszíne valának, zöldelőbb pázsitot teríte, virítóbb olajfákat szóra, s a szende levegőt illatozóbb ezitrom- s narancsgalyak leheletével fűszerezé a természet, mint Europa bármelly más tartományában.

VI.

1) Posta állomások Sóvártól Innsbruckig: Reichenhall, 2 m. Unken, $2\frac{1}{2}$ m. Waidringen, $2\frac{1}{2}$ m. St. Johann, 2 m. Ellmau, 2 m. Söll, 2 m. Wörgl, 2 m. — ide közel Kufstein —; Rattenberg, 2 m. Schwatz, $2\frac{1}{2}$ m. Volders, 2 m. — közel Hall, sóbányájával —; Innsbruck, 2 m.

2) Egyik dombor-tábla aláírása: *Universa infer. Austriae provincia, quae una cum metropoli Vienna in potestatem Mathiae Corvini inclyti Hung. Regis devenerat, intra 3 mensium spatium recuperata. Székesfehérvár ostroma alatt: Expugnatio urbis Albae Regiae et terror regno illatus per Maximilianum. E kettő érdekli hazánkat.*

3) Az ezüst kápolna oltárán áll a bold. Szűz nagy szobra tiszta ezüsből, környezve jelképes ábrázolatoktul, például: turris David, hortus conclusus, sat. melly eszmék hasonlólag ezüstbe vannak vésve. — A szép főherczegnő polgári leány volt. — A bátor tiroliak síremlékén áll: *Seinen in den Befreiungs-Kämpfen gefallenem Söhnen das dankbare Vaterland.* 1838. Szép keresztrőllevétel ékesíti márványból, e jelszóval: *Absorpta est mors in Victoria.* A gyászravatal mellett 2 angyal öröködik Ausztria és Tirol czímpaizsaival. — A nagyajtó fölött belül 3 arczkép látható e párverssel:

Cernitur hic triplex primus, cur nemo secundus?

Scilicet affectant primitias Superi.

I. Miksa t. i. alapítá, I. Ferdinand építé, I. Leopold pedig föl-
ékesité e templomot.

VII.

1) Posta állomások Innsbrucktól Trientig: Schönberg, Steinach, Brenner, Sterzing, Mittewald, Brixen, Clausen, Atzwang, Botzen — Bolzano —, Branzoll, Neumarkt, Salurn, Lavis, Trient.

2) Damit der Tod in diesem kleinen Paradiese nicht doppelt bitter sei, haben die Botzener ihren Todten einen so geschmackvollen, anmuthigen Ruheplatz angelegt, dass es angenehmer scheinen könnte hier begraben zu sein, als in mancher Kleinstadt des Nordens zu leben. Richter, Hesperien, Quedlinburg und Leipzig. 1838. p. 62.

3) A bejárás fölött, két felől uralgó Fede és Disciplina óriási alakjai közt, olvasható az ősmertes fölirat: *Sacra limina ingressus, intra quae postremum Spiritus S. Deus aeternus, munificus, solator ecclesiae catholicae per concilium magnum legitimum oracula effudit. Quisquis es, mitte tibi praeoptare Nicaeam, Constantinopolim, Ephesum, Chalcedonem, Lugdunum, Viennam, Constantiam, Florentiam; Roma ipsa hoc nomine tibi par, non majus dabit.*

VIII.

1) Bécstől Veronáig, gözeröt és postát használva majd mindenütt, kerek számmal összesen 50 pengő forintra van szükség, s bankjegyeinket elfogadják. Ischl-t kihagyva, s Salzburg- és Innsbruckban naponként található magán alkalmat használva, bizonyosan kevesebb is elég; de némi idő veszteséggel jár.

2) Ezen hegyikertek tulajdonképen hosszú sorokat képező fejrő köoszlopokbul állanak, mellyek bizonyos távolságban egymástól lépcsőnként fölebb hágván, a rájuk helyezett erős rudak segedelmével télen egészen befedhetők. Csak is illy iparral lehet egy évben háromszor gyümölcs-szedést eszközteni.

3) Lago di Garda — Benacus — $2\frac{1}{2}$ mérföldnyi szélesség mellett 7 m. hosszú. Salò- és Desenzano-nál különösen szépek partjai.

IX.

1) Volto barbaro nevét e bolthajtás Császár beszédes cicerone-je szerint a XIII. században nyeré, midőn Martino — vagy Mastino? — della Scalat, Verona kapitányát, Scaramello, a testőr, jegyesének sérelme miatt itten — 1277-ben — meggyilkolá; s ő is ezzel együtt e helyen vérze el hóhér pallos alatt. Mások Can-Signoriótul származtatják, ki nagybátyját II. Can-Grande herceget — 1359-ben — szinte itt gyilkolá meg. — A zöltség piacz nyílt kis erkélyén fogadák egykor Verona választott főnökei hatalmuk jeleit, s később a bünösök ítéletüket. A kút és torony Cansignoriótul valók. Bovio grófok szép palotája előtt áll a sz. Márk oroszlánától megfosztott gránit oszlop, melly hajdan — 1524-től Napoleonig — Velence uralmának jelképét hordá, s az adósok menhelye volt. Förster kiemeli a Scaliger Alb. építette Casa dei Mercanti-t, Campagna Madonna-szobrával; Császár pedig Mantegna két frescojára vonatkozólag szépen mondja: „A templomok és paloták belseje már nem vala elég a művészeknek: az utcákra vivék azt, s azokat ékesíték ecsetökkel! Itt mondhatni igazán, mikép a festészet életbe ment által.“ — A Piazza dei Signori-t környező barna palotákhoz van csatolva a Scaligerek emléke; s néhány lépésre találod S. Maria l'antica szűk czinteremében fekete köravatalaikat — Sepolcri dei Scaligeri. — E híres család némelly tagja, tetteiből ítélve, méltán viselé a magyar fület sértő tatár kán czimét; de valónak köztük derék férfiak is. Jelesen Can-Grande I. a nagy nevet már csak azért is megérdemli, mivel Dante-nak vendégszeretőleg menhelyet adott — gargagnanoi lakában — Purgatoriuma élénklésére. Dízsírja a templom bejárását képezi. Érdekes adat: miszerint Cansignorio négy emeletes pazarékú

sírboltját élteben palotája ablakai alatt kezdé építtetni. Szent höseink: Quirinus, Bálint, Márton, György, Zsigmond és Lajos, meg a benne leginkább hiányzott keresztény erények szobrai környezik azt.

2) A híres körszín, mellynek építését Förster Antonin, Gaume Trajan, Richter Diocletian korába helyezi, veronai márványból készült. A XII. századbani földrengés daczára is fenntartá a várós, s megadóztatá érte Podestà-it és polgárait több ízben. Hossza 515', széle 410', magassága 100'. Kivül toscanai rendű 72 ívezet futja körül. Huszonöt ezer embert ülve, állva 75 ezeret befogad. Goethe is örült neki, hogy a Brà piacra nyíló bolt-üregében kézművesek zaja viszhangzik.

X.

1) A IX. századból eredő káptalani könyvtárban találá meg Petrarca Cicero leveleit — *Epistolae familiares* —, Mai bibornok Virgil régi magyarázóit, Niebuhr Gajus *Institutio*-it újra beirt hárttyákon. — A Museo lapidario görög, hetruriai és romai régiségek gyűjteménye a Brà piacon. Inkább föliratait dicsérik, mint képműveit. Diogenes sírköve is ott van. Az Accademia filarmonica alapítá 1617. — Merula Pál jellemző verseiben az olasz városokrul, Försternél, találám Verona szép melléknevét:

Fama ha tra noi Roma pomposa e santa,
Venezia ricca, saggia e signorile,
Neapoli odorifera e gentile,
Fiorenza bella tutto il volgo canta.

Grande Milano in Italia si vanta,
Bologna grassa, e Ferrara civile,
Padova forte, e Bergamo sottile,
Genova di superbia altera pianta.

Verona degna

2) Giuliani gróf statisztikai adatait Schlör is igazolá „Die Philanthropie des Glaubens, oder das kirchliche Leben in Verona“ című könyvében. Szerintök a betegek és szegények számára következő intézetek vannak itten:

1. Civico Spedale a S. Antonio. Trevisani kereskedő ne-jével 620 ezer lirát — ezüst huszast — adott a régi — 1515 — alapítványhoz. Minden teremben szép oltár van.

2. Casa di ricovero a S. Catterina. Önkénytes adományok-bul alakult. Signora Trevisani másfél milliom lirát hagyott rá. 1816 — 1834-ig 2 milliom és 24 ezer lirát kapott ez in-tézet. Azt hiszem, nem megvetni vagy lenézni való az ilyen nép.

3. Asilo ai vecchi parrochi e sacerdoti; külön házzal bir.

4. Ritiro delle Convertite a S. Silvestro: veszélyben forgó vagy javulni akaró hölgyek számára; Marchi pap ennek leg-nagyobb jótevője. Egy régi zárdát megvett 24 ezer lirán; s házat épített 180 ezeren, hogy jövedelmezzen az intézetnek. Harmincz év alatt 200 leányt vettek föl bele. Rendesen 20 — 30 van egy lelkész gondja alatt.

5. Civica Casa d' Industria — dolgozóház — 1812-ből.

6. Commissione centrale di publica beneficenza. E bi-zottmány koldul és ápol. Husz év alatt 160 ezer lirát osz-tott ki szegény családoknak közvetlenül; azonkívül a lelké-szek által évenként több ezeret. Ennek is, mint minden kö-nyörintézetnek elnöke a püspök.

7. Az 1836-iki epemirigy alkalmával alakultak: Case d' Asilo per l' Infanza. Két év mulva már 3 menhelyre 15 ezer lira gyűlt be.

8. Società di sussidi pei Sacerdoti infermi.

9. A kézművesek hasonló kölcsönös egyletei betegség esetére. Ezek is 1836 ntán.

10. Spedalieri notturni. Leonardi pap alapítványa a be-tegek éjjeli ápolása-s vigasztalására. Papok és világiak sor-

ban virasztanak. Grasser püspök alatt különösen virágzottak: a forradalon meghűté a szenvedő emberiség iránti szeretettel.

11. *Pia opera di carità*, 10 ezer lira évi jövedelemmel. Régi alapítvány a szükölködőknek gyógyászszal és gyógy-szerekkel ellátására.

12. Szegény növendécpapokra 18 ösztöndíj.

13. Házasulandóknak évenként 7 ezer liránál több.

14. Egylet a foglyok látogatása-és keresztény oktatására.

15. Kölesönház, még 1490-ből. A múlt század végén már 1 millióval bírt; de a francziák tönkre tévék. 1825-ben újra megnyílt takarékpénztárral egyesülve.

Nevelési és oktatási czélokra, a papnöveldén és 3 közép-tanodán kívül:

1. Casa degli Espósti a S. Stephano; 1426-iki alapítvány. Moschini pap 1831-ben 200 ezer lirát hagyott rá. Évi jövedelme 260 ezer lira, Három ezer mindkét nemű növendéke szokott lenni.

2. Arvaház, honnan nappal kézművesekhez járnak a fiuk. Bresciani pap építé a lakot. Valami 300 növendéke most falun van Bussolengo-ban.

3. A Franceschinák 1548-iki alapítványa, szegény leányok fölsegéllésére.

4. Provolo pap nyitott iskolát szegény kézművesek számára.

5. Mazza pap növeldéje 1832-ből: Casa di educazione dei giovani di ottimo ingegno a S. Carlo. Különösen jó elméjű fiuk taníttatása végett. 1847-ben 40 ifju tanult a paduai egyetemnél: köztük jogászok, orvosok, Mazza költségén, s általa bérelt házban laktak.

6. Ugyanannak szegény leánykákat jó háziasszonyokká nevelő házai 1828-ból. Össze vannak kötve egy intézettel, mellyben a betegápolásban gyakorolják magokat. Bölcs gon-

dolat, miszerint azok, kik mindent a könyörülettől nyertek viszont az irgalom műveinek gyakorlataira képeztetnek.

7. Galvani esperes alapítá 1831-ben a szegénytanodákat, melyly célra szerzetes papok egylete alakult.

8. Le figlie della carità — a szeretet leányai — beteg-ápolók és tanítók. Felső olaszthoni új szerzet, melyly ezen kívül 2 házzal bir Milanoban, s Velencze-, Trient-, Cremona-, Bergamo-, és Bresciában is megtelepült. Lelkigyakorlatokat is tartanak világi nők számára; s ünnepnapokon befogadják a tanuló leánykákat ártatlan mulatás végett. Szeretnek a falusi leányokbul tanító nőket képezni.

9. Le sorelle della sacra famiglia.

10. Le figlie del cuor di Gesù.

11. Le figlie di Gesù: Leonardi pap szerzete. Itt a kis-leányoknak naponként bizonyos ideig nem szabad beszélni.

12. Le Sorelle minime di Maria addolorata.

13. Serve di Maria.

14. Provalo pap siketnéma intézetén kívül, még egy pár van egyes plebániák számára. Egy papi társulat a szerencsétlen kisdedeket egész az éneklésig kifejti.

15. Három óvoda; de vallásos szellemben.

16. Collegio degli accoliti. IV. Jenő mint veronai püspök alapítá.

Ezenkívül a keresztény hittanítás czélszerűleg felosztva s rendezve van, melylyben valami 7 ezer fiu, és több mint 7 ezer leány részesül vasárnaponként. Déleesti ájtatosság után az egyes társulatok — Oratorium — növendékei papok és világi gyermekbarátok kíséretében mennek a mezőre vagy valamelly kertbe mulatni, Télen nagy teremekbe vitetnek játszani, énekelni sat. Ugy tetszik S. Anastasia templomában láttunk illy alkalommal használni szokott lobogókat. Ime itt a valódi keresztény gondosság a kisdedeket játékok

idején sem bocsátja szem elől. A leánykák női zárdák kereteiben és iskola-nénéknél mulatnak. Hasonló rendelkezések eredménye nem csak a gyermekkorra szorítkozik, hanem az egész életre s minden családokra jótékonyan kihat. E társulatok szabályai olly jelesek, hogy 1831-ben Romába fölkérték azokat használat és alkalmazás végett.

Veronának mindebből kisugárzó tiszta keresztény szellemét talán szabad onnan is származtatni, hogy püspökei sorában 37 szent férfit számol, és papjait jelenleg is egy Schlör nagyon dicséri. Nem csoda e szerint, hogy itten a kisdetek első áldozásakor a keresztszülők is áldoznak!

3) Körülményesebb ösmertetés végett kedves utitársam K. M. tudósítására hivatkozom. Elvezetett minket selyem fonódájába, el más intézeteibe, hol leányai részint gyönyörű virágokat csinálnak, részint a veronai művészek legszebb festvényeit selyem himzéssel remekül utánozzák. Papi öltönyök, oltárterítők s templomi szőnyegek is készülnek itten. Jelenleg valami 150 fiu s kétszer annyi leány növendéke van. Hajlama-és tehetségéhez képest igyekszik mindeniket nevelni. Költségeinek csak egy része van biztosítva; a többiről gondoskodik a jó Isten. Jó házakhoz, vagy férjhez bocsátja ki leányait keze alól; különben biztos jövődő nélkül sohasem. Majdnem egy egész utcát foglalnak el házai, mellyek előtt fájdalmas mosolylyal vonult el velünk, mivel nehánya jelenleg katonai laktanyául szolgál a jó öreg úr szomorúságára; de mi biztattuk a csendesebb idők beállásával. Most egy új kedvencz eszméje boldogítja, miszerint keletről küldendő leánykákat akar itten neveltetni; s ezek által azután a keresztény hitélet terjedését a Nilus partjain és Arabiában előmozdítani. Az ilyen apostoli férfit megérdemli, hogy gazdagabb polgártársai élve halva, kisebb nagyobb, néha tetemes összeggel járulnak szent céljaihoz. Lásd Religio. 1850. II. 31.

4) Hatvan templomai s kápolnái közül nevezetesebbek: A Székesegyház, — S. Maria matricolare. — Minerva temploma romjain épült, s a IX. században Pacificus főesperes, a XVI-ikban Sanmicheli ujitotta meg. Homlokzata régi; s a nagy ajtó mellett nagy Károly családja- és leventéinek idomtalan apró kőalakjait mutatja. Jelesebb oltárképei: Maria Mennybevételése Tiziantól, Giolfino Urvacsorája, Liberale Háromkirálya. A templom karát Giulio Romano rajzolta frescok borítják Morotul. Az éjjeli órák feltalálója Pacificus Archidiaconus, és az itten számkivetésben meghalt pápa III. Lucius síremlékeit bírja. Emennek elmés fölirata:

Lucca dedit lucem tibi, Luci, pontificatum

Ostia, papatum Roma, Verona mori.

Immo Verona dedit lucis tibi gaudia, Roma

Exilium, curas Ostia, Lucca mori.

Mellette van a kis S. Giovanni in Fonte: XII-ik századbóli domborvésetekkel megrakott keresztkútjával.

San Zeno, a IX. századból; Förster szerint a XII-ikben megújítva. E korbelinek mondja harangtornyát, s a homlokzatán föltűnő faragványokat is, meg bronz ajtait. Falain a XIV századbóli festvények láthatók; a Megváltó s apostolok szobrai régiebbek. Mantegna jeles Madonnája, s a czímszent ülő szobra és sírja legérdekesebb.

S. Anastasia a XIII. és XIV-ik századból, akkori vésemenyek és fal-festvényekkel. Oltárait ékesítik: Fr. Carotto sz. Mártona, Morone, dai Libri, és Brusasorei Madonnáik, Giolfinotul a Szentlélek eljövetele, és Liberale-től Az olajfák hegyéni jelenet, Keresztvitel, és Keresztről-levétel. Mellette van a kis S. Pietro martire, Castelbarco gróf szép síremlékével a bejárás fölött.

S. Fermo maggiore az előbbivel egykorú. Kívül és belül Stefano da Zevio frescoit mutatja. Mesteri vésetű diofa padazata jeles. Oltárképei közül kitünőbbek: Paolo Veronese

és Fr. Carotto Madonnái, Liberale sz. Antala, Torbido Tobiása Rafacellel; Aligeri Péter és Lajos-, Dante unokáinak, meg a két Torriano-, paduai tanároknak síremlékei figyelemre méltók.

S. Nazario e Celso igen régi festményei; S. Bernardino a Sanmicheli építette Pellegrini kápolna miatt nevezetes. S. Eufemia-ban töle egy szép síremlék áll. S. Maria della Scala-ban nyugszik Maffei; S. Stefano-nál 20 püspök. S. Tommaso Cantuariense-t is Sanmicheli ujtá meg. Ezek mind és többi társaik telvék a veronai festészek becses műveivel.

5) Türed békével az idézett latin versek következő magyarítását:

Zeno atyánk foga, itt e kösziklára hajolva,
A remegő náddal halakat közel e folyamárhoz.

Verona téged a ki lát
S leglángolóbb érzelmivel
Beléd szeretni nem fog: az
Bizony magát se tudja, sőt
Nem tud szeretni általán,
És gyűlöl ő mindent mi szép.

Hasonló kontárkodásokért tanácsos a magyar költészet irgalmaért előre esedezni.

6) Verona vidékén érdekes látni, ha időd engedi, a természet alkotta vejai szírhídat — Ponte della Veja — 150' ívhajlással; meg az arcolei tért, hidat és gúlát. De ennek emlékétt háttérbe szorítják a mi seregeink legujabb győztes küzdelmeinek közel színhelyei. A jövő szünnapokig bizonyosan kész vasuton egy óra alatt átrándulhatsz Mantuába is; hol Giulio Romano-val, Rafael kedves tanítványával, teljesen megösmerekedhetel. II. Gonzaga Fridrik herezeg mondá felöle: Mantua nem az én városom, hanem a Giul. Romanoé.

XI.

1) Templomai közül még jelesek: S. Giovanni Ev. Moretto Romanino és Bellini festvényeivel; S. Nazzaro e Celso, Tizian és többek szép műveivel. A Sansovino megújította S. Pietro in Oliveto is Moretto művészi érdemét hirdeti.

2) Egy pár év múlva Veronából Milanoig vaspályán fog-nak majd röpülni. Addig becsületes Vetturino-val is be lehet érni; mi nekünk írott szerződés nélkül is szerencsésen sikerült. Ambár az olaszthoni uti szabályok rendesen azt követelik, s kivált nagyobb távolságra mindig tanácsosabb is.

XII.

1) Páratlanul szép, a mit Császár ír e dicső tetőről: Ki a milanoi domot, ugymond, teljes nagyszerűségében bámulni akarja, az menjen föl e nagy márványtömeg tetejére Gyönyörű kerti sövényekül nyulnak el majd emelkedve, majd bokrosulva az íves csúcsok és a csipkézett toronykák, mely-lyekre ismét szobrok állítvák. Végtelen márványlap e tető, mellynek terhét sziklahegyeknek kellene viselni! Hágj fölebb a széditő magasra, hová fogódzó nélküli s majdnem levegőben függő lépcsők vezetnek; s midőn a legfelső lépcsőt elér-tesz, s mellszorulva és ellenállhatlan szívdöbbenéssel lépsz ki a toronybul az azt körülfutó karzatra, emeld szemeiddel mindenek előtt a Mindenhatóhoz, kinek szent trónjához itt közelebb jutottál, s aztán tekintsd át egy hosszú sováredes pillanattal a lombardi és piemonti gyönyörű síkságot, melly-ből Turin tornyai merülnek föl; a délre kéklő Apennineket, mellyek a tenger kék hullámit rejtik el; Helveczia és Sza-voja havasait liliomesúcsaikkal a lenyugvó nap végsugáraiban fürdöket, és a könnyű köd gyanánt elterülő lago di Como és Maggiorét- és mondd akkor, hogy nem nagy, nem szép a természet műveiben; nem nagy, nem földfeletti a lángész alkotmányiban. — Ah, egy illy pillanat sok évre nyújt élvezet, sokat feledtet az élet keserűségiből!

2) A Duomo hossza 454' széle 270' a torony magassága 335½'. 1386-tól fogva épül. Homlokzatát 52 dombormű s több mint 200 szobor ékesíti. Roppant 52 oszlop emeli az öt hajó magas boltozatát, melynek festése csinosan áttört kömüvet utánoz. Különszínű cizfrázatokkal behintett márvány padlata igen szép. Pompásan festett ablakai Bertinitől benső méltóságát növelik. A keresztkút drága porfir medre 4 ércfejezetű oszlopon nyugvó födél alatt áll, s valaha sz. Dienes püspöknek hamvait őrzé; korábban talán Maximian fürdőiben is szolgált. Szép márvány oltárait Pellegrini és más ügyes művészek készítették, s korinthi oszlopok- és csinos szobrokkal ékesítették. Több érsekek és jótevők síremlékei között leginkább föltűnik Medici János Jakab és Gáboré, IV. Pius testvéreié, carrarai márványból érc szobrokkal, melyet Leo Leoni emelt Michelangelo terve szerint. Sz. Bertalan boncztani érdemű köalაკján, s az ülő V. Mártonon kívül több jeles szobrot talál sz Marchesi, Monti di Ravenna, Labus, Cacciatori és Somaini újabb művészektől. Madonna dell' Albero kápolnája a nagy faalaku bronz gyertyatartótul veszi czimét, mely Trivultius főesperes ajándéka. Sz. Ambrusénak szép oltárképét, a Theodosius császárral jelenetet ábrázolót, Baroccio festé. A két bronz szószék jeles: egyik a 4 egyházi tanárnak, másik az evangelisták vállain nyugszik. A főoltár mennyezetét 8 aranyozott érc oszlop emeli. A szentségtartót apostolok szobrai és domborzatok ékesítik. Az imakar oldalait is szép domborművek borítják kívülről, a bold. Szűz életéből. A sekrestyében arany és ezüst egyházi ékszerek, drága kövekkel kirakott edények és öltönyök halmaza rejlik. Sz. Ambrus és borrom. Károly szobrai ezüsből Cesare Procaccinitól valók; egy drága kereszt Benvenuto Cellinitől. Taverna gróf, kanonok, ajándékozott nem rég 111 fontnyi nehézségű elötáblát a nagyoltárhoz. Pellegrini Lodovica himzett Palliuma is itt van; és más ritkaságok. — Legujabb adatok 107 nagyobb díszgü-

lát számitanak, s 6616 szobrot az egész épületen; melynek mosogatásával folyvást 10 ember foglalatoskodik, s miután 20 év múlva elvégzik újra előlről kell kezdeni, mert az alatt a szép fehér márvány ismét barnulni látszik.

3) A templomkar boltozatán lévő mozaikot Förster XI. századbelinek állítja, a Megváltó arczképét még újabbnak. Ferraritól való egy Madonna, a Kereszt-hordozása, és a Keresztrőllevétel; Luinitól egy Ecce Homo; Borgognonetól Krisztus mint növendék a jeruzsalemi templomban; Lanini — vagy Procaccinitól — sz. György kápolnájának frescoja. II. Lajos császár sírja is itt van, és egy gránit oszlopon Aesculap, Mozes, vagy Otto rézkigyója. — A templom előtt áll egy régi csonka oszlopszár. Bramante építette szomszéd kolostora most nagyszerű katonai-kóroda. Sz. Agoston kápolnájának fölirata ez: *Divus Augustinus ad lucem fidei per S. Ambrosium evocatus hic unda coelesti abluitur.* A. D. 388.

4) Elenyésznek ugyan a kisebb templomok a Duomo szépsége és S. Ambrugio érdekessége mellett; de azért a kinek ideje van nem fogja elhanyagolni legalább a következőket: S. Lorenzo nyolczszögű, oszlopdús egyháza egyike a legrégebbeknek; de borrom. Károly alatt megújult. Egy oldalkápolnában régi mozaikot mutatnak az V. századból, és a Gót Ataulph sírját. Luini festvényeivel bír.

S. Eustorgio a IV. századból ered. Bramante készíté benne Brivio ravatalát; Péter vértanu — domonkosi rendű — síremléke és szószéke pizai mestertől való a XIV. századból. Hasonló modoruak a főoltár domborai. Borgognone Madonnája, és sz. Vincze kápolnájában János fővétele a Procacciniaktól, meg Crespi Daniel frescoi nevezetese. Itt van: *Sepulcrum trium magorum*, melynek becses tartalmát rötszakálu Fridrik Kölnbe viteté, hol az a világhírű Dom emelésére alkalmul szolgált.

S. Maria presso di S. Celso-t Bramante építé. Ces. Procaccini, Ferrari és Moretto képei, meg Appiani frescoi ékesítik. A nagy oltár ezüst keresztjét és gyertyatartóit II. József ajándékozá egy Rafaelért.

S. Maria delle Grazie kúpja és kara is Bramante műve. Luini Madonnája, egy kápolna Ferrari frescoival, s a zárdában da Vinci elpusztult remeke fő kincsei.

S. Maurizio, vagy Monastero Maggiore Luini gyönyörű frescoit bírja: Maria fölvételét, Urunk ostromoztatását, s kettőt a czímszent életéből.

S. Nazzaro grandeban van a fölirat: Joan. Jac. Trivultius, qui nunquam quievit, quiescit. Tace.

A többit ki győzné leírni?

XIII.

1) A Brera-ból még néhány jelesebb festvényt megnevezhetnék; de hiszen különben is ösmered az első rangu művészek neveit, s a mi híres ecsettől cred, rendesen jó. Vagy pedig elfogulatlan szemmel járd végig a 12 pompás teremtet; s a mi remek bizonyosan föl fog tűnni. — E drága képcsarnok mellett van a gazdag könyvtár és pénzgyűjtemény.

2) A kinek szerencséje leend bejuthatni e 60 ezer könyvet s 10 ezer kéziratot őrző, Borrom. Fridrik bibornok-érsek alapította kincstárba, melly egyike a közhasználatra legelőbb kinyitottaknak, sok érdekest talál benne; a többi közt: Ulfilas bibliája töredékeit; Virgil Georgicáját Sienai Simon párnýképeivel — miniature —, melly Petrarcaé volt; Josephus Flaviust papyruson a VII. századból; Cicero néhány beszédeit Marc Aurel és Fronto leveleit, a Mai bibornok által feltaláltakat, kit Gaume elmésen és igazán a régi kéziratok Cuvier-jének nevez; Leonardo Codice atlantico-ját saját rajzaival; Iliast, Dantet sat. Hozzá van csatolva egy kép- és szobor gyűjtemény: mellyben Rafael, Leonardo, Luini — a Tövisko-

ronázást ábrázoló nagy frescoja —, Dürer, Borgognone, Morretto, Mantegna neveik jól hangzanak; s Thorwaldsen, Schadow, Monti véseményei, meg újabb milanoi művészek bronz alakjai diszelegnek.

3) A béke-ív oszlopok, szobrok és domborlatokkal elárasztott három nyílásu diadal kapuját 1806. Eugène Beauharnais alkirály menyegzői ünnepére tervezé Cagnola; 1807-ben Arco di Sempione lett belőle Napoleon győzelmeinek dicsőítésére; 1815 után mai szép nevét nyeré. A béke-nemtűt Sangiorgio gondolá, Manfredini önté, Putti a 4 szögleten lovasló Victoria-kat. A Ticinot és Pò-t Cacciatori, az Adiget és Tagliamentot Marchesi készíté. Ettől való még a Rénusoni átmenetel, Lyon elfoglalása, a lombard-velencei királyság alapítása, a lipcei ütközet, sat.; Cacciatoritól L. Ferencz bejövetele Milanoba; Monti től a culmi győzelem, a három szövetséges fajedelem találkozása, a párizsi béke; Somainitól az Arcis-sur-Aubei csata; Ruscatól a párizsi, Acquistitól a bécsi bemenet; a vas-korona rend alapítása, s a bécsi gyülekezet Perabòtúl; sat.

4) Ki az 1844-iki Religioban Ránolder Utazási vázlatait, s azokban a borromei tündér szigetek — Isola bella, Isola madre sat. — gyönyörű leírását olvasta, csak fájdalommal mondhat le a Lago maggiore látogatásáról; mellynek délnyugati partján Arona fölötti halmon áll borrom. sz. Károly igazán óriási — 72' — ércz szobra. A Turinba menő is utjába veheti e szép tavat, ha nem siet igen nagyon. Különben Milanobul naponként kiléphet menni Sesto Calende-be, s onnan gözösön bejárni a Lacus Verbanus kitünőbb nevezetességeit.

5) Milano említett könyörintézetein kívül, megjegyzendő, miszerint a szegény gyermekek házát még 787-ben alapítá Dathacus áldozár; miként Gaume idézte sírirta bizonyítja:

Sancte, memento, Deus, quia condidit iste Dathacus

Hanc aulam miseris auxilio pueris.

Aporti apát lelkesítésére vagy 8 menhely — Ricovero — alakult minden neműek és koruk számára. Sz. Károly oratóriuma kézműves inasokat fogad be vasárnaponként. S. Maria della Pace hallgatással javítja a kis bűnösöket. A katonai növelde, az olasz ezerek számára, nagyszerű. Martinetti ápolójában az árva fiukat, S. Maria della Stellánál a leányokat nevelik. Ezek 120 pengő forint jegypénzt szoktak kapni; vagy S. Maria di Loretoiban holtig elláttatnak. Azonkívül évenként több százan nyerne kiházasítási segédelmet a városban; s hetenként 10 ezer pengő forintnál több alamizna osztatik ki régi alapítványokból. A Santa Corona egyesület házi szegényekről gondoskodik. A Beata Vergine Addolorata veszélyben forgó hölgyeket törekszik biztos menhelyre vezetni. A Pia Casa d' Industria 1784-ben alakult szabad munka házának czime alatt. Harmadfél ezer embernek tud dolgot adni ez intézet saját épületeiben, s több ezeret foglalatostkodtat otthon.

XV.

1) A hajdani Lacus Larius-on naponként végig repül, s jelesebb helyein ki és beszállás végett megáll a gözös. A déli növényzet legszebb gyermekei dúsan és szabadon tenyésznek bájtel partjain, melyeknek fénypontjai: a Villa Pliniana, időszakonként megszűnő forrásával; a Salanál kezdődő trezzinai vidék, mely leggyönyörűbb azon a részen, s zivatar idején legveszélyesebb; a Villa Sommariva, jeles szoborművekkel; s végre Bellagio a hegyfokon, mely ketté hasítja a szép tó hullámait. Itt áll a kis tengeren uralgó Villa Serbelloni; s ezt tartják az édeni tájék legdrágább gyöngyének.

A comoi márvány főegyház lombardi vegyes modorban épült 1396 — 1526. Kúpját Juvara tévé föl a mult században. Homlokzata szobrai közé Rodario két Pliniusát is fölilleszték.

Belsejét Ferrari és Luini festvényei ékesítik. Sz. József szobra a kis Jézussal Marchesitől való. A Battisteriot Bramantenak tulajdonítják. — S. Fedele és S. Abondio régi templomok. Volta szobrát is, a hasonnevű piacon, Marchesi készíté. A kinek ideje van, fölkeresheti Plinius szilfáját Borgo di Vico külvárosban.

2) Milanobul Turinig posta állomások: S. Pietro all' Olmo, $1\frac{1}{4}$ posta; Magenta $\frac{3}{4}$; Novara $2\frac{1}{2}$; Orfengo $1\frac{1}{2}$; jobbfelől emelkedik a pompás Monte Rosa egy hosszú havasi hegylánczczal; Vercelli $1\frac{1}{2}$; S. Germano $1\frac{3}{4}$; Cigliano $2\frac{1}{2}$; Chivasso $2\frac{1}{2}$; Settimo $1\frac{1}{2}$; északnyugaton fölkél a magasan uralgó Montblanc; Turin $1\frac{1}{2}$.

XVI.

1) Eddig is be kelle mutatni útleveleinket főbb helyeken az illető rendőri hivataloknál; de fizetni e műtétel alkalmával csak a birodalom határain kívül szokás; hanem saját köve-teinknél sehol sem. Turinban már 4 frankot követelnek; s ez egyszersmind jele, hogy itten a pénz francia lábon áll. Legtanácsosabb ez ügyet tüstént a vendéglői bérszolgára — domestico di piazza — bízni, ki fáradaalmaért egy frankot legmélyebb hálával fogad.

2) Die Wohlthätigkeitsanstalten in Turin zeichnen sich durch ihre vortreffliche Einrichtung aus: ezt írja Förster még a forradalom előtt, midőn e várost közönségesen vakbuzgó-nak szerették nevezni. Sz. János kórodájának 500 ágya van. Sz. Alajosét Barucchi lelkész alapítá. Több menhelyei vannak, és társulatai a házi szegények fölsegéllésére, gyermekeik nevelése- s kiházasítására; jelesen Compagnia di S. Paolo. S ezeknek most épen azok némellyike legnagyobb ellensége, kiknek családja legtöbb jótéteményben részesült. A Casa del Soccorso nagyobb leányok biztos menedéke. Két intéze-tet nevez Gaume különösen a keresztény szellem csodájának:

az egyik il Ritiro delle Rosine, másik a Gondviselés kis háza. Amazt Rosa Gorona szegény árva Mondoviból hasonló sorsuakkal egyesülve alapítá; s most 400 leányt nevel, és évenként 75 ezer frank jövedeleme van. Emez Cottolengo kánok buzgalmának műve: 4 ágygyal kezdődött 1829-ben, s 1,400-ra vitte föl. Azonkívül árvákat, és süketnémákat is befogad.

3) La Superga 1706-ban épült a Turint ostromló francziák fölötti győzelem hálaemlékéül. Juvara emelé a nagy márvány oszlopokon nyugvó nyolczögű kúpos egyházat, s egyszersmind fejedelmi temetőt; mellynek sírjait Gaume nagyon is fényeseknek találá. Ezenkívül szebbnél szebb királyi mulatóhelyek — Vigna della Regina, il Valentino, la Veneria, Stupinigi — ékesítik a vidéket, s igen kellemes fasorok környezik a várost.

4) Az egyiptomi muzeum nagy részét Drovetti főconsul Alexandriában gyűjté. Valami 30 sziktesttel — mumia —, s mintegy 300 papyrus tekercscsel bír. Szobrai közül nevezetesebbek: Osymandias Thebaisból — 15' —, Sesostris — fekete bazalt — trónján ülve, Jupiter Ammon, s egy király óriási feje. Különösen teljes a síremlékek, s a házi szerek osztálya.

5) A képtárból megemlítendők: Tiziantól, Urunk Emausban, s az imádó pásztorok; Guercinotul Madonna, Dávid, s a tékozló fiú; Veronese Páltól Mózes megtalálása, Magdolna lábmosása, s a sabai királynő; Murillotul nepom. sz. János a gyónószékben egyfelől a királyné-, másfelől egy pórral; Guido Reni Sámsona, és ker. sz. Jánosa; Van Dyk Sz. család, s Mária fölvétele; Rubenstől Krisztus és Magdolna, meg Lázár feltámasztása; Salvator Rosától Urunk keresztelese; Claude Lorrain és Poussin tájképei; Teniers házi jelenetei; Wouwermans és Bourignon csatái; Carlo Alberto Hor. Vernetől stb.

6) Az egyetem oszlopfolyosóiban, sok régi föliraton kívül, szobrászati művek is állanak: Mummius és Sempronia Eudoxia oltárai; farsangi és menyegzői jeleneteket ábrázoló féldomborok; Qu. Visquasius fogadalma; Jazon a bikákkal stb. Könyvtára 112 ezer nyomott kötetet, s 2000 kéziratot számlál. Lactantius kinyomata, Sedulii Carmen Paschale, Krisztus követe, Cicero beszédei pro Scauro, Tullio et in Clodium beirt hártványokon, és Scelestissimi Satanae litigationis contra genus humanum liber Guilelmus Durandustól legnevezetesebbek.

7) Turin templomai, Verona és Milano dicső egyházaihoz hasonlítva, nem igen hozzák kísértetbe az embert, hogy művészeti örömei közt vallási kötelmeiről megfeledkezzenek. Ha a hely szentségét nem tekintjük, neri sz. Fülöp temploma sem volt különös hatással reánk; pedig képekben legjelesebb. Egy Guercinoja is van — sz. Özséb. — S. Domenicoban sienai sz. Katalin is ettől való. S. Lorenzo merész kúpját Guarini emelé. A székesegyházban állanak sz. Teréz és Krisztina szobrai Le Grostul; s VIII. Amadeus és Philibert Emmanuel síremlékei, amaz Cacciatori, ez Marchesitől, a királyi kápolnában.

XVII.

1) S. Lorenzo homlokzatán a czímszent vértanúsága látszik márványból, a templomkar boltozatán ugyanaz a fresco Tavaronetól. Nagy hajóját tarka márvány oszlopok emelik. Főoltárát, mellyen a bold. Szűz bronz szobra áll Bianchitól, Giacomo és Guglielmo della Porta készítették. Sz. János fejér márvány kápolnáját Civitali Máté szobrai ékesítik; a Madonnát s a Keresztelőt az öregebbik Sansovino véste. A Sacro Catino Caesarea bevételénél Palaestinában találtatott. Gaume a Disco-t is említi, azon agátkő tálat, mellyen sz. János fejét a vérszomjas Herodias elébe tették.

2) Figyelemre méltó még a genuai nemes, Fieschi alapította Conservatorio delle Fieschine, 300 virágcsináló leánynyal;

és az Assarotti apát kezdette sajátságos tan módszerű süket-néma intézet. A főkórodában lévő irgalmas nénéknek kincstáruk a fényes családból eredett genuai sz. Katalin szűk célja; s a nagyoltár fölött pompás koporsóban nyugvó tetemei legbecsesebb drágaságuk. Csak is illy lelkülettel lehet holtig szívesen ápolni a betegeket.

3) Genua palotáit, mellyek fejedelmi teremeiben Rubens, Van Dyk, Tiziano, Veronese, Guido, Guercino s a Caraccik mesterművei pompáznak, Császár remekül írja le. Jelesebbek: Palazzo Marcello Durazzo — a királyé —, Fontana Károlytul, 2 nagy márvány lépcsőzettel s gazdag képtárral; P. Ducale, most a városé, fa nélküli építmény, a híres genuaiak szobrait 1797-ben kihurezolá a nagy tanács-teremből, és szétrombolá a lázongó néptömeg; P. Brignole, mellynek képesarnoka legdúsabb, — volt? —; P. d' Andrea Doria szép kilátást ígérő kertjével; P. Serra, rendkívül fényes nagy teremével, a nap palotájának nevére lön érdemes; P. Filippo Durazzo, jeles képgyűjteménnyel; a gyönyörű fekvésű Villa di Negro elragadó kilátással; P. Doria Tursi, Császár erre jártában a jezsuiták Collegiuma, kikről azon megjegyzést teszi: rendeltetésök ma szent, mint szent vala alapítójuk első eszméje is.

4) Nevezetes, hogy az itteni plebániai templomok közül néhány egyes családoké — Parocchie gentilizie —: S. Matteo, hol Doria András sírja van, a Doriáké; S. Luca a Spinola-Grimaldiaké; S. Pancrazio a Pallaviciniaké; stb. — S. Siro-t a hajdani székesegyházat, szép márványai, Carlone és Sarzana festvényei, meg Puget véserei a főoltáron ékesítik. S. Stefanóban a czímszent vértanúsága Giul. Romanotul, Rafael után, olly jeles mű, hogy Párizsba is elrabolták; de vissza jött. — Több egyház, jelesen S. Donato ajtajánál látni fölfüggesztve a pizai kikötő zárlánczainak darabjait; mire nézve Gaume beszéli: hogy azon matróz-lakatosnak, ki e vaskorlát széttörésében századok előtt fűszerepet jálszott, sírjához ván-

dorol évenként ma is a hálás genuai nép, s a bátor tengerész lelki nyugalmáért könyörög. Midőn ő Genuában volt — 1842-ben — akkor adá Carlo Alberto a szépítési tervet készítő művésznek, ki egy pár népszerű Madonna-képet akart volna utjából eltávolítani, azon fejedelmi választ: „Soha sem engedek egyenes vonal kedvéért vallási eszmét feláldoztatni.“

XVIII.

1) „Az éjszokról jövő vándor népesordák dulásaiban csüggedt el az alkotó szellem; s mi a pusztító acél és lángok elől megmentethetett: az a keresztények földalatti imahelyére szállított Sok századnak kelle még elhaladni, s keletről ki kelle tiltatni a képek tiszteletének, nyugaton megszűnni a vad népek nyomásának s feltámadni a szabadság érzetének: míg a kiásott pogány koporsók, görög-romai hamvedrek s corinthetai és doriai oszlopfejezetek mintakul szolgálhatának; míg a Görögföldről száműzött festészet Olaszországban új kort nyithatott. A pápáké s általában a papságé lön e részben az érdem: mert ők fogadák a keleti képirókat, szobrászokat vendégszeretőleg magokhoz. A bazilitabarátok valának elsők, kik a romai katakombákat, utóbb a templomokat frescoikkal elboríták; ezekből s ezek után támadtak a bolognai, velencei és lombardiai festész-iskolák, mellyek a spanyolt szülék, s mellyek előkészítői valának a roma-firenzeinek, mellyet a nagy Rafaello és Michelangelo alapítának; amaz „Athenaei iskola“ czimű vatikáni frescojában; imez II. Gyula romai pápa síremlékén ülő „Mózesével“, kinek márványszíve ver, szirtajka szól, s melly életet kölcsönze Firenze képirói ecsetének! Mint Görögország arany századában: úgy éltek a szép Ausoniában is együtt, vagy közel egymáshoz, a nagy lángelmék, kik a szépművészetet s tudományokat újra feltámaszták haraszt s romok alatt feledett sírjokból. Az öreg Cimabue és Giotto, kik a XIII. század közepén s a XIV-dik elején ecsettel; Nicolo da Pisa, Donatello és Ghiberti, kik a

XIII. és XV. században vésűjökkel mintegy előkészítőkül jövének. Velenczében a két Bellini tanítá Tizianot, Giorgionet, Veronese Pált; Firenzében Massaccio Gozzolit, s az agg Perugino Rafaellot. A XV. századtól a XVI. végéig tündököltek: Michelangelo, Leonardo da Vinci, a két Palma, Giulio Romano, Correggio, Carlo Dolci, sok másokkal a festészetben; ismét Michelangelo, Giovanni da Bologna s Benvenuto Cellini a köfaragásban; míg az Arnolfo di Lapo, Giov. da Pisa, s Bramante által tört pályáján az építészetnek ismét Michelangelo és Palladio merészen, korunkig utólérhetlenül haladtak. És ekkor hozott Colombo egy új világrészt az atlanticumi tenger nyugati hullámiból; ekkor nyomtatá Gulttenberg első bibliáját, . . . Dicső százada a lángésznek, melly X. Leo alatt Italia véres csatátére fölött fénykört von . . .“ II. 92 — 94. 1844.

2) Förster szerint, Siciliai Robert elleni diadalemlék ez egyház a XI. századból, Buschettus és Rainaldustól. Hátsó bronz ajtaja Bonanustól való 1180-ból. Az ajtók fölötti mozaikokat Palladininak tulajdonítják; a diadalív angyalait Dom. Ghirlandajonak. A templomkarban olajfestvények vannak A. del Sarto- és Sodomától. Sz. Ranieri kápolnájában a czím-szent ravatala Fogginitól, egy mozaik s egy márvány Madonna, meg a régi Marsból — ? — alakult S. Ephesus érdekesek. A Szentség kápolnáját Foggini ezüst domborművei, s Mária üdvözlöttese mozaikban ékesítik. Giovanni Pisano márvány szószékének domborzatai Krisztus életéből nevezeteseek. Agnelli féldomborai a sekrestyék ajtai fölött, s az orgonakar alatt állanak. Jelesebb képei: A. del Sarto sz. Agnese, Pierin del Vaga Madonnája, stb. Császár dicséri még amannak Sz. Bertalan s Jeromosát, mint ecsete legjobb művét, és Abelét nyájával, Salimbeni mennyei angyalait, és Salvator Rosa sz. Torpeusát a város lobogójával.

3) Diotisalvi építé 1153-ban. Főbejárásán Krisztus keresztelese, s más vésemények láthatók. Benn a szenteltvíztartón

sz. Péter és sz. Ferencz kis szobrai csinosak; ker. sz. Jánosé bronzbul Bandinelli modorát árulja el. A fejér márvány szószék hatszögű, s 7 oszlopon áll; ezek ismét oroszlanokon nyugszanak. Jeles bibliai domborok borítják oldalait, s alattok a Caritas, Fortitudo, Humilitas, Fidelitas, Innocentia, Fides emberi képviselői. A szögleteket evangelisták és látnokok foglalják el; az olvasópolez alatt egy szép sas terjeszti ki szárnyait. Valóban méltó volt, hogy a pizai tanács nagyszombatokon különös öröket rendeljen mellé.

4) Azt hiszem, rég nem volt olly fogékony keblű és méltó látogatója a pizai Campo Santonak, mint Császár hazánkfia. Elérzékenyítő leírásan a sírok géniusza lebeg. Lát-szik hogy Ugo Foscolo „dei sepolcri“ költeményének társaságában csodálta a por és hamu szikla emlékeit; meg az olasz festészet ösmestereinek, részint már csak Lasinio réztábláin élő frescoit. Giovanni Pisano emelé azt német-toscanai modorban a pizai köztársaság iránti érdemeket, egyszersmind a keresztény művészet szép hajnalát örökítő sírkertül. De az újabb műtörténet egy pár régi képirót már elűze falairól. Jó történeteit elvevé Giottotul, s Francesco di Volterranak tulajdonítá; Buffalmaconak még lételét is kétségbe vonja. Csak a két Orcagnat — Andrea és Bernardo di Cione — meg Benozzo Gozzolit nem meri bántani. Amazok a halál diadalát, utolsó ítéletet és poklot ecsetelék; emez az ó szövetség 23 jeleneteit; köztük Noe részegségénél a híres szemérmes hölgyet — Vergognosa di Pisa. — Sz. Ranierinak, a város véd-szentjének történeteit Simone da Siena vagy Barnaba, és Antonio Veneziano rajzolák; Ephesusét Spinello Aretino; Mózes könyveit, egész Noe áldozatáig, Pietro di Puccio. — A szoborművek közül nevezetesebbek: Giov. Pisano Madonnája és sz. Pétere, Tommaso Pisano márvány oltára, VII. Henrik sírja Tino Pisanotul, Mathild grófnő anyjának — Beatrice — korporsója Hyppolit és Phaedra történetével, melly Pizai Miklos-

nak példányul szolgált, Brutus mellszobra, sírkövek a jó pásztorral, s Daniellel az oroszlánok közt. Ujabbak: Algarotti síremléke II. Friderik parancsára, Dr. Pignottié Riccitól, Vacca szemorvosé Thorwaldsentól, gróf Mastianié, és Brunaccié Bartolinitól.

5) A Campanile-t Innsbrucki Vilmos és Bonano da Pisa emelék. — Többi templomai közt kitünő: A kis S. Maria della Spina, az Arno mellett, német-toscanai modorban Giovanni Pisanotul, Nino Pisano szobrai- és Sodoma Madonnájával, meg régi favéseményekkel. — S. Caterina bírja Saltarelli érsek dízsírját és több szobrot Nino Pisanotul, meg Aquinoi sz. Tamás nagy oltárképét Trainitól, 1340-ből, melyen Platonak és Aristotelesnek is helye van. — S. Francesco templomkarát Taddeo Gaddi frescoi boritják. — S. Michele in Borgo egyházban márvány gyónószékek vannak Nicola Pisano korából; s tőle való S. Nicola temploma szép harangtornyával.

6) E templomban szokott az érsek minden nagyobb ünepélyek alkalmával egy marok csepüt elégetni. Sic transi-gloria mundi.

XIX.

1) A Duomo piaczn láthatni Arnolfo és Brunelleschi ülő szobrai; a Sasso di Dante név alatt elhíresült vöröses kölapot, melyen a nagy költész ülve gyönyörködött a szent épület emelkedésén, nem láttam. Förster is kételkedik itt létén. A főegyház hossza 490', széle a kereszthajóban 292', magassága a kúpban 371'. Oldalajtai fölött Jacopo della Quercia, Giov. Pisano, és Niccolo Aretino Madonnái örködnek meg Dom. Ghirlandajo mozaik Üdvözlete — Annunciatio. — A főbejárás fölött áll belül Maria koronázása mozaikban Gaddo Gadditól; az ablakok festvényei Francia di Domenico da Gambassi-tól valók a XV. századból. Giotto emlékéét Benedetto da Majano készíté. Az orgonakar gyámkövei közt rejlenek

Donatello domborzatai. A főoltár keresztje is Ben. da Majanotul való. A roppant kúp frescoi a bűnök fölött győztes keresztény erényeket személyesítik; s a mennyei karok társaságában dicsőülő szenteket, az angyaloktól hordott szenvedési eszközei közt trónján ülő Megváltóval ábrázolják. Az éjszaki sekrestyeajtót ércdomborművek borítják Michelozzo, Luca della Robbia és Masacciotul; benn pedig Donatello és Majano favéseményeit, meg Buggiano szenteltvíztartóját találod.

A balkereszthajóban van Madonna della neve a XIV. századból, s átellenben sz. József Lorenzo di Creditől. Lorenzo Bicci frescoi is a kereszthajók kápolnáiban láthatók. — A kúpfödél szépségének bizonyosságaul idézik M. Angelo mondatát: Vado a Roma, per far la tua sorella, più grande sì, ma non di te più bella.

2) Fölöslegesen tartom számodra többet kijelelni a Palazzo Pitti kincseiből; hiszen kijeleli a jó ön magát, s a szemet megbüvölve lánczolja magához. Az előterem és Sala delle Nicchie régi márvány szobrokat mutat. A képcsarnok teremei padlázatuk festvényeitől — Pietro da Cortona, stb. — nyerék pogány neveiket: Stanza di Giove, Marte, Apollo, dell'assedio di Troja, d' Ercole, di Prometeo, dell' Aurora stb. Tartalmuk francia és olasz nyomott jegyzékekből kivehető. — Külön könyvtára is van e palotának Galilei levelezéseivel; és kincstára — Tesorero — Benv. Cellini, Ghiberti, Giov. da Bologna, Finiguerra műveivel.

3) Részrehajlatlanság és keresztény érzelem parancsolják, hogy szigorú ítéletét közöljem; mert igen tanulságos, a mit ír. „E szomorú emlékü helyeken taszítá el, ugymond, 3 s fél század előtt az érzékies- és féktelenné vált művészet szüz mátkájál a keresztény hitet, hogy Göröghon és Roma tisztátalan mythologiajával egyesüljön; s e házasságtörő szövetségnek elfajult gyümölcseit szemléljük minden oldalról. A XV. század közepéig a művészi Europa, a hitnek leánya,

sebes léptekkel ment előre a kereszténység szellemétől ihlett haladási pályán, mellynek saját kebléből tudott irányt adni, s a melly neki valódi tulajdona volt, saját hite-, erkölcsi- és eszméinek természetes kifejlődése lévén. Sz. Bernát már szólott; Dante már énekelt; Cimabue és Giotto és mások sokan már beirák halhatlan ecsetjökkel a keresztény művészet lapjait Firenze, Bologna, Assisi és Padua fönséges templomaiban; annyi székesegyház, számtalan kis toronycsúcsaival, felhőkbe vivé a kathol. építészet hírét s a hit lelkesítette lángész hatalmát. Milly tisztán ragyogó napot hirdetett e dicső hajnal fényes pirja! S ekkor lép közbe az új paganismus.

Nem tagadja ő, hogy az alak csínossága az addigi iskolákban többé kevésbé el vala hanyagolva; inkább mondanám nem volt még egészen kifejlődve. Az alaki tökélyre fordított nagyobb figyelem a szépművek hatására okvetlenül szükséges vala; s azért sieté Roma is kezdetben bőkezűleg gyámolítani e törekvéseket. De nem kelle feledni a művésznek, hogy az anyagi szépség csak tükre a szelleminek, s ezt amannak feláldozni nem szabad, nem művészi. A magasztosság és lelkesedés rovására az alakkal kaczerkodik; az eszményi szépség előképeit a nyilvános illedelem eltiprásával Olymp meztelen lakóiban keresni: annyi, mint a lángészt elanyagiasítani, s a művészetet nemes és szent hivatásától elidegeníteni.

A festészet ezen temploma — Pal. Pittiről szól — 15 kápolnára oszlik: egyiknek sincs keresztény neve; Olymp egész és félistenei foglaltak el mindent, kiknek szép tulajdonai a boltozatokon tündöklő tényekben nyilvánulnak. Tehát ezekhez emelje az ifju művész szemeit, mint a festészet és művészet védszenteihez?! — S csakugyan legnagyobb részt még a vallási tárgyak ecsetelésében is ezeknek pártfogása látszik uralkodni. Derék férfiakat, szép hölgyeket találtak e vászonokon; de mennyei lényeket, szent alakokat nehezen. Min-

denült Jupiter, és Apoll, és Venus lappang a háttérben. Hogy is lenne másképen? — ki hinné azt, hogy a lángész égi fáklója a földi szenvedélyek mocsárjában fog meggyúlni? Azelőtt főleg az eszményi, lelki szépség visszatükrözése, kifejezése volt a főcél; ez pedig majdnem egyedül a szem- s az arczvonásokból sugároz ki. Azért ama hihetlen tökélyű, fönséges, ártatlan Madonna-képek a régi iskolában.

Vannak azonban tiszteletre méltó kivételek az újabb korban is. Rafael, Tizian, Murillo, Guido, Tintoretto s többek valódi keresztény alakjai, igazán dicső képei, melyekben minden egyesül: a rajz helyessége, a vonások szabályos volta, az állások aránya, a redőzetek természetűsége; s mindezek fölött az eszményi, szellemi szépség ihletett bensősége.“

Ugyan ő nevezi a vallásos érzést a művész második szemének; sőt azt mondja, hogy a hit, melly a művészt lelkesíté, a nézőbe is, a ki nem az, a szépség érzetét leheli. Hihetőleg Császár is így gondolkodik, ki „a mai hitüres, hatáskereső ecsetekre gondolva felsohajt: hová tűnél el, o szent művészet!“ II. 177.

4) S. Croce csupasz homlokzatán még is látható az üveg-festvény, a kereszttről levétel, mellyet Lor. Ghibertinek tulajdonítanak, s toulouse-i Lajos bronzszobra Donatellotul egy fülkében. Benn Michelangelo emlékénel a festészet, szobrászat és építészet képviselői állanak: ez utolsó Giov. dell'Opera-tól türhető. Dante magas ravatalán Riccitol a költészet nemtője buba merül, s Italia büszkén mutat dicső fiának báberkoszorúzott mellszobrára. A nézőt e fölirat inti kötelmére: *Onorate l' altissimo Poeta!* Alább írva: *Danti Alighero Tusci honorarium tumulum a majoribus frustra decretum anno 1819 feliciter excitarunt.* Macchiavelli — a hív történetész, és veszélyes politicus — 1787-ben nyeré díszsírját e tulzó mondatdal: *Tanto nomini nullum par elogium.* Galilei szomorú sírkövén — Fogginitol — méltán áll: *Galileus Galilejus, Pa-*

tricius Florentinus, Geometriae, Astronom. Philos. maximus Restitutor hic bene quiescat. Vixit annos 75. Alfierién Italia szomorkodik. A Baroncelli kápolna falait Taddeo Gaddi rajzai borítják a bold. Szüz életéből; az oltárkép, Mária koronázása Giotto-tul való, s a márvány Pietà B. Bandinellitől. A többi kápolnák is, meg a sekrestyébe vivő folyosó, és ez maga telvék a XIV. századbóli festvényekkel. Bened. da Majano fejr márvány szószékét sz. Ferencz életéböli jelenetek, s a hit, remény, szeretet, erő s igazság alakjai környezik. A zárdában lévő, Brunelleschi építette Pazzi kápolnát Luca della Robbia apostolai és evangelistái égetett agyagból, s Donatello márvány angyalai ékesítik. — Egyébiránt Florencz ezen nagyszerű Campo Santo-ját folyvást új sírkövekkel gazdagítják. A Medici kápolnában Alexandra e Com. Moszczenskei fölrepülő gyöngéd alakja igen szép új síremlék. A főoltárral egy vonalban álló kis kápolnák egyikében 2 Napoleon családi nő sírjára talál sz: egyiknek fölírata azt mondja, hogy nevéhez méltó vala. Czartoriska grófnőnek Bartolini, g. Stolberg nejének Santarelli készítte gyászravatalt: a hit, remény, szeretet, álm és halál szobraival. Signorini síremlékén Riccitol a bölcészet siránkozik, stb. —

5) Nem csak az olasz, minden katolikus büszke lehet e jeles lángész tudományos érdemeire, a nélkül hogy egyházát megbántsa. A protestans Mallet Dupan eredeti irományokra támaszkodva bátran védelmezi a romai bírák eljárását. A források: *Memorie e lettere inedite di Galileo Galilei*, dal Cav. Venturi. Modena I. 1818. II. 1821. jelesen pedig Marchese Niccolini, toscanai követnek hivatalos levelei Romából Cioli András, álladalmi titkárhoz; Gaume Guichardin leveleit is idézi. Pedig ezek baráti, tanítványi valának a tudós férfiúnak, s amiaz különös pártfogója az egész perfolyam alatt. Mindenkül kitetszik, hogy a közönséget egy század óta ámitják, s homályban tartják ez ügyben az egyház ellenei. Nem mint

jó csillagászt, hanem mint rossz theologust vették kérdőre, ki még eléggé ki sem fejtett véleményével a biblia merész magyarázatásába belekapott, s dogmát akart csinálni.

Első roppant hazugság vala, hogy szemeit kitolták; nem kisebb a második, miszerint békóba verték lábait; de még az sem igaz, hogy tömlöczbe vetették. 1633-iki februarban ért Romába, s aprilig barátjánál a követnél lakott. A vizsgálat folyama alatt — ismétlem, a szent írás magyarázatáról volt szó — a szent széki ügyész teremeiben kellett tartozkodnia; de folyvásti közlekedésben a külvilággal, s minden szükségéről gondoskodtak. Juniusban kapott végítéletet, melly utáni borzasztó sorsát maga így írja le tanítványának P. Recenerinek: „A pápa engem becsülésére méltónak tartott; s lakásomul a Trinità dei Monti gyönyörű palotát tűzék ki. Büntetésül párbeszédeimet — Dialogi — eltűntak; s miután Romában 5 hónapig tartózkodtam, elbocsátottak. Mig Florenczben a dögvész uralkodott, sienai érsek, Piccolomini, legjobb barátom palotáját jelelék ki lakásul, hol teljes nyugalmat élveztem. Jelenleg Arcetri nyaralómban vagyok, hol hazámhoz közel szívom a tiszta levegőt.“

Egyébiránt még természettani tekintetben is lehetett őt hibáztatni; mert a földnek a levegőben, s levegőn keresztüli — nem a levegővel együtti — mozgását állítá: mi tagadhatlan tényekkel ellenkezett. Azonban Roma e nézetnek föltétlen — hypothesis — gyanánti felállítását nem ellenzé; de Galilei a nélkül, hogy a vele közlött nehézségeket feloldotta volna, a szent írásból kezdett bizonyítgatni és dogmatizálni; sőt adott szava ellenére föltétlen igazságok gyanánt hirdette azóta már a csillagászat által is sok tekintetben hiányosoknak ösmert véleményeit. Azt kívánta, ugymond barátja Guichardin: hogy a pápa s a hitőri hivatal véleményét a biblián alapulónak nyilvánítsák. Bezzeg, ha ezt teszik, földerülvén azóta ama hypothesis hiányai, volna lárma az egyház csalhatlansága ellen.

Legujabban Monsign. Marino Marini, a vaticani titkos levéltár főőre: *Galileo e l' inquisizione*, 1850. cím alatti munkájában, tőle eredő kézirat nyomán, újra bebizonyítá: nem csak a személyéveli szelid, emberséges bánásmódot, hanem hogy lángesze és tudományossága a hitőrszék előtt kellő elösmerésre is talált.

A *Histor. polit. Blätter* VII. kötetében adott értekezés: *Der heil. Stuhl gegen Galileo Galilei und das astronomische System des Copernicus*, részletesen kifejti ez ügyet, s Gaume is bőven tárgyalja; ki végre azt kérdi: Valljon nem tesz-e a lángésznek jó szolgálatot, a ki saját tévedései ellen védi? s nem oltalmazza-e méltólag az emberi szabadságot, a ki nem engedi, hogy az észnek egy még vita alatt lévő — teljesen ki nem fejtett, hibákkal vegyes — véleményt szent törvény, teljes igazság gyanánt elébe szabjanak.

XX.

1) Firenze sok szép templomai közül még híresebbek: Or San Michele; a XIII. század végén magtárnak épült, s néhány év múlva Taddeo Gaddi szent hajlékká alakítá. Barna külsejét mindenfelől számos, fülkébe helyezett képszobrok lepik el. Sz. Máté ércszobra Ghibertitől való; fölötte két kis alak Niccolo Aretinotul. Sz. István és ker. sz. János is Ghiberti műve; János evangelista Baccio da Montelupoé; sz. Péter, sz. Márk, és sz. György Donatelloé. Sz. Tamást And. del Verrocchio véste; sz. Lukácsot Giov. da Bologna. Kivül van Andrea del Sarto Üdvözlete is kömennyezet alatt. Benn Andrea di Cione gazdagékü, nagy szentségháza nevezetes, a bold. Szüz életéből domborzatok- és más szent alakokkal; továbbá a festett ablakok, Franc. da S. Gallo márvány Madonnája, s Lorenzo Credi és And. del Sarto festvényei.

S. Trinità-t, a XIII. században épület, Buontalenti ujitá meg. Az ajtó fölötti sz. Háromságot Caccininak tulajdonítják, benn a Bartolini kápolna Üdvözlétét Don Lorenzo Camaldo-

lense-nak; a Sassetti kápolnát pedig Dom. Ghirlandajo frescoi borítják sz. Ferencz életéből, temetése legjelesebb.

S. Onofrio delle Monache bírja Rafael fresco Végvacsoráját 1505-ből.

S. Ambruogioban van Cosimo Roselli nagy frescoja. S. Apostolo, egyike a legrégebbeknek. Badia-ban jeles Fra Filippo Madonnája, és Conte Ugo sírja Mino da Fiesole-től. Bigallo a Duomopiacz szögletén, A. di Arnaldo szoborműveivel, árvákról gondoskodó kegyes társulaté. La Certosa, igen érdekes régi és újabb síremlékekkel; sz. Bruno halála Pocettitól való. Agli Innocenti, a lelenczházé: a királyok imádása Dom. Ghirlandajotul; a két gyermek Fra Filippotul.

S. Maria Maddalena de' Pazzi, a czímszent márvány és bronzék környezte hamvedrével; meg Lorenzo Credi, Ghirlandajo, Fiesole és Perugino festvényeivel. S. Maria nuova, a hasonló nagy kórodáé, Pomeranzio és Zuccari frescoival. S. Martino a Buonumini irgalmas testvérületé: az irgalom műveinek ábrázolatával, és Sandro Botticelli oltárképével.

S. Miniato, a hasonló kapu előtti hegyen, rendkívül magas templomkarával, saját szerű elhagyott bazilika: mellyet II. Henrik császár és nője Kunigunda segedelmével építé Hildebrand püspök. Homlokát fekete s fejjér márványlapok fedik; igen szép oszlopai régiek. Gazdag oltárképe a XIV. századból való. Sz. Jakab kápolnájában látható Pietro da Pollajuolo Üdvözlete; a kar boltozatán egy régi mozaik. A sekrestye falait, két osztályban, sz. Benedek életéből rajzok borítják Spinello Aretinotul. — Ebben vettünk búcsút a szép Fiorenzatól. —

XXI.

1) Ha eltiltá e város az utczaik koldulást: annál számosabb kegyintézetekben ápolja a szűkölködőket, kisdedeket és betegeket. Elég legyen megemlíteni: S. Maria nuova-t, több mint ezer ágygyal, a kapucinusok lelki gondja alatt, mint

máshol is egész Toscanában; S. Bonifaziot, a tébolydával; S. Giov. di Dio-t, S. Martinot, stb. Az ártatlanok — degli Innocenti — háza, több ezer — részint falun ápolt — növendékével, nem csak törvénytelen gyermekeket fogad be; 80 ezer Francesconeval évenként, lehet is valamire menni. — Egy Francesc. 2 for. 6 kr. peng. p. — A Bigallo, és Pia Casa di S. Filippo is szegény gyermekek számára állanak nyitva. A Pia Casa di Lavoroban, Galilei könyvnyomdájával, különféle kézműveket űz mintegy ezer szegény sorsu egyén; gyapjuszövelei jelesek.

2) Lehetetlen Danteról, kinek valódi hazája e delien-férfias város vala, s ki borzasztóan szép Inferno-ját itt énekelé, nem közleni ez alkalommal Corinna gyönyörű szavait: l'Homère des tems modernes, poète sacré de nos mystères religieux, héros de la pensée . . . Son ame fut profonde, comme les abîmes qu'il a décrits. Ses ombres ont une vie plus forte que les vivans d'ici-bas. Les souvenirs de la terre les poursuivent encore; leurs passions sans but s'acharnent à leur coeur, elles s'agitent sur le passé, qui leur semble encore moins irrévocable que leur éternel avenir. — l. 2. ch. 3. — Dante az újabb kor Homerja, vallási titkaink felavatott költésze, a gondolat hőse. Mély volt lelke, minők a feneketlen örvények, miket leirt. Arnyainak élete erősebb, mint itt alant az élőké. A föld emlékei üldözik őket még mindig; vég nélküli szenvedélyeik rágódnak folyvást szívéükön, s a mult fölött indulatoskodnak, melly nekik még kevésbé tetszik megmásolhatónak, mint örökké tartó jövődjük.

3) Bilder aus dem italien. Volksleben: e cím alatt közlék a Hist. polit. lapok idézett adataimat. E szerint a szerencsétlenek szolgálatára naponként felváltva készen állanak 175-en — giornanti —; azonkívül a betegek segedelmére éjjel is megjelennek néhányan — mutanti e nottanti. — Hasonló egyletek Toscanának majd minden városában léteznek. Livorno-

ban buonuomini, jóemberek, neve alatt ösmeretesekek; a tömlőczökre is kiterjesztik keresztényi gondosságukat.

XXII.

1) Toscana fővárosa könyvtárakban is igen gazdag; nem hiába, hogy első nyitá meg közhasználatra irodalmi kincseit. A Laurenziana leginkább Medicieknek, s jelesen Lorenzonak gyűjteményéből keletkezett. Szép csarnokát M. Angelo rajzai után Vasari emelé 1571-ben. Ablakait Giov. da Udine festé. Első kiadásai közt Luciant dicsérik különösen. 9 ezer kézirata közül érdekesebbek: Virgil a IV. századból; a pizai — vagy amalfi — Pandecták; 2 régi Tacitus, Corveyből, az *Annal.* 5 első könyvei csupán ezek egyikében találhatók; Petrarca írta Cicero levelei; Horácz ugyanennek könyvtárából; Poliziano írta Terencz; Dante, Petrarca levelei; régi bibliák, evangeliariumok, misekönyvek parányképekkel. Egy pohárban Galilei ujját őrzik. — Magliabecchi ékszerész alapítá a róla nevezett nagy könyvtárat. Benne van Homer első kiadása, 1488-bul. — A Marucelliana jeligéje: *Publicae et maxime pauperum utilitati.* Itt van a *Mare magnum* kézirata. — A Riccardiana bírja Plinius — *Hist. natur.* — legrégibb kéziratát, és Dante *Trattato sulla fede cattolica* stb.

Nevezetes még a természetrajz muzeuma, közel a Pitti palotához, számos viaszmásolataival, s a dögvész hű ábrázolatával. Itt uralkodik külön hajlékában Galilei, egykori műszerei- s tanítványinak mellszobraiától és újabb frescoktól környezve.

2) A Palazzo vecchio egykoru, s egy mestertől való a Duomoval. Udvarán Andrea Verrocchio bronz fiucskája ékesíti a szökőkutat, s az oszlopfolyosók lombczifrázatait Marco di Faenza rajzoló. Nagyteremének falaira Vasari festé a város és Medici-ház történeteit: köztük az 1300-iki közbucsu ritka jelenete, midőn VIII. Bonifác előtt 12 hatalom követei

mind született firenzeiek állanak. Nehány régi szobron kívül, M. Angelo Victoriaját bírja; Császár a bűnt legyőző erényt Giov. de Bolognatól említi. — A Loggiában álló Perseus fölirata: Te, mi fili, si quis laeserit, ultor ero; Judithé pedig: Publicae salutis exemplum cives posuere; annak emlékeül, hogy a dühös nép Medici Péter házából rablá el.

Florenz többi palotái közül jelesebbek: Palazzo Riccardi, I. Cosimoig a Mediciek laka, s a keletről elüszött múzák menhelye. Most a nagyherczegé; s az Accademia della Crusca itten tisztogatja az olasz nyelvet a korpától. Michelozzo rajzoló, de M. Angelo is építette rajta. Benn Donatello szoborművei, és más régiségek, Luca Giordano frescoi a karzat padlázatán, a könyvtár kincsei, s a kápolnában Benozzo Gozzoli legszebb műve — a három király — ékesítik. — Palazzo del Duca Strozzi; Benedetto da Majano terve szerint kezdett, s Cronaca folytatta jeles épület: egyik legszebb példánya az új építészetnek. Képtáráiban Tiziano is díszelg. Lámpástartóit Niccolo Grosso — il Caparra — lakatos készíté, kiről Császár beszéli, hogy foglaló nélkül s hitelben soha sem dolgozott. — Pal. Pandolfinit Rafael rajzoló. Pal. Ugucionit Palladio emelé. A Pal. del Podestà, vagy Bargello egyik teremében 1840-ben Giotto elhalaványult frescoira ösmertek, nagyrészt Magdolna életéből.

3) A Pal. degli Uffizi-ban lévő mügyűjtemény főbb osztályai ezek. Két előterem; három folyosó, melyek padlázatát régi és firenzei híres férfiak képei, meg a tudomány és művészet fölüdülésének történetei foglalják el; kisebb folyosó érdekes szoborművekkel és domborzatokkal a XV. századból, köztük M. Angelo be nem végzett Szentcsaláda; hetruriai régiségek, a trojai nagy díszedénynyel; újabb bronzok; régi bronzművek, 14 üveg szekrényben; égett agyag edények tereme; részint görögök, részint hetruriaiak; Niobe csarnoka; Baroccioé; föliratok tereme, M. Angelo Brutusával, s a Satyr-

ral, melyért 15 éves korában az akademiába jutott; a Hermaphrodit - hímnő - hajléka; egyiptomi régiségek, Champollion társától, Rosellinitől; jeles festészek arczképei, 2 teremben; velencei iskola; Gemmák — drágakövésetek — terme, Benv. Cellini, és Giov. da Bologna aranydomboraival, meg VII. Kelemen kristályszekevénykejével Valerio Vicentinotul; francia iskola; németalföldi; hollandi; olasz, vegyes; Tribuna, hol a többi közt M. Angelo Szentcsaláda, melyet a 16 éves büszke művész, miután első szavára 50 aranyat egy kereskedő nem akart adni érte, csak kétszer annyiért adott oda; végre a firenzei iskola, Leonardo da Vinci Medusa-jával, melyet az, kinek számára paizsul készült, megijedvén tőle nem akart elfogadni, s Galeazzo Sforza veve meg 300 aranyon.

Az Accademia delle Belle Arti — S. Marco piazza szögletén — hasonlóképen válogatott, s kivált műtörténetileg érdekes, korszakilag rendezett, kisebb nagyobb festvények tárháza. Híres mesterek rajzait, az angyali Fiesole kis szenvedési képeit, s Cimabue- és Giotto-tul kezdve számtalanok jeles vásznait találod benne. Itt van M. Angelo elkezdett márvány sz. Mátéja is. Mozaik intézete jeles, de nem vetekedik a romaival.

Ki a nagy neveket és művészi ereklýeket szereti, ha ideje van, fölkeresheti M. Angelo házát, Celliniét, F. Zuccaro-, Giov. da Bologna-, Alfieri-, Galilei- és Macchiavelliét. Amerigo Vespuccié most Osped. S. Giovanni di Dio.

4) A főlebb leirt S. Miniato — egykor Decius alatt romai bátor vitéz és keresztény vértanu — templomához, szomoru cziprusok közt emelkedő szép ösvény vezet; s fenn előtte a kies kert közepén nyugvó toronydús városon sajnos örömmel legelnek a távozonak szemei. — A citromillatban fürdő Poggio Imperiale nagyhercegi nyári kastély. — Bello Sguardo, nevével jelenti minő kilátást várhatsz gyönyörű halmairól, ha

jókor fölérsz. — A Cascine estvefelé Florencz Pratere, vagy Város-erdeje.

XXIII.

1) Fonte Giustában szembeötlő fölírás az ajtónál: Bernardino phantastico Theologiae Doctori Civitas Senensis, quod templi hujus Mystagogus humilis fuerit. — Nem kevesbé föltűnő a Duomo homlokát ékesítő állat-gyűjtemény, melyben a farkas Sienát, a gólya Perugiát, a lúd Orvietot, az elefánt Romát, a sárkány Pistoját, a nyúl Pisát, az egyszarvu Viterbot, a ló Arezzot, az ölyv Volterrát, a hiúz Luccát, a kecskek Grossettot képviseli: mindannyi czélzások a középkor gyakori küzdelmeire. — Van még Sienának magas tornyu, jeles közpalotája is — Palazzo Pubblico —, igen szép kápolnák és teremekkel, melyekben Sodoma, Simone da Siena, Taddeo Bartoli és Spinello Aretino festvényeit — I. Fridrik és III. Sándor életéből — szokás keresni; ezenkívül gazdag képgyűjteménye az Accad. delle belle arti épületében; könyvtára, sz. Katalin, és a Socinusok leveleivel; s egykor Bolognából kirajzott, régi egyeteme. — Rendes időben legtanácsosabb, s talán nekünk sem ártott volna, Sienából — hova 4 — 5 óra alatt kirepül a florenczi gözkocsi — tovább folytatni az utat szárazon Romába. Ez irányban fekszik Radicofani a hegytetőn; az úttól balra Montepulciano, Bellarmin szülővárosa; a Rafael ecsetelte véres miséről híres Bolsena; továbbá Montefiascone, hol az ösmeretes és köbe vésett anekdota szerint Joannes de Fugger propter nimium est, est, est — a jó bortul — mortuus est; Viterbo, melynek szomszéd halmain századok óta elenyészet hetruriai városok — Surrena, Palentiana, Vietia, stb. — nagyszerű nyomai láthatók, s legujabban Orioli tanítványa ismét kettőre — Musarna és Curtilianum — talált; végre a kellemes Monterosinál e vonal a perugiai — anconai — úttal egyesül.

2) Livornóban is lehet, ha kell, hasznosan és kellemetesen tölteni egy pár napot, miként a Relig. 1850. II. 48-dik számában K. M. érdekes tudósítása bizonyítja. Méltán dicsőíti Gavy püspököt, ki jövedelmeit a nagyszerű papnöveldére fordítja. Továbbá leírja sz. Jakab vesztegintézetét, s a Confraternità della Misericordia szép temetőjét. Császár dicséri a révet, csinos őrtornyával; sz. Rokus veszteglőjét legjelesbnek állítja; a székesegyházból Gherardini Urszineváltozását, s I. Ferd. emlékszobránál Pietro Tacca mór-rabszolgáit említi. De az általa látott gályarabok, büntetők megnevezésével hátukon, sem itt, sem Pizában nem sérték szemünket. Livorno zsinagógája legszebb s legnagyobb az amsterdami után. L'ardenza: tengerparti sétatére esténként az itteni nagy világnak. A közel monteneroi halmon Nagyasszonyunk csodaképét tisztelik.

XXIV.

1) Geramb Elbánál idézi Manzoni gyönyörű ódáját Napoleon halálára: Il cinque Maggio. A többi közt énekli:

Bella, immortal, benefica
FEDE ai trionfi avezza,
Scrivi ancor questo, allegrati:
Che più superba altezza
Al disonor del Golgota
Giammai non si chinò.

Szép, halhatlan, jótékony Hit, melly a diadalokhoz szokva vagy, ird föl még ezt is, örülj: mert büszkébb magasság Golgota gyalázata előtt még soha sem hajlott meg. — Napoleonnak végóráibani vallásos hangulatát értve. —

2) A civita-vecchiai kikötőben arra is vigyáztak hogy a kiszállásért egy utastól csak 1 Paolot vegyenek; máshol egy frankot követel a sajkás e szolgálataért, mi kétszer annyi körülbelül. — A romai Scudoban is 10 Paolo van, mint a

toscanai Francescone-ban, csak hogy az itteni tallér valamivel kevesebb — mintegy 2 for. 4 kr. peng. — értékű. Kisebb részei egy Paolonak: Toscanában 8 Crazia, Romában 10 Bajocco. — Utleveled be kell mutatni az ausztriai Consulnak is — valamint Genuaban — és fizetni, mivel ez nem követ. Innen Romáig semmi esetre se bizd magad Vetturinora, hanem menj postán; különben késő éjjel érsz be, mint mi.

3) Staëlnő az idézett helyen azt is mondja a romai Campagna gyalázóiról: Ils n'éprouvaient point l'effet que la campagne de Rome produit sur l'imagination, quand on s'est pénétré des souvenirs et des regrets, des beautés naturelles et des malheurs illustres, qui répandent sur ce pays un charme indéfinissable. — Ők soha sem érzék a hatást, melyet Roma mezeje a képzelemre gyakorol, midőn az ember kitarja kebelét az emlékezet- és sajnálatnak, a természet kellemeinek és fényes baleseteknek, mik e földre kifejezhetlen bájt ömlesztének.

4) Legnevetésesebb e pusztaság miatt a félsziget lakóit általában lomhaságról vádolni, s azt állítani, hogy a mit egy nép földéből csinálni tudott, azon arczat, melyet rányomni képes volt, az olasznak nem kedvez. Láttuk, mit tud csinálni Lombardia-, Lucca-, Toscanából. Vagy talán az egyházi kormányra kellene fogni az egészet? Igen de Umbria, Marc-Ancona, Romagna, mind pápai kormány alatt lévő tartományok, s mégis földművelésileg dicsően virágoznak. Némelly utazók, ugymond Gerbet, kik valamelly romai vendéglőben három holnapot töltöttek, országgazdászati kérdésekről határozott hangon mernek szólani. Tanulhatnának e tekintetben egy újabb írótul, ki mint gazda és tisztviselő alapos vizsgálat alá vevé e tárgyat, s itten már az első franczia foglalás korában hivataloskodott. „Első pillanatban, így szól ő, igazságosnak tetszhetnék e restségrőlí vád; de midőn az első octoberi-esők frís zölddel borítják e végetlen mezőket, s azok

számtalan nyájaknak kövér táplálékot nyújtanak, melly száraz kórók közül sarjadzik; midőn ős és tél egészen tavaszi öltönyt látszanak magokra venni: könnyen megfogható, mikép elégedhetik meg a romai birtokos illy gazdag haszonvétellel. Hol van a nép, melly a természetnek hasonló, önkénytes, bő adományai mellett, nem volna hajlandó azokat élvezni; a nélkül, hogy más művelési módrul gondolkodnék, melly nehezebb, és talán némellykor hasznosabb, de sokkal bizonytalanabb fogna lenni rá nézve.“ *Etudes statistiques sur Rome, par M. de Tournon.* Egyébiránt azt sem hallgatja el Gerbet, hogy a pápai kormány IV. Sixtus korától fogva többször ellenkezésbe jött az itteni nagyobb birtokosokkal, a Campagnát benépesíteni akaró szándéka miatt; de nem bánhatott, nem is akart bánni korlátlan zsarnok módjára alattvalóival. VII. Pius és XII. Leo alatt már minden készen volt 100 ezer gyarmatos befogadására; s ekkor diplomatikus nehézségek merültek föl.

5) Brennus és Hannibal a régi porta collinanál jelentek meg — a mostani porta pia körül —; Alarich a porta salara előtt táborozott; Genserich vandalusaival dél nyugat felől érkezett a Tiber torkolatától; Ricimer éjszokról jött a porta flaminiahoz — del popolo —; Vitiges a Vatican és Janiculus mellett tanyázott; Totilas sátorai dél felé állottak az ostiai kapu — S. Paolo — táján; Belisar és Robert Guiscard a porta asinarian — S. Giovanni — törtek be; stb. Hanem a S. Lorenzo, S. Sebastiano, S. Pancrazio, S. Paolo nevű bejárások másféle hősök emlékeit őrzik. Mig amazok fegyveres csapataik társaságában jöttek hódítani, egyszersmind rabolni és pusztítani: ezek egyenként, magánosan vérzének el a népek üdvének érdekében; szenvedve, üldöztetve hódíták meg a világot; s örökké tartó szellemi épületet emelének a kizsákmányolt, feldúlt romoknak közepette. Ujabb időkben VII. Pius tartá fényes bemenetét, a francia fogság után, Porta

del popolo ivei alatt; IX. Pius pedig minap a Porta S. Giovannin tért vissza nápolyi üdvös számkivetéséből.

XXV.

1) A Péter-piacz átmérője 804'. A két, félkörben elnyúló csarnok 284 kerek- és 88 támoszlopon nyugszik; magassága 60', széle majd annyi; a fölötté álló szent alakok 10 lábnyiak; középső folyosójában két kocsi biztosan kitérhet egymásnak. A heliopolisi naptemplombul került, hieroglyphok nélküli kősugár — Obelisk — Nuncoreus vagy VII. Ramesses — ? — ajándéka Urunk szül. előtt másfél ezereddal, mindenestül 135' magasságu; Caligula hozatá a szent kereszt számára. Tudjuk, hogy V. Sixtus emelteté föl a 9,635 mázsányi tömeget 5 óra alatt 1586-ban septemb. 10. Fontana Dom. által, 40 csigagép, 140 ló, s 800 ember erejével. Ösmeretes az anekdota, miszerint Bresca San-remoi tengerész a köztilalom ellenére kitörő fölkiáltásával: acqua alle funi, vizet a kötelekre, mentette volna meg a műtétel sükerét; s e szerencsés észrevételéért nyerte a szabadalmat maga s utódai számára, hogy a virágvasárnapi pálmaágakat Romába szállit-hassa. Történeti fölratai mondják: Sixtus V. Pont. Max. obeliscum vaticanum, e priori sede avulsum, ad apostolorum limina operoso labore transtulit, et ab impura superstitione expiatum cruci invictae justius ac felicius consecravit; anno 1586. pont. II.

2) Igen érdekesen írja le Gaume első látogatásánál, miszerint három összeillő tárgy vonja először is ellenállhatlanul magára a figyelmet: sz. Péter trónja, confessioja, s a fölötté magasló dicső kúp. Egyetlen egy széknek van itt állandóan helye e roppant hajlékban, mellyen a főpásztor ül; ingatlan és halhatlan mint az igazság, mellynek ő műszere és öre. Péter ül rajta folyvást és él minden utódiban és tanit. Fön-

séges magányában a megmérhetlen basilicának Péter van egyedül; előtte minden hallgat, minden elenyészett. Benne személyesül a kathol. egység.

Hanem e dicső elsőségét a galilaeai halász végetlen szeretetével érdemlé meg, mind halálig; azért néhány lépésre a tróntul ott van confessioja. Mintha a sír mélyéből hangzanék föl szüntelen: Uram te tudod, hogy szeretlek. A föld alá vezető nyílás feje márvány korlátira borulva olly jól esik elmélkedni és imádkozni.

Végre a fenn lebegő, s egészen mozaiktól ragyogó kupola, a mennyben diadalmaskodó egyház dicső jelképe, méltólag koszoruzza az egészet.

3) Az illető követség útján megszerezhető beléptijegyek szükségesek: Péter kúpjára, a hetruriai és egyiptomi gyűjtemények-, a mozaik intézet-, a Quirinal- és Laterannak látására. Hogy ő szentségéhez is ez uton lehet és szokás legbiztosabban jutni, nem szükség mondanom.

4) A Palazzo Senatorionak, mellyet Giac. della Porta emelt, s lépcsőzetét M. Angelo készíté, magas tornyáról a régi és új városra gyönyörű pillantás esik. Innen, azt mondja Richter, egy nagy képben az egész romai történeten, Romulustól Augustusig s Romulus Augustulusig, és Pétertől XVI. Gergelyig — most IX. Piusig — végig lehet nézni: mert ez egész panorama köröskörül teli van a pogány és keresztény Roma világuralmának tanuival, a legrégibb időktől napjainkig. — Gaume pedig azt jegyzi meg: mikép a senatori palota fényes nagy kereszttel koszoruzott tornya, betűszerint igazolja, hogy a Capitolium csúcsán a kalvária-hegyi kereszt ragyog. Ki ne hinne, midőn a világ legnagyobb csodája szeme előtt fénylik?

XXVI.

1) Hasonló alkalommal némelly régi szabásu öltönyök is láthatók, mikről a jóakarató szemlélő azt mondja: Roma e tekintetben is hasonlíthatlan muzeum, hol minden korszak szokásai, képei, tárgyai és szertartásai a jövő nemzedék tanulságára híven megőriztetnek. Ez uralkodó szelleme a fenntartásnak nyilván isteni gondviselés műve. Csekélységekben, apróságokban is nyilatkozik néha; de a ki kevésben hív szolgál, az sokban és nagyban is biztos ör leend.

2) A néppiaczon álló díszgúla történeti föliratai ezek: Imp. Caesar Div. F. Augustus Pont. Max. Imp. XII. Cos. XI. Trib. Pot. XIV. Aegyptio In Potestatem Populi Romani Redacta Soli Donum Dedit. — Más oldalról: Sixtus V. Pont. Max. Obeliscum Hunc A. Caes. Aug. Soli In Circo Maximo Ritu Dicatum Impio, Miseranda Ruina Fractum Obrutumque, Erui Transferri Formae Suae Reddi Cruciq. Invictiss. Dedicari Jussit. A. M. D. LXXXIX. Pont. IV.

XXVII.

1) Ez alkalommal mondá neki Dupanloup jeles beszéde folytán: Te nem szeretted az igazságot, de az igazság szeretett téged! S az igazság szűz Anyjához fordítva imáját, e gyönyörű szavakra fakad: O Maria! te vagy az Isten hatalmának remekműve! az ő jóságának legérzékenyebb gondolata! az ő irgalmának legédesebb mosolya! Láttam hitnélküli ösz embereket, miként emlékezének meg neved hallatára azon Istenről, ki első gyermekkorukat megáldotta vala. — Lehetetlen erről e szent helyen meg nem emlékeznem.

2) Közönséges állítás, miszerint a hány nap van egy esztendőben, annyi templommal bír Roma. Közülök öt ösérseki — patriarchalis — czimet visel: S. Giovanni in Laterano, S. Pietro in Vaticano, S. Paolo fuori le mura, S. Maria maggiore,

és S. Lorenzo. Ezek várják kelet népeinek visszatérését. — Ezekhez járulnak S. Croce in Gerusalemme, és S. Sebastiano: midőn a hét basilicáról van szó. Végre Constantin basilicáinak nevezik ugyan ezeket, csak hogy S. Maria maggiore és S. Sebastiano helyett, S. Pietro e Marcellino in via lavicana és S. Agnese fuori le mura számláltatnak.

3) Főlirata ez: Senatus Populusque Romanus Imp. Caes. Divi Nervae F. Trajano Aug. Germanico Dacico Pont. Max. Trib. Pot. XII. Cos. XI. PP. Ad Declarandum Quantae Altitudinis Mons Et Locus Tantis Molibus Sit Egestus. — Mivel illy magasságu halmot kellett elhordani a piacz egyenlítésére. — Sixtus V. S. Petro Apost. Donavit.

4) Kitünőbb helyeit a jeles beszédnek közli Gerbet. A többi közt: Inter divina et humana servitia hoc interest, quod humana servitia coacta sint, divina autem voluntaria comprobentur. — Sed nec hoc aliqui metuant, quod a gratia nostra divellantur si christiani esse noluerint.

5) A romai díszgúlák és oszlopok történeti főliratain kívül, többeknek oldalaira költésziileg föllengő igéket is látunk vésve; s e hangok itt az Esquilinen, hol egykor Virgil, Horác és Propertz lakának, kétszeresen élénk magasztossággal tetszenek ömledezni. Gerbet megkísérte néhányat összeállítani, s azt mondja, hogy: illy alakban valami fönséges keresztény óda egyes versszakai gyanánt hangzanak, mellyet 2—3 ezer éves oszlopokból álló kar énekel. Első helyre teszi a vaticani obeliskot, melly az előkorból sértetlenül fennmaradt kögerendek legnagyobbika:

I.

Ecce Crux Domini!

Fugite

Partes Adversae;

Vicit Leo

De Tribu Juda.

II.

Christus Vincit,
 Christus Regnat,
 Christus Imperat;
 Christus Ab Omni Malo
 Plebem Suam
 Defendat.

III.

Ante Sacram
 Illius Aedem
 Augustior
 Laetiorque Surgo,
 Cujus Ex Utero Virginali
 Aug. Imperante
 Sol Justitiae
 Exortus est.*)

IV.

Quem Augustus
 De Virgine Nasciturum
 Vivens Adoravit,
 Seq. Deinceps
 Dominum
 Dici Vetuit
 Adoro.

*) E díszgúla hajdan a napnak volt felajánlva. Most a néppiaczon áll, Madonna del Popolo előtt.

V.

Christi Dei
In Aeternum Viventis
Cunabula
Laetissime Colo,
Qui Mortui
Sepulcro Augusti
Tristis Serviebam.

VI.

Christus
Per Invictam Crucem
Populo Pacem
Praebeat,
Qui
Augusti Pace
In Praesepe Nasci
Voluit. *)

VII.

Impura Falsi Tempia
Quondam Numinis
Jubente Incerta
Sustinebam Caesare;
Nunc Laeta Veri
Perferens Matrem Dei
Te Paule Nullis
Obtacebo Seclis.

*) IV. V. és VI. S. Maria maggiore obeliskjának föli-
ratai, mely hajdan Augustus sírtornya előtt állott.

VIII.

Ignis Columna
 Praetulit Lumen Piis
 Deserta Noctu
 Ut Permearent Invia
 Securi;
 Ad Arces Haec
 Perducit Igneas
 Monstrante ab Alta Sede
 Callem Virgine. *)

IX.

Triumphalis
 Et Sacra Nunc Sum,
 Christi Vere Pium
 Discipulum Ferens,
 Qui Per Crucis
 Praedicationem
 De Romanis
 Barbarisque
 Triumphavit. **)

6) Nem szabad elfelejteni, hogy a Lateranban 72 pápa és sok ezer vértanu nyugszik. Melly körülményre czélozva igen szépen írja Gaume: Ki a hitnek szemeivel tekinti Olasz-hon, s jelesen az örök város egyházait, kettős élvezetben, s olly örömökből részesül, mikről a vallástalannak fogalma

*) VII. és VIII. a S. Maria maggiore előtt álló korinthiszloprul valók, melly egykor a béke templomát ékesíté; V. Pálra czéloz, ki ide hozatá.

**) IX. Antonin díszoszlopának fölirata, melly a Piazza Colonna közepén a nemzetek apostolának ércz szobrát hordja.

sincs. A szent csarnokok érdekes története, építészeti modora, szobrok- és képek-, mozaikok- és aranyozatokbani gazdagsága, szóval műkincseik és anyagi szépségük csak földi oldalát tüntetik elő e nagyszerű emlékeknek; templomaink fensőbb jelentéséhez egyedül vallásos érzelem férhet. E hajlékokban szentek és vértanuk legioi nyugszanak, gyakran töredelmük vagy haláluk véres eszközeivel egyetemben; a szó legnemesebb értelmében nagy férfiak: kiket a meggyőződésért kiöntött vér hatalmas szónokokká, bátorságuk mindannyi hőssé, s erényeik a következő századok példányaivá tőnek; legyőzői a pogány világnak és alapítói az új szabadságnak, a jelen polgárosodásnak. S ez a romai basilicák isteni költszete.

Ha a keresztény olly buzgalommal lép e szent boltozatok alá, minövel a hajdankor imádója például Cicero tetteihez közelednék: akkor e templomok megelevenednek, s az emberi nem legdicsőbb hőskölteményét kezdik neki elszavalni. Ime e márvány-, alabastrom-, ércz- és porfirtól ragyogó csarnokokban, mellyek oszlopai és fénylő ékei, miután Jupiter templomát, vagy Nero palotáját díszítették, most a Megváltó Isten tiszteletére hajolnak, leküzdve látod a rosznak országát, s a győzőnek halhatlan kocsijához bilincselve. "Legyen Istené a dicsőség; de ne feledjük, miszerint az ő kegyelme által lelkesült vértanuk hősi feláldozásának köszönjük a hitet, a műveltséget s társadalmi állásunkat, melly bennünket a régi világnál annyira fölebb emel.

7) A laterani díszgúla föíratai: Fl. Constantius Aug. Constantini Aug. F. Obeliscum A Patre Loco Suo Motum, Dique Alexandriae Jacentem, Trecentorum Remigum Impositum Navi Mirandae Vastitatis, Per Mare Tiberimque Magnis Molibus Romam Convectum In Circo Max. Ponendum S. P. Q. R. D. D.

Sixtus V. Pont. Max. Obeliscum Hunc Specie Eximia Temporum Calamitate Fractum, Circi Max. E Ruinis, Humo Limo-

que Alte Demersum, Multa Impensa Extraxit, Hunc In Locum
Magno Labore Transtulit, Formaeque Pristinæ Accurate Re-
stitutum Cruci Invictissimæ Dicavit. A. MDLXXXVIII. Pont. IV.

XXVIII.

1) Ennek felállítása a sz. Péter piaczn hatalmasan föllel-
kesité a romai költészeket. Akkor mondá Pompejus Ugonius:

Tristius infernis Nero nil audivit in umbris,
Sacrarî Petro quam monumenta sua.

S a Constantin által látott keresztre czélozva:

Si Constantinus redeat, videatque crucis quæ
Stat Vaticano proxima signa polo:

Haec fors illa putet Tiberino in ponte sub armis
Ferre eadem vidit quæ radiare plaga.

Sed tamen obstupeat, tua quod Crux, Sixte, coruscat
Longius, et dicat non mea talis erat:

Illa brevi micuit coeli per nubila tractu;
Hujus mansurum statque perenne jubar.

2) Nagy Károly versei ezek:

Post patrem lacrymans Carolus hæc carmina scripsi:
Tu mihi dulcis amor, te modo plango Pater.

Tu memor esto mei, sequitur te mens mea semper;
Cum Christo teneas regna beata poli.

Te Clerus, populus magno dilexit amore;
Omnibus unus amor, optime praesul, eras.

Nomina jungo simul titulis, clarissime, nostra
Hadrianus Carolus, rex ego tuque pater.

3) Non de marmoreo, ast aeterno e fragmine texta
Durat in aeternum firma cathedra diem.

Andr. Marianus.

Századók óta megszűntek a pápák ez apostoli széket
ünnepélyes szolgálat alkalmával használni, merő tiszteletből;

nehogy a drága maradvány régiségével egybekapcsolt törékenysége miatt valami kárt szenvedjen. Egyébiránt hű másolata látható a vaticani sekrestye egyik teremében. Torrigi, megvizsgálván 1637-ben, részletesen leírja az eredetét. Szélességét 4 araszra, magasságát hátával együtt 6-ra teszi. Fából készült; de kis oszlopok- és ívhajlásokkal ékesítve. Elöl 18 tárgy van belerakva elefántcsontbul; ritka tőkélyű darabok, s igen finom művű sárgaréz diszitményekkel vegyítve. Azonban egy újabb bizottmány VII. Sándor alatt az érczet legtisztább aranyra ösméré. Köröskörül több apró dombor alakok övezik hasonlóképen elefántcsontbul. Fogány eredete és első rendeltetése a szobrászati művek tárgya miatt, kétségtelenül. Az ékítmények szépsége, gyöngéd és mesteri kivitele olly korszakra mutat, mellyben a művészet virágzása tető pontján állott, s jelesen a vésűt rendkívül ügyes kezek forgaták. Augustus korához e tekintetben közel kell állani a kérdés alatti szépműveknek. Az egésznek alakjából is könnyű biztos következtetést vonni az időszakra; mivel e hordozható karszékek Claudius uralkodása után jöttek főleg divatba; az előtt inkább ágyalakuak használtatván. *) Ezen is látni az emelő rudak számára alkalmazott vas karikákat; és olly széles, hogy a romai elkényeztetett nagy urak szokása szerint puha vánkosokkal bőven ellehetett látni. Mindenesetre kitűnő, gazdag férfinak házi szerei közé számítandó, s nem messze áll a Sella currulis méltóságától.

Ezen külső, anyagi ösmertető jelekhez járul a történet csilhatlan bizonyága, miszerint az apostoli főnök épen az érintett idő tájban érkezett ide, s épen egy magas állásu romainak házában foglalá el, úgy szólván, itteni püspöki hivatalát. Illy szembeszökőleg összevágó körülmények, bármilly

*) Non reperio tempore Augusti sellam, semper lecticam; ast post Claudium plerumque sellam, rara memoria lecticae. Just. Lips.

szigorú de józan bíró előtt is, teljes hitelt szereznek a századokról századokra átkelő jámbor hagyománynak, mely e pogány butorban mindenkor sz. Péter székét tisztel. Miután pedig egyszer használatba vevék azt az egyház főpásztorai, ha talán idejök lett volna is figyelmesebben vizsgálni a rajta elhintett ábrázolatokat: könnyen elfogadhaták azokat jóslati, jelképes értelemben, s dicső elődükre alkalmazhaták; ki valóban keresztény Herculeshez illő bátorsággal és hősi elszánt-sággal hozzá fogott Romának a bálványozás förtelmeitől ki-tisztításához. Az ő halála után bizonyosan senki sem merész-lette legkisebb részétől is megfosztani az általa felavatott egyházi eszközöket, vagy kárhoztatni azt, a mit ő nem hely-telenített.

Végre csupa fennmaradása is hatalmasan szól hitelessége mellett. Alarichtól Totilasig 140 év alatt 4-szer pusztiták el e várost. Constantin trónjának egy méltatlan örököse állott a barbar királyok élére, hogy kiprédálja atyáinak székét. A VII. században nagy mennyiségű drágaságokat hurczoltak el innen, még a Pantheon aranyozott réz födelét is. A XI-ikben IV. Henrik császár pusztitá el a városnak sz. Péter temploma körüli részét; utána pedig az ötödik elűző Guiscard Robert seregei dúlták föl a többi. Bourbon Connetable emberei nem kevesbé remekeltek a templomok- és sekrestyék-ben talált becses régiségek megsemmisítésében. A legszi-lárdabb gránit oszlopok megdőltek ez időkből; csak a gali-jaei halász gyöngye fa széke maradt épen: ez is igazolván a fennidézett verspár magasabb értelmét.

